

B. RUD. HALL: UNDERVISNINGSHISTORISKA ÖNSKEMÅL

75

UNDERVISNINGSHISTORISKA ÖNSKEMÅL

RÄDDNINGS-, UPPTECKNINGS-, FORSKNINGS-
OCH UNDERVISNINGSUPPGIFTER

skisserade av

B. RUD. HALL

STOCKHOLM 1948

DISTRIBUTION: UTGIVAREN (NEDALSGATAN 7 A)

PRIS KRONOR 7:—

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK

16000 001165057

Em-c:k
(p)

Institutionen för
psykologi och pedagogik
Uppsala Universitet

Uppsala list.
UPPSALA UNIVERSITET
PEDAGOGISKA INSTITUTIONEN
BIBLIOTEKET

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[1947] BOKSERIE MED UNDERSTÖD AV [ÅRG. XXVII]
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[N:o 75 i serien] UTGIVEN AV B. RUD. HALL [Vol. I i årg.]

UNDERVISNINGSHISTORISKA ÖNSKEMÅL

RÄDDNINGS-, UPPTECKNINGS-, FORSKNINGS-
OCH UNDERVISNINGSUPPGIFTER

skisserade av

B. RUD. HALL

UPPSALA UNIVERSITET
Pedagogiska Institutionen
Biblioteket
Signum *En-cyk (p)* Ex 2

STOCKHOLM 1948

DISTRIBUTION: UTGIVAREN (NEDALSGATAN 7 A)

Institutionen för Pedagogik
Uppsala Universitet

Institutionen för
psykologi och pedagogik
Uppsala Universitet

Anm. Enligt »Efterskrift till volymerna 74 och 75», återgiven i ÅSU 74 s. 182, ha vissa strykningar här företagits för att man därigenom skulle undgå upprepningar av sådana uttalanden, som visserligen i sina ursprungliga sammanhang kunde vara nog så behöfliga men som nu vid föredragens och artiklarnas publicering i en och samma bok skulle kunna verka tröttande eller vara gagnlösa.

Vetenskapen och seminariearbetet.

Ur ett tal vid nya seminariets i Uppsala invigning 1917.

Tidn. Upsala 30/3 1917.

Liksom de gamla seminarierna så kännetecknas äfven de nyare strömningarna af ett sökande och tjänande sinne. Emellertid kan det sägas framträda på ett annat sätt än förr och yttrar sig bland annat i förhållandet till vetenskapen och till det uppväxande släktet.

Vi äro lärare för ungefär 3.000 seminarieelever om året, och genom folkskollärarna undervisa vi indirekt 90 procent af hela landets barn. Det är sålunda tusen sinom tusen, som omedelbart eller medelbart gå i skola hos oss. Endast det bästa är godt nog åt dem, och det lära vi oss gifva dem genom att vi själfva låta det pedagogiska söckendagsarbetet blifva i möjligaste mån en direkt fortsättning af vårt eget vetenskapliga utbildningsarbete. Det är en grof osanning att säga, att produktivitetspedagogik och vetenskaplighet äro oförenliga; de äro i stället hvarandras förutsättningar, läromästare och stöd. Genom att själfva bedrifva vetenskapsmannens arbete vid sidan af och i anslutning till skolgärningen samt genom att vi och våra vuxna elever följa vetenskapsmannens tillvägagångssätt under skolarbetet, kunna vi och de dels befria oss från den närsynthet, som födes af sammanhangslösa kunskaper, dels sträfva framåt till att bli klarsynta genom besjäladt vetande. Endast så kan kunskapens träd och lifvets träd blifva ett.

Men läraren skall lära ej blott af vetenskapens rön och förfaringsätt. Vetenskapen är så helig, så fordrande och så betagande ljuf, att läraren kanske lätt skulle glömma eleven och finna skolarbetet trivialt. Eleven, barnet, måste därför vara den andra brännpunkten. »Stå så jag ser dig i solskensflödet!» må han säga till den unge. Han må fråga sig, hvad det skall bli af dem, hvilkas barndom och ungdom äro fattiga och innehållslösa, fattiga på känslor, längtan, förhoppningar, aningar, hvad det skall bli af dem, som sakna medvetande om ett högre, ett ädlare jag. Han vet med Anna Sandström, att »om det ljusnar för barnet, så ljusnar det ock för mänskligheten». Han skrifver ej gärna öfver skolan: »Här pluggas, luggas och kuggas»; han står inte som en hök i en flock dufvor. — Men just på grund av den höga

värdesättning av barnet, hvilken först gjordes af Kristus och som mänskligheten skulle behöfva 1500 år att förstå, vill en modern lärare ej veta af den klemighet, som vanvårdar, den jolmighet, som tillåter den unge att fördärfva sig själf. Han låter själfdukt organiskt växa fram hos eleven, och han beifrar tuktlöshet. Han anser ej hvarje planta vara god blott på den grund, att den växer, utan han beskär, ympar och rensar. Så är han ej blott lärjunge till sina elever utan också en insiktsfull undervisare med en bestämd ledarehand.

Mer än någon annan kategori hafva seminarielärarna goda tillfällen att gå i både vetenskapens och barnens skola. Dessa goda läromästare och dessa goda lärjungar i vetenskapens och barnens skola, detta sökande och tjänande sinne behöfvas vid seminarierna allt mer för hvarje dag. Det har påståtts, att deras elever nu för tiden utexamineras till sina värf utan hänförelse. Kanske är det i viss mån sant; det beror väl då delvis på ekonomiska faktorer; och till dessa måste naturligtvis tagas all hänsyn. Men vi må ock minnas, att utvecklingen icke förts fram ett tuppfjät af de mäta — de kroppsligen och andligen mäta — utan af de hungriga, de andligen fattiga. Det är lidandet, svälten och tårarna, som gifvit dem kraft; det är den egna behöfslösheten, som möjliggjort de öfvermänskliga ansträngningarna.

De unga skulle säkerligen känna större hänförelse för det blifvande kallet, om de finge klar blick för att det ej är en läxpluggningsskola vi i första rummet behöfva utan framför allt en personlighetspåverkan, en fördjupning, en omvärdering inåt. Det behöfs en högre värdering åt arbetet, samarbetet och arbetsglädjen, åt barnet och det betryckta, åt sorgen och lidandet; man måste mer än förr gifva ans och näring åt känslolif, viljelif och förståndsskärpa. Vi och alla behöfva bli fördjupade personligheter och rena karaktärer. Må vi lyfta i flock men för vår egen del aldrig glömma att först och främst lyfta oss själfva, att innerst inne i sinne och själ blifva aristokrater, om vårt demokratiska upplysnings- och förbättrarbete skall bära annan frukt än kart. Måtte alla verka för att det aldrig blir dyrtidspriser på bildningens frukter och heller icke realisationspriser! Låt oss icke räkna stegen och mödorna! »Handen åt hvarandra, bröder»! . . .

Kulturdokument på komposthögarna.

I Sv. D. 18/9 1919.

I Egypten lade man ned dyrbara manuskript såsom en sista kärleksgåva åt den döde. Under renässansen betalade man en förmögenhet för en grekisk handskrift. I Sverige kastar man kulturarv på gödselhögen och det ännu den dag i dag är.

Det må ju mindre förvåna att skövlare funnits också förr i vårt land. I Uppsala fick orgelmakaren skrivna pergament att laga bälgarna med t. ex. år 1636. Patronatverksverket och bokbinderier ha varit de största förbrukarna av äldre manuskript. Känd är ju Verelii och Olof Rudbecks önskan att försälja pergamentsböcker o. d. till bokbindare och kryddkrämare »såsom skräns och pappersstrutar». De båda märkesmännen ville därigenom skaffa medel till biblioteksbygge för att inte allt skulle förstöras. Halva bokbeståndet i universitetsbiblioteket var nämligen redan så fördärvat, att bladen gingo sönder vid beröring (1678). En apotekare vid Järntorget i Stockholm köpte ett flertal volymer manuskript på en bokauktion å Rinkesta och lät dem bli strutar i apoteket. Originalhandskrifter rörande stiftssynoden i Strängnäs 1627 undergick »vidriga öden», innan biskop Wallqvist räddade dem. En annan pietetsfull man var Frestad-kyrkoherden Åschaneus, som vid 1639 års Uppsalasynod lät genom ärkebiskopen bedja alla prostar och präster att förvara kyrkornas äldre böcker, bokblad o. a. antiqitates. Tack vare dennes samlarnit har det t. ex. varit kyrkohistorikern professor H. Lundström möjligt att till trycket befordra höginträsanta aktstycken från prästmötena under Olaus Martinis ärkebiskopstid. Lektor K. F. Karlson påträffade på Örebro läroverksvindar »händelsevis en större packe gamla papper, till utseendet makulatur», vilka befunnos vara av stort intresse såsom upplysande om Örebro ärorika läroverks äldre öden. Papperen »utgjordes av varjehanda konceptanteckningar på baksidan av gamla kasserade provsidor, gamla räkningar, utkast till avgångs- och sockengångsbrev» etc. Upphittaren kunde med hjälp av detta och andra fynd avfatta fem volymer synnerligen upplysande läroverkshistoria.

Så ha pietetsfyllda människor sökt rädda resterna av barbarernas skövlingar. Ofta ha de arbetat förgäves. Man har vaknat upp för sent över eländet. Svenskarna ha anlag för sådant. Förbudet att utrota

bävrarna lär ju ha utfärdats två år efter det den sista bävern skjutits. Vi löpa fara att mycket snart få ett parallellfall till detta, om ej pietetsfulla myndigheter och en upplyst opinion omedelbart ingripa. Universitetens, ämbetsverkens, läroverkens och kyrkornas äldre arkivalier ha räddats, erhållit sakkunnig omvårdnad och stå nu forskningen till tjänst (tack vare t. ex. de centrala arkiven). Men flickskolornas, seminariernas och de lägre folkundervisningsanstaltarnas arkivalier äro fortfarande oskyddade, ej sällan ligga de t. o. m. bokstavligen för fädot. [Om en från en avstjälpningsplats räddad examenskatalog (792 sidor i största skrivpappersformat, fotograferad i Sv. D. s. d. 18/9 1919), om en hög hemlånad acta, om förintelse av lördagsskolans kataloger etc. berättade jag dels där i Sv. D., dels i Uppsala sommarkurser s. å.; läsaren hänvisas till det senare, nu för första gången tryckta anfördet. Detsamma gäller vissa uttalanden om värdet av undervisningshistorien och arbetet med densamma.]

Det sagda gäller blott en liten detalj i ett omfattande och välbehövt undersökningsarbete inom vårt lands undervisningshistoria. Inom vår undervisnings- och forskningshistoria finnas tusen sinom tusen lockande och rikt givande uppgifter och källor för vår fosterländska odling. Det arbetet kommer att komplettera och rektifiera många viktiga sidor av vårt vetande.

Intresset för dessa angelägenheter är vaket och starkt hos många, och det synes växa för varje dag som går. När kultur och pietet stiga, stiger ju även skolan och dess historia i anseende. De mest intresserade är emellertid överhopade med andra uppgifter; och de kunna för övrigt föga göra, så länge ej åläggande för församlingarna utfärdas. Frågan har nyss varit före vid läraremöte i Göteborg i sommar (1919), och vid de nyss avslutade sommarkurserna i Uppsala antogs enhälligt en sedan i pressen återgiven resolution om behovet av rationella, snara och effektiva åtgärder. Med Rolland och Abbé Coignard finna dagligen allt flera det dåraktiga i att under den förevändningen att våra åkrar frambringa säd, bränna våra lador, där våra förfäder lagt på hög allt vad de samlat. Rättsligen kan ju blott den hoppas vinna framgång, som tacksamt minns det goda han redan vunnit. Minnet och hoppet böra gå hand i hand. Framsteg, i varje fall framsteg i förädling, torde vara i betydande mån avhängiga av vår utsyn över det forna och av vår erkänsla för vad det givit.

Utforskning av Sveriges undervisningshistoria.

Dagens Tidning 20/2 1920.

Alla hava vi gått i skola, och alla ha vi där upplevat både glada och sorgsna stunder. Där var det, livets allvar och krav först mötte oss, och där grundlades hos oss mycket av det som sedan burit oss genom livet. Med Alexander den store kunna vi nämligen i viss mån säga, att medan vi av våra föräldrar erhållit livet, hava vi av våra lärare fått förmågan att rätt leva det. I skolan blevo vi delaktiggjorda av den kultur, som fäderna offrat svett och blod för att försvara och förkovra och för att lämna i arv åt oss. Det gäller om Sveriges bildningsväsen, vad Rudbeckius 1604 sade om landets universitet och övriga läroanstalter: Sant är visserligen, att detta land är vida berömt för sina gruvor, ur vilka silver, koppar och järn rikligen hämtas, sin rikedom på högvuxet virke, sitt fiske, sina invatten, sin fruktbarhet, sina betesmarker, sin rikedom på boskap; men större ära har det likväl förvärvat genom denna akademi ensam, än det någonsin kunnat vinna av allt det övriga. Själva erfarenheten övertygar oss om att de som ej blivit fostrade i bildningsanstalter utan på gatan, i hemmet, på krogen etc., åsidosätta all ärbarhet och med förakt blicka ned på sina medmänniskor eller företaga sig i sin invanda lösaktighet allt vartill lustan lockar dem. Om vi vilja intaga brottets borg, om vi vilja bibehålla lag, ordning, ärbarhet och goda seder, måste ungdomen grundligt fostras och läras i skolor och akademier.

På vad sätt visa vi då vår tacksamhet mot en gången tids lärare och läroanstalter? Vi måtte sätta ett ohyggligt ringa värde på vår andliga kultur och på dess fortplantning och utveckling från släkte till släkte, när vi kunna — såsom förr skett och ännu sker — låta våra bildningshistoriska acta i stor utsträckning fördärvas genom slöhet och förstörelselusta. Somliga acta ha gått åt till orgelbälgar, bokband, strutar, spolpapper o. s. v. På folkskolevindar få rättor, pojkar och oväder fördärva skolarkivalierna. Man »lånar» hem skolors äldre arkivbestånd och glömmet för alltid att återlämna dem. Man flyttar skolorna till nyare byggnader och »glömmet» (i bästa fall kanske) »skräpet» på vinden. Någon har t. ex. gjort anteckningar och samlat tidningsurklipp under hela sin skolgärning; arvingarna i dödsboet bränna varje rad. Andra interiörer att förtiga — för denna gång...

Bland skolorna ha läroverken sina arkiv bäst bevarade. Men allt har inte ännu kommit dit. Värdefulla originalmanuskript ha ännu i senaste tid hittats på vindar på f. d. skolhus, på eldfarliga ställen etc. I flera allmänna och enskilda arkiv finnas dyrbara urkunder rörande skolor. Många äro t. o. m. fullkomligt okända för både arkivtjänstemän och forskningen. I Norge pågår sedan flera år ett förtecknande av undervisningshistoriska arkivalier, för vilket staten tillskjuter 1.500 kr. per år. I vissa länder avtryckas de skolhistoriska urkunderna en masse. Hos oss finnas ej ens läroverksstadgarna att få för pengar.

Lika viktigt (om än ej lika brådskande) som tillvaratagande, förtecknande och källavtryck är bearbetandet av desamma eller ett uttömmande och tillförlitligt avfattande av alla bildningsanstalters samt alla mera betydande pedagogers och forskares historia. Synnerligen lofvärda försök göras ju av enskilda skolmän och elevföreningar att avfatta deras skolhistoria. Men dessa arbeten upptaga vanligen blott lokal- och personhistoria, medan ingenting nämnes om hur ifrågasvarande institution ställt sig till, varit uttryck för eller givit impulser och styrka åt den ena eller andra strömningen inom bildningsväsendets historia. Sällan tecknas de äldre och äldsta skedena.

Om något arbete av värde utkommit rörande någon institution, man eller epok, så är det intet skäl att ändå slå sig till ro och säga: Det är bra som det är.

Att vi ha biografier över sådana stormän, som även varit av pedagogisk betydelse, bör sålunda ej motivera försummandet att studera deras insatser inom undervisningen. Framställningen om Paulinus innehåller föga om dennes pedagogiska verksamhet; denna ensam kan fylla volymer. Motsvarande gäller om Laurelius. Arbetena om Matthiae och Terserus avhandla blott dessas yngre dagar. Var finnas de välbehövliga teckningarna av t. ex. Spegel, Svedberg, Polhem, Serenius, Agardh, F. F. Carlson, Siljeström och Eneroth? Vilka skriva de forskares historia, som aldrig haft förmånen att vara fästa vid universitet eller haft statstjänst? Var finns ett gemensamt svenskt läroverksarkiv i huvudstaden? Ett skrin i Vasa läroverk det är allt! Under 36 år har Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskollärareförening samlat urkunder, avskrifter etc. och understött vissa av dem som ute i bygderna arbetat å området. År 1887 t. ex. förklarade sig 850 föreningsmedlemmar villiga att arbeta för ändamålet. Resultatet har dock ej alls motsvarat förväntningarna. Vid förra höstens folkskolemöte och sommarkurser uttalade man sig för ökat arbete å gebitet; ej sällan

inflyta vissa meddelanden om resultatet av påminnelserna och besluten.

Tydligt finns stort intresse hos många. Men rationell ledning har ej stått att få. Och de små alster som då och då tryckas, äro alltför slaviskt bundna av de arbeten på området, vilka utkommo för 30—40 år sedan.

Flera förslag till åtgärder ha framlagts. Här är väl ej platsen att dryfta dem, att kritisera några och framhålla andra. Men tydligt är att något måste göras och göras snart. Ty alltför stora värden stå på spel. Alltför stora delar av vårt kulturarv hindras från att komma vår kultur till godo. Våra fäders bildningssträvanden böra förpliktiga vår kärlek, vår möda och — våra donatorer.

Svenska forskningen och lärdomens historia.

I Sv. D. 30/5 1921.

Den 8 maj 1921 citerades under strecket i Svenska Dagbladet ett uttalande av fysiologen Du Bois-Reymond, att naturvetenskapens historia är mänsklighetens egentliga historia. Naturvetenskapen hade avslöjat heliga lögnen, släckt häx- och kättarbålen samt skärpt kritiken. Men ensidigt odlad gjorde hon själen fattig på känsla, bilder, idéer och idealitet. Reymonds beröm åt naturvetenskapen är ett hugg åt den gammalhumanistiska och gammalprotestantiska kulturen, den, i vilken naturstudiet hölls nere, bålen brunno och auktoritetstron härskade. Men även där denna kultur satt i högsätet, kunde ej sällan vetenskap, odling och framsteg prisas i högre toner. Vi minnas t. ex. Johannes Rudbeckii ofta citerade tal i Uppsala 1604, som utgör en hymn till forskningen och kulturen. Vetenskapen vore en ledarinna genom livet samt hade fört människorna från barbariskt naturtillstånd till samhällsliv, kunskaper och dygd. Hon vore förmer än börd, rikedom, ära, skönhet, makt, hälsa och kroppskrafter. Hon ensam förbliver vår egendom och vårt sällskap under alla livets växlingar, olyckor och smärtor. Det är tydligen närmast den humanistiska kulturen, Rudbeckius här prisar, ty någon annan kände man föga. Denna och den naturvetenskapliga behöva tydligtvis kompletteras och rena varandra.

De båda varandra så olika männens gemensamma hänförelse för forskningen historia måste egga läsaren till nitälskan för vetenskap, bildning och kunskap samt för dessas historia. I hävderna läsa vi även om våra föregångares ödmjuka kallelsetrohet, om deras hängivenhets segrar över hinder och om deras arbetsglädje under mödorna. Det är ur dessa föregångares markbrytning och tåresådd, vi och vår tid med glädje skörda. Därför måste tacksamhet och pietet födas ur studiet av deras kulturarbete, vilket utförts för framtiden, för oss. Såsom t. ex. Wilamowitz-Moellendorff, vilken nyligen gästade Sverige, »sökt göra klassiska gestalter och tankar till en levande kraft i nödtidens Tyskland» (enligt doc. Boethius), så borde vi hämta arbetskraft och själsrening i studiet av sanningssökarnas trängtan och mödor. Vilket studieämne kan ge mera värderik behållning än detta? Ingenting kan i så hög grad som forsknings- och undervisningshistoria komplettera

och belysa de hittills omhuldade vetenskaperna, giva oss en fläkt av andlig storhetstid samt sporra oss till strävan att låta den svenska andliga odlingen gå ut och bliva världskultur (jfr V. Lundström i Sv. D. 26/6 1920). Ingenting är mera verkligt bildande än bildningens historia. Vetenskapernas framsteg, sanningens utbredning och kulturens spridning äro jämväl vår lycka, vårt brofäste. Ty mitt i tidens alla nedgångsfenomen äro de säkra vittnesbörd om att ljuset skall segra till slut. Arbetet för forskning och för den andliga kulturens spridning är en idealismens apoteos. Deras historia måste då även vara det och samtidigt vara en kultur- och självutvecklingens höga visa.

Må vi därför värva en skara studerande, som avfattar undersökningar om våra fäders andliga bedrifter. Därtill hör uppgiften att göra det svenska namnet hedrat i utlandet. I dettas vetenskapshistoriska arbeten påträffas ej på långt när så ofta som vederbör namnen på svenska forskare. — — — — —

— — — — — På de större kultur-
språken borde väl svenska specialforskare gemensamt utgiva åtminstone Vademeccum rörande svenska vetenskapsmäns insatser i forskningens historia.

Det behöves även t. ex. en svensk motsvarighet till *Geschichte der Wissenschaften in Deutschland; Neuere Zeit*, som utkommit i 29 volymer åren 1864—1913 om 700—1.000 sidor vardera (vilken tillkommit på förslag av Leopold Ranke 1858 och 1859). Eller en parallell till Åbo Universitets Lärdomshistoria, som utkommit i 10 volymer (vardera på 150—300 sidor), avhandlande ungefär var sin lärdomsgrens utvecklings- och personalhistoria. Åbo måste bli ryskt, innan svensk-talande män fingo den äran att bli skildrade på sådant sätt. Ty sådana eller andra monografier t. ex. över de olika akademiinstitutionerna saknas mer eller mindre fullständigt rörande svenska lärdomsinstitut, eller äro de i varje fall mestadels avfattade utan den moderna forskningens resurser. Påvisandet av denna avsaknad bemötes ej sällan med hänvisning till sekelgamla biografier t. ex. i något lärt samfunds skriftserie. Dessa hava ej sällan karaktär av lovprisande minnestal. Det är ej sådana vi behöva. I svaret ligger tydligtvis, att de moderna vetenskapliga metoder som tillämpas på alla andra vetenskapliga gebit, ej behövas på vetenskapshistorien själv. Må den bildade ungdomen samlas kring själva de forskningshistoriska och undervisningshistoriska uppgifterna, för att så även dessa måtte kunna bliva befruktade av de moderna forskningsmetoderna. Kanske står det i något sam-

band därmed, såsom prof. Vilh. Lundström i annat sammanhang uttrycker det, att uppgifterna ej äro tillräckligt exotiska för att locka svenskars arbetshåg och offervillighet.

En annan invändning mot kravet på ökade studier i lärdomshistoria är den: Vi ha ju Annerstedt (den så gott som enda sammanhängande framställningen av vårt äldsta universitets öden). Men den är skriven i helt annat syfte och därför upptagande blott enstaka konturdrag av det som de olika ämnenas och institutionernas historia skulle avhandla. Nämda, i och för sig så betydande verk synes ha blivit en trollformel, en Aristoteles, utöver vilken intet behövs. En sådan tillräcklighetskult ha ej ens prof. Schücks böcker fått, hur mycket de än med rätta prisats. Varför? Jo, ty även andra kloka människor arbeta på samma gebit och draga var sitt strå till sanningsstacken. Men såsom under medeltiden just ingen arbetade med realvetenskap och därför Aristoteles kunde bli en tillräcklighetens halvgud, förvisso utan att han själv önskat det, så synes just ingen annan forska i universitetets historia, och därför har nämnda bok blivit en tillräcklighetens halvgud, förvisso utan att författaren själv önskat det. Den bör ej få hindra utan sporra till fortsatt forskning.

Bland andra uppgifter kunde ju åtskilliga ställas i samband dels med de stolta men alltför okända namn som stå ristade i bleknande guldskrift på ytterväggarna av universitetshuset i Uppsala, dels med de minneshögtidligheter som väl böra hållas med anledning av Gustaf Adolfs donationer (7/7 1621, 31/8 1624) eller med 450-årsminnet av högskolans upprättande. Till 1924 eller åtminstone till 1927 borde tiden kunna räcka till att få åtminstone några specialundersökningar till stånd. Om den store konungen yttrar ju universitetets förre rektor: »Varmare vän har Uppsala akademi aldrig ägt. Genom hans ingripande erhöill universitetet ett eget tryckeri, en egen bokhandel samt ett ovanligt rikt bibliotek». Olikskheterna till trots i fråga om den »lägre» bildningen, voro hans stats och hans kyrkas män besjälade av samma nitälskan för den »högre» bildningen, för forskningen och vetenskapen. Såsom Gustaf II Adolf utvidgade högskolan till att bli vårt första universitet och gav det ett tryckeri, så utvidgade hans f. d. överhovpredikant Västerås' trivialskola till vårt första gymnasium och gav det ett tryckeri — vilka båda officiner ju ha det nu aktuella intresset att de voro »högskoletryckerier för doktorsavhandlingar», i det på båda trycktes den tidens specimina för akademisk eller däremot svarande lärdomsgrad.

Vår tid är släkt med deras i sanningssökande och forskningsiver.

Genom pressen hållas vi ständigt å jour med svenska och andra vetenskapsmäns forskningar, arbetsresultat och önskemål. Vi läsa t. ex. om prof. Montelii vittspännande och banbrytande forskargärning i svensk och sydeuropeisk kulturmark, om prof. de Geers undersökningar i svensk och amerikansk lerjord, om de snart oräkneliga utforsknings-expeditionerna till Ecuador, Mexico, Kina och Afrika etc. etc. Om en känd museiman intygar en tidning att »han promenerar omkring i fornvärlden, som om han vore barnfödd där. När det så faller sig, kastar han en liten blick österut åt Ryssland eller långt söderut åt Palestina, Grekland eller Rom, och man märker att han är lika hemma där också.»

Men var klipper man ur och var förvaras alla de tusentals redogörelserna för en så rik forskning, för så monumentala äreminnen över svensk kraft och begåvning, för så gagneligt arbete för svensk och all mänsklig kultur? Borde det inte få bli till ett de svenska hjärnarbetarnas ärestod, åt nästa och följande generationer till begrundande och efterföljd? Vem tager vara på de forskningshistoriska minnesmärken som ännu kunna räddas, och vem förer dem samman till några museer för svensk forskningshistoria? Ett och annat är ju samlat, men det är ofta uppdelat på allt för många små och obekanta förvaringsplatser samt ej inordnat i något slags riksorganisation, varför deras vetenskapliga gagn är ringa eller ingen. Och en mängd föremål t. ex. ur upptäckternas och uppfinningarnas historia ligga kringströdda här och var, i synnerhet på orter där forskarna verkat. För varje gammal »institution», som rives eller moderniseras, löper vår andliga kulturhistoria fara att förlora värderikt källmaterial.

Om man visar sig värdesätta forskningen genom att främja studiet av dennas historia, så skall detta förvisso bära frukt i en allmännare vördnad för och uppskattning av forskningen själv. För visso skola de institutioner, som vörda och studera sin egen och sitt lands forskningshistoria, röna både ideell och ekonomisk hedersbevisning därför, vilken i sin tur skall framlocka nya forskningsbragder. Rudbeckius utslungar sina hårdaste domar — uttalade t. o. m., säger han, av hedningar på domedag — över dem, som vilja underkuva det lärda, andliga och undervisande ståndet. Aldrig kunde något så duriter sägas och skrivas mot antagonisternas literatorum, som det än durius borde. »Alla skola nu mera härefter literatos älska» och eftertänka att »literati icke böra vara så underkuvade som en skomakare eller en annan i städerna äro». Det är otänkbart, att ej ett allmännare påvisande av forskarnas och kulturspridarnas hänförelse och mödor skulle med-

föra en allmännare aktning för hjärnarbetarna även mitt i kroppsarbetarnas och procentarnas tidsålder. Genom vilket bättre medel än forskningens historia skulle forskningens talan kunna föras och vädjan ske till offervilligheten? Det är otänkbart t. ex. att ej några förmögna personer skulle känna sig stå i sådan tacksamhetsskuld till något universitet, läroverk eller speciellt forskningsinstitut, att de ville ekonomiskt stödja utforskandet av dess historia — ett stycke svensk kulturhistoria av lika högt värde som allt annat värdefullt svenskt.

Kulturströmning och undervisningshistoria.

I Sv. D 1/8 1921. (Jfr avd. Noter i slutet på volym 74).

Mot dagens dårskaper och dumheter finnes intet annat botemedel än studiet av stor konst. Det är gott att börja den heta bråda dag, som är livet, med några svala och ensamma timmar. En ungdom som blott går upp i frågorna för dagen är som en morgon utan friskhet, utan dagg och fågelsång. — Så ungefär yttrades under professor F. Bööks installationsföreläsning i litteraturhistoria, det ämne, som förr stått undervisnings- och lärdomshistoria nära¹⁾. Och de orden förtjäna nu kanske mera än någonsin sägas även åt dem som skola fylla lärarens kall och som sålunda stå inför det andliga fortplantningsarbetets begynnelse.

Den andliga odlingens underbara flod har sina källor och lever sitt tysta liv först hos enstaka andar med rika tankar, livsmättade ideer och stora uppslag. Dessa ädla arbetare på människolivets förnygrings- och förbättringsverk drivas av den längtan och den kärlek till idealare förhållanden, varförutom vår inre värld ej kan reformeras och utvecklas och det mänskliga livet ej kan föras framåt och uppåt. Deras heliga lust för pedagogiken upptändes i regel av samhällets bildningsnöd. Med sina idealmättade institutioner äro de siare mer än forskare. Ej sällan likna dessa andliga ljuskastare de elektriska däri, att ljuskällan ligger i mörker, medan vi vägledas av ljusfloderna. Detta bör ej avhålla oss från att verkligen låta oss vägleda av dem och att efterforska källan själv. Vi böra sålunda icke följa *deras* exempel som ej se ljuset från fjärran belägna källor därför att de äro upptagna av ett eller annat nytt radium, vilket de tro skola genomtränga alla hemlighetsfulla djup.

Många av dessa kulturfrämjare hava framträtt i skarpaste motsättning till sin samtid och dess kulturströmningar. Ofta hava de stött sig på en kanske tusen år äldre kultur och med dess hjälp skapat nya kulturelement. I sådan mening är det riktigt att undervisningsväsendet utformas ur en kulturströmning. Men oriktiga äro påståen-

¹⁾ Några tankar och stycken äro härnadan därjämte lånade ur uppsatser av O. Anderssen (Billeder), P. Barth (Uppfostringslärens grunder I) och T. Holmberg (Ljusbän) samt av några inbördes motståndare inom skolpolitiken.

dena att skolans historia kan utan vidare inhämtas genom läsning av fosterlandets allmänt-historiska framställningar. Vanligen framtråda de praktiskt-pedagogiska formationerna ett eller flera halvsekel eller sekel efter det motsvarande kulturflod gått fram, och de visa sig då sällan vara regelrätta avlagringar utan förvandlingar och nybildningar, som tarva sitt alldeles speciella studium. De hava nämligen ofta framträtt under idelig kamp och kompromiss mellan framåt-drivande, »bestående» och tillbakahållande krafter. Ej sällan har till ett avlägset land — t. ex. Sverige — den pedagogiska strömningen kommit först genom några enstaka mäns kraft, och den till grund liggande kulturströmningen har då först efteråt nått oss i allmänna mån eller inom landet fötts ur den förra eller ock självständigt. Ej sällan har en kultur- eller reformströmning förefunnits och hyllats t. ex. av regering, ståndens flertal och allmänna meningen i landet samt segrat i alla grannländer men dock genom ett tillräckligt mäktigt fåtal eller genom ekonomiska hinder hindrats att framtråda i pedagogisk form under århundraden. Gammalprotestantismens viljefostran och kyrkodisciplin äro exempel härpå; de reformerades hos oss långa tider efter det de reformerats i Tyskland, Danmark och Norge. Undervisningsorganisationer, som anbefalldes i lag i tyska länder 1552, 1559 och 1580, i Danmark och Norge 1537, 1607 och 1739, lagfästes hos oss först 1686, 1723, ja, detaljerat först 1842. Det consistorium generale, som vissa kyrkomän begynt frukta på det yttersta i dessa dagar, hade i en eller annan form varit infört i alla tyska, danska och norska gebit 100 år innan man som hårdast kämpade för och emot dess införande i Sverige. Bestämde tecken tyda på att om ej kyrkan hade haft en sådan järnvilja som Rudbeckius till ledare, så skulle Gustaf II Adolf eller, sedan, Oxenstierna, verkligen ha infört consistorium med dess konsekvenser inom stiftet. Den senares vrede över »Petri kjortel» inom prästerskapet är allbekant. Mindre känt är konungens uttalande 1624 direkt till nämnda stånd att därest prästerskapet »emot andre reformerede Församlingers städige bruk, tyckes dem ske på något sätt förnär igenom den punkt uti Institutionen (instruktionen för consist. generale), som stadgar att de skole taga politicos till Collegas och Assessores, då måge de vara visse uppå och förtänkte att de skole taga och dem godkänna bredvid sig som Censores», och befallde Kongl. Maj:t dem utvälja vilket de helst ville och emot Kungl. Maj:t häruppå sig förklara. Adel, borgare och bönder önskade innerst intet högre än en förändring i kyrkostyrelsen bl. a. för den förhatliga kyrkodisciplinens skull. Hade rege-

ringen med deras stöd genomfört förändringen, är det ganska visst att 1649 års så berömda läroverksstadga förblivit oskriven och utvecklingen fått snabbare än som skedde utvecklas i riktning fram emot 1760 års skolförslag och 1807 års läroverksstadga — alltså vi skulle ej behövt vänta på en utvecklad reallinje så länge som 200 år eller på lekmannainspektion över läroverken så länge som 300 år. De hade ju redan sedan länge funnits i utlandet. Alltså voro statliga och borgerliga krav på reformer tidigt så starka, att de jämförelsevis lätt kunnat göra sig hörda, blott reformkrävarna fått komma in i kyrkostyrelsen (och därmed i skolstyrelsen). Det uttryckte ju Rudbeckius så, att frågan om kyrkans ledning vore en religionsfråga, ett spörsmål viktigare än själva liturgifrågan. Rätt yttrade han: Komma politici därtill, taga de alltsamman sin kos. Det är sålunda *mindre fråga om kulturströmning än om maktinnehav* — något som vinner en sällsam belysning av Strängnäs domkapitels yttrande 1625 att man ej ens finge börja diskutera frågan om prästgårdarnas utarrenderande, ty då kunde det gängse ryktet att konungen skulle taga bolen ifrån dem bliva verklighet. — *Om vi skulle söka framedducera en svenska läroverkens samt flick- och folkskolornas historia direkt ur de svenska kulturströmningarnas eller statsmännens historia, skulle den alltså ej bli ens tillnärmelsevis sann. Hade pedagogiken verkligen fått vara en kulturströmningens och statslivets direkta utlöpare, skulle dess anseende och lärarnas arbetsvillkor varit helt andra än de genom tiderna varit.* Det är inte blott under 1800-talets senare hälft, som tidpunkten för en skolförändring avgjorts genom lärarekårens oförmåga att svälta längre. Och betydelsen av individens originella idépedagogik belyses t. ex. av Strindbergs ord att Orbis pictus (av Comenius) har genom tiderna trotsat lärobokskommittéerna.

Med det sagda har jag naturligtvis ej velat opponera mig emot framhållandet av kulturströmningarnas eller statens i sig självklara betydelse för undervisning och fostran utan blott vända mig mot t. ex. pedagogikprofessor B. Hammers ideliga påstående att Sveriges undervisningshistoria kan avläsas i Odhner. De undervisningshistoriska spörsmålen äro lika invecklade och egenartade som någonsin de övriga historiska och pedagogiska spörsmålen, och de kräva sina alldeles speciella studier. Medelst sådana skall det bli möjligt att rikta känndomen om svenskt andeliv med ett mångfaldigt materiell vid sidan av vad andra discipliner kanske kunna lämna, sedan dessa nu varit föremål för flera generationers trägna och framgångsrika forskningar. Förutan förstnämnda specialforskningar skall det å andra sidan aldrig

bli möjligt att få de många felaktigheter rättade som nu äro förhärskande inom undervisningen på undervisningshistoriska och därmed nära besläktade områden och på vilka män på ömse håll stöder sig i de skolpolitiska dagsfejdena. Här må anföras blott några i hast sammanställda oriktigheter som pläga framträda och sällan motsägas: Reformationstidens latinskollärare analyserade den latinska bibeltexten blott grammatiskt men förklarade aldrig innehållet; man skulle på 1500-talet ha infört nationella och reala ämnen i trivialskolan blott man haft råd; Luther och hans närmaste vänner ha ej ansett att barn skulle lära katekesen; deras skolformer voro enbart fackbildande, varemot skolorna ej förr än i senaste tid meddelat allmänbildning; Sveriges allmoge har i alla tider varit längre kommen än alla andra lands i avseende på kunskaper; skrivklassen (embryot till reallinjen) borttogs 1693; långt mer under 1500—1700-talen än senare ägde den svenska allmänheten de dygder som de ville inplanta hos sina barn; den första storhetstidens kyrko- och skolmän voro synnerligen originella och stiftscheferna synnerligen självrådiga; Comenius (den pedagogiska realismens fader) har varit av stor betydelse för Sveriges berömda, humanistiska läroverksstadga 1649.

Med utgångspunkt i sist antydda kulturriktningar (humanismen och realismen) må jämväl exemplifieras, huru man i de dagspolitiska skoldebatterna ej sällan rört sig med historiska fakta på ett sådant sätt, att man lämnar »prov på den kända böjelsen att förlägga sina idealer till forntiden och att begagna dess stora namn såsom etiketter för sina egna älsklingsteorier». Därvid är det just det mest beklagliga att vederbörande själva äro fullt och fast förvissade om att deras egen framställning av saken är den riktiga. Visste de åtminstone inom sig själva att de historiska stöd, som de så ofta åberopa, äro diskutabla, tvivelaktiga eller rent av osanna, så skulle säkerligen tvärsäkerheten i och frekvensen av åberopandena av historiska »stöd» och »föregångare» efter hand minskas. Är det ej sorgligt att man av de »funna resultaten» av vederbörandes forskning rörande t. ex. 1500-talets skolstrider skall kunna utan vidare framläsa författarnas egen ståndpunkt i dylika strider? Eller ännu sorgligare, att om man känner författarens t. ex. skolpolitiska ståndpunkt, så kan man i många fall på förhand säga, vilka »vetenskapliga resultat» han skall visa sig komma till? En tydligtvis mycket god ackquisition för alla läger är Gustaf II Adolf. Hans uppfattning har alltid varit högst intressant och charmant, ity att den utgjort ett utmärkt stöd för riktigheten av varje författares egen åskådning. En känd latinare har — liksom många

andra — presenterat honom såsom bergtagen av antikens idealitet, av den i de gamla språken skedda »överlåtelsen av mänsklighetens förnuftiga och sedliga liv», varför han låtit sina trivialsolor och gymnasier fotas på och fyllas av forntidens skönhetsvärld. I vår enda lärda framställning i skolhistoria (av Hollander) kallas den store konungen i stället världens förste reale realist; »den vetenskapliga och pedagogiska realismens förste förkämpe i hela pedagogikens historia»; »hans realism var omkring ett århundrade före sin tid». Tidigare än andra uttalade han sig för skolans skiljande från kyrkan etc. etc. Denne o. a. författare säga, att konungen lärt ett 15-tal språk o. a. ämnen; den förstnämnde talar huvudsakligen om det alltbehärskande latinnet. Denne framhåller att dåtida läroverk blott äsyftat själskrafternas odling och en individens allmänutrustning för vilken som helst livsuppgift; en tredje påstår i stället att allt var yrkesbildning. Gustaf Adolf torde finna det lite svårt i längden att vara skyddshelgon för alla de varandra vredgat bekämpande pedagogikriktningarna. Kanske det kunde vara på tiden att låta honom få bli vad han var. Han blir stor nog ändå förutan våra små dagsintressen och systematiska gissningar.

Med all skyldig tack för vad som hittills åtgjorts, behöver och bör det ideligen och kraftigt betonas, att *det är av nöden att låta vetenskaplig forskning komma den svenska kulturspridningens historia till del och att låta den svenska kulturspridningens historia komma den vetenskapliga forskningen till del.*²⁾

²⁾ Vid omtrycket 1948 tillägges: jfr Årsböcker i sv. undervisn. hist. n:r 64 förordet och n:r 74 Noter i slutet av boken.

Första underdåniga förslag om räddningscentral och årsbok m. m.¹⁾

28 januari 1919.

Till Konungen

Dagligen och intensivt bedrivs i vårt land den betydelsefulla och glädjande kulturgärning, som heter utforskandet av svensk kultur och dennas historia. Innan det blivit alldeles för sent, har man med verksamt understöd av staten och enskilda bland annat igångsatt forcerad folkmåls- och folklivsundersökning samt räddat stats-, kyrko- och läroverksarkivalierna, stadshistoriska och rasbiologiska institut arbeta sig fram, och Vetenskapsakademien upprättat museum för de exakta vetenskapernas svenska historia.

Härunder och i alla tider har emellertid ett viktigt område blivit bortglömt. Med undantag av läroverks- och i viss mån, kyrkoarkivens bevarande har man i stort sett alldeles ingenting gjort för att rädda, utforska och bekantgöra de manuskript, de böcker och den materiell, som härleda sig ifrån eller eljest äro ägnade att giva upplysningar om gångna tiders uppfostran och skolundervisning i vårt land. Flickskolans samt folk- och småskoleseminariernas öden och acta äro i stort sett okända, folkskolans urkunder och materiell ligga bokstavligen för fädot. De äldre personer, som voro med i banbrytningstidens mödor tillåtas dö utan att hava låtit uppteckna sina skolminnen. Intresse för ifrågakvarande uppgifter finnes tydligen hos många, men sämre än inom vilken

¹⁾ I not s. 51 (efter föredraget i Uppsala), talas om vissa akter. Dessa handlingar jämte det av Skolöverstyrelsen den 29/6 1920 avgivna utlåtandet finnas numera i riksarkivet. Det är dels Halls underdån. förslag av 28/1 1919 och 16/6 s. å. jämte bilagor av herrar Lundborg och Hellman och ett stadgeförslag av Hall, dels diskussionsmötets beslut vid sommarkurserna i Uppsala 1919, dels SAF:s Centralstyrelses summariska hemställan 3/3 1920 åtföljd av en nära 20-sidig bilaga undertecknad den 2/11 1919 av dess skolhistoriekommitté men nära nog i varje ord utarbetad av Hall. Skolöverstyrelsens utlåtande, vars »kläm» sedan blev K. M:ts beslut, vilar i varje väsentlig punkt på Halls förstnämnda yrkande. Detta framgår redan vid första ögonkastet bl. a. därav att föredraganden i S:Ö:n [Hj. Berg] gjort 20 rubriker i marginalen och 30 understrykningar under raderna i Halls nämnda förslag men inga förberedande anteckningar och observationer av dessa två slag i t. ex. S. A. F:s uttalande.

Av dessa handlingar avtryckas här de av mig år 1919 utarbetade framställningarna.

som helst annan gren av andlig odling är det ställt med handledning, organisation och understöd. Av vilken betydelse en annan tingens ordning kan vara även för aktuella uppgifter, framgår bland annat av närslutna intyg av den kände rasbiologen docent H. Lundborg, Uppsala.

Inom flertalet områden av svensk undervisningshistoria minskas förutsättningarna för utforskning med varje dag som går. Åtgärder synas i synnerlig grad nödvändiga för att dels möjliggöra dessa elementära förutsättningar, dels främja svensk skol- och lärdoms historisk forskning över huvudtaget. Här skall jag inskränka mig till att i underdånighet göra några påpekanden huvudsakligen blott i avseende å folkundervisningens hävder. Förhållandena inom och några önskemål för just denna del av det stora hela må belysas dels av den anledning, att dess vanvård är lika gammal som dess kulturgärning, dels enär det nu pågående underkännandet av de mest otillfredsställande skolformerna och skolhusen torde medföra ökad skövling av dess litterära och övriga minnesmärken

Flera sätt torde vara möjliga för arkivaliernas snara undanryckande undan förödelsen. Så t. ex. synes den plan vara väl värd att överväga, som ursprungligen framkastats av en Skolöverstyrelsen närstående person och som här må mera detaljerat utformas, den nämligen att en skolarkivarie eller skolhistorisk konsulent anställs (t. ex. i samband med Skolöverstyrelsen), vilken mottog och tillhandahöll manuskripten, stode forskare till hjälp samt samlade och katalogiserade allt av vikt ur litteratur och press, som rör svenskt undervisningsväsen, lärdom och forskning. Detta må exemplifieras genom några titelrubriker inom en redan hopbragt, här nedan mera omnämnd samling urklipp: hemuppfostran; spädbarnsvård; barnkrubbor; Kindergarten; kolonier; feriebarn; skolresor; skolan och sparsamhet, arbetsamhet, plikt-känsla, sedlig kraft; skyddsuppfostran; lek och fysisk fostran; nöjeslivet, biograferna och ungdomen; arbetsskolan; skolan och samhället; folkbildningsarbetet; ungdomens fria läsning; bibliotek; framtidsskolor; enhetsskolan; hjälp och undervisning åt efterblivna och begåvade; linjedelning; försöksinstitutioner; sommarkurser; lärarebildning, villkoren för tillträde till universiteten förr och nu; personer, epoker, grenar och typer inom uppfostran, lärdom, vetenskaper och kulturhistoria; olika högre och elementära institutioners och läroämnens framträdande och

historia i Sverige; lärares och elevers liv och arbete i olika anstalter för undervisning och forskning; Kritik och klagomål över undervisning, lärarekategorier och skolformer; Hur vetenskapsmannen arbetar (urval ur självbiografier, bl. a. till att bestyrka riktheten av produktivitets-pedagogiken); reformpedagogiska strömningar nutilldags i utlandet; svensk reformpedagogik fordomdags (acta och belägg); allmän metodik; metodikens avhängighet av omvärlden och lärareskickligheten; de olika ämnernas ställning och speciella metodik; pedagogi; barnpsykologiska iakttagelser och vittnesbörd; allmän psykologi; stadgar och förordningar och deras tillkomst.

Genom ett sådant rikhaltigt och mångsidigt arkiv (forsknings-sal) skulle så bl. a. kartläggas allt som rör den nutida pedagogiken och en avsevärd del även av föregående epokers uppfostran och studier. Självklart är att detta bleve av största betydelse för staten och den enskilde vid utredningen av vilken som helst pedagogisk fråga. Och när »i dag» övergått till att bli »i går» eller »i fjol» eller »för årtionden sedan», har det aktuella blivit historia och nutidens pedagogiska och vetenskapliga uppslag, beslut och arbetsresultat och arbetsförhållanden låge för eftervärld och forskning som en uppslagen bok. Därigenom skulle Sverige i betydande mån kunna gottgöra vad det, tvärtemot vad fallet varit i flertalet länder, åsidosatt i avseende å sin, för att använda en holländares uttryck, »gudomliga» undervisningshistoria. Genom en sådan anordning skulle landet äntligen få en institution och en målsman för svensk undervisningshistoria, vilken oförtrutet arbetade med att insamla materiell och, icke mindre, med att framkalla och öka allmänhetens, ungdomens och forskares intresse för resp. studier i ämnet; därigenom skulle ock en synnerligen välbehövlig motvikt givas mot den senfödda tendensen att ensidigt betona pedagogikens naturvetenskapliga sida. Sålunda komme enheten eller det innerliga sambandet mellan förut och nu, mellan kulturliv och pedagogik, mellan olika skolformer, mellan källor och litteratur att såsom på kanske intet annat sätt påvisas och understrykas. Detta sker på ett ännu mer framträdande sätt, därest man samtidigt tillgodoser det behov av biblioteksomvårdnad, som Folkundervisningskommitténs betänkande II (sid. 180) konstaterar vara befintligt i »Skolöverstyrelsens kansli». Enligt betänkandet bör den gemensamma Skolöverstyrelsen »låta sig angeläget vara att så småningom förvärva sig ett bibliotek,

representerande i främsta rummet inhemsk och utländsk lärobokslitteratur samt därjämte viktigare litterära alster av pedagogiskt innehåll. Tydligt är ock, att de år efter år inkommande redogörelserna från olika uppfostrings- och undervisningsområden såväl i Sverige som i utlandet småningom komma att bilda en värdefull del av ett bibliotek, som bör kunna bli av stor betydelse ej blott för överstyrelsens egen verksamhet utan även för lärarpersonalen vid de under överstyrelsens inseeende stående läroanstalter samt allmänheten». Bibliotekariens och skolarkivariens uppgift synas böra kunna bestridas av en och samma person.

Skulle emellertid av en eller annan anledning det anses förmanligare att icke i ett sammanhang tillgodose de antydda behoven av historiskt materialinsamlande, aktuellt materialinsamlande och intresserad handledning åt forskare, så kunde det förstnämnda behovet i viss mån tillgodoses med hjälp åt landsarkiven. Därigenom bleve åtminstone en första oundgängligen nödvändig förutsättning åvägabragt och den insända materiellen finge god vård. Emot förslaget om enbart biträde av landsarkiven talar emellertid följande. Man vågar ej utan vidare förutsätta den av personligt intresse för just denna forskningsgren burna nitälskan, som ej nöjer sig med att mottaga arkivhandlingarna utan som aktivt griper in för att intressera och rädda (bl. a. samla ur forskares och andras dödsbo, t. ex. Hollanders, Carl Kastmans, K. F. Karlsons, Jöns Johanssons). Vidare har man i ett landsarkiv sagt mig, att arkivens personal kan komma att kräva ökad lön och att utrymmet kan vara upptaget. Frågan om rum och kanske även om löneförbättring torde emellertid vara lätt besvarad: skall uppgiften lösas blott genom att man passivt å tjänstens vägnar tager emot vad ortsmyndigheterna frivilligt behaga sända in av det som ej hunnit förstöras, så torde icke många hyllor vara erforderliga. Åtgärden blir då förvisso mer eller mindre fruktlös; 15 års erfarenhet från hithörande områden tvingar mig till detta sorgliga antagande.

För arkivaliernas tillvaratagande böra tydligtvis gällande stadgar vara normerande. Sådana äro: stadga 31/12 1900, sex kungörelser 22/5 1903, två d:o 24/7 1903, Riksarkivariens cirkulär 22/6 1903, Allmänna regler vid ordnandet av arkivalier 5/5 1903, Kungörelse om överlämnande av arkivhandlingar 14/11 1902 samt Instruktion för landsarkiven 1/11 1918 (Sv. förf.-saml. 1900 n:o 106,

1903 n:r 56, 104, 58, 1902 n:r 114, 1918 n:o 883). Ur sistnämnda må följande anföras: »§ 1. Landsarkiven hava till uppgift att . . . mottaga arkivhandlingar från ämbets- och tjänstarkiv så ock från kommuner, korporationer, anstalter och enskilda personer» . . .

Därest landsarkivens medverkan anses vara önskvärd, torde måhända ett cirkulär från Riksarkivarien till dessa vara erforderligt, i vilket de förståndigas att i mån av utrymme mottaga alla slags äldre skolhandlingar eller sådana som eljest äro av undervisningshistoriskt intresse samt att i den mån det är möjligt medgiva vissa lättnader vid leverans, t. ex. sådana lättnader, som inneliggas i § 4 av medskickade stadgeförslag. Vare sig ett skolarkivs eller landsarkivs biträde beslutes, synes det vara av nöden att en allmän stadga avfattas eller ock att ett cirkulär utfärdas till var och en av de antydda bildningsanstalterna samt till varje kyrkoförsamling, däri de anbefallas eller åtminstone inträngande anmanas och ombedjas att noggrant tillvarataga och till förvaring insända sina äldre skolarkivhandlingar. Ett första utkast till en sådan stadga eller ett sådant utfärdat cirkulär av Kungl. Maj:t eller av Kungl. Skolöverstyrelsen bifogas denna hemställan. Jämväl vore ett cirkulär till folkskoleinspektörerna högeligen erforderligt och gagneligt, vari dels deras uppmärksamhet fästes å förutnämnda behov och stadga, dels de ålades att på sina inspektionsresor ej mindre efterhöra i varje äldre skola eller hos varje skolråds-, resp. skolstyrelseordförande, vad som åtgjorts för arkivaliernas bevarande, än även på allt sätt befordra sådant tillvaratagande och skyddande åtgärder.

Högeligen önskvärd vore jämväl att dessa skolinstitutioner, kommuner och skoltjänstemän uppmärksamgjordes på behovet att bevara äldre skolböcker och skolmateriell. Vid efterforskning visar det sig att på många orter för 5, 10, 15 år sedan funnits sandbänkar; nu finnas endast sex sådana kvar i hela landet och av dessa stå de flesta på skolvindar omgivna av skolarkivaliernas skräphögar. Ambulerande skolmästares låda, verktyg och matstavar, monitörernas pulpet och bricka, rektorns ris och färta finnas blott i raritetsexemplar. Nordiska museet äger ingen som helst skolmateriell. Ett centralmuseum i huvudstaden eller i Uppsala borde äga ett ex. av varje föremål och bok (eller hänvisas rörböcker till Pedagogiska biblioteket i Stockholm) och övriga förefintliga ex. av materiellen förvaras i de provinsmuseer, från

vilkas rayon de stamma. Centralmuseet eller forskningsarkivet borde jämväl mottaga eller införskaffa fotografier, anteckningar och kopior av äldre skolhus och undervisningsmateriell, interiörer, porträtt, skioptikonbilder etc.; eventuellt borde det ombesörja goda föreläsningar över den svenska lokala bildningshistorien samt utgiva en årsbok, i vilken avtrycktes de bäst nedtecknade skolminnena, hållna föredrag, givande intressanta fynd samt gjorda undersökningar.

Jag är förvissad om att kostnaden för dessa förslags realiserande skulle bli jämförelsevis minimal. Det planerade forskningsarkivet i huvudstaden torde blott behöva ett rum. Tre rum till museum synes kunna gratis erhållas härstädes, vadan en anmaning till kommunerna att rädda vad ännu räddas kan, torde kunna upptaga begäran att sällsyntare undervisningsmateriell kan insändas till undertecknad (adress *Uppsala*), som erbjuder sig att gratis hålla museet tillgängligt för allmänheten och forskare. Åtta lådor äldre skolböcker, nyss antydda samlingar från flera år av tidningsuppsatser och litteraturhänvisningar inom modärn och historisk pedagogik och vetenskap samt därjämte en del undervisningsmateriell i original eller kopior ställer jag till förfogande . . .

Såsom bilagor medsändas ett intyg av doc. Lundborg, ett förslag till stadga eller cirkulär samt en skrivelse från fil. lic. Th. Hellman, Härnösand.

Undertecknad hemställer sålunda underdånigst att fortsatta åtgärder snarligen måtte vidtagas *dels* för att samla och skydda äldre undervisningshistoriska arkivhandlingar, *dels* för att genom landsarkiven eller helst genom ett speciellt skolarkiv i huvudstaden befordra dessa actas tillgänglighet för och rationella begagnande av forskningen, *dels* för att genom ett sådant skolarkiv, eventuellt ställt i samband med Kungl. Skolöverstyrelsens bibliotek, eftersöka, tillvarataga, katalogisera och systematiskt ordna allt av vikt som i form av manuskript, böcker eller tidskrifts- och tidningsuppsatser finnes avfattat rörande äldre nutida eller önskvärd uppfostran, undervisning och lärdom i Sverige, *dels* för att genom detta skolarkiv, ett centralmuseum eller annan institution ej mindre rädda och avbilda övriga skolminnen märken medelst efterforskningar, uppbevarande, fotografier och kopior än även sprida kunskap om och intresse för svensk un-

dervisnings- och lärdomshistoria medelst föreläsningar och en årsbok eller tidskrift.

Sysslomansgatan 66, Uppsala den 28 jan. 1919.

Underdånigst
B. RUD. HALL
Lektor

Bilagor:

Den uppsamling av skolarkivalier, som i lektor Rudolf Halls underdåniga hemställan föreslås, finner undertecknad vara av den största betydelse även för den rasbiologiska forskningens vidkommande, vilken i sådana handlingar skall kunna finna ett högst värdefullt komplement till det mången gång bristfälliga eller rent av saknade materialet i kyrkliga och andra arkiv.

Uppsala den 5 febr. 1919.

H. LUNDBORG.

Docent i rasbiologi och medicinsk ärftlighets-
forskning i Uppsala.

Herr Lektor B. Rud. Hall, Uppsala.

Med anledning av Er förfrågan, huruvida någon av vår förenings, föreningen för norrländsk hembygdsforskning i Hernösand, institutioner vore villig motta och vårda en del skolhistoriska urkunder, ber jag få nämna, att en av dessa institutioner, Norrländska hembygdslbiblioteket, som omfattar litteratur om Norrland och norrländska förhållanden samt vetenskaplig litteratur inom hembygdsforskningen och hembygdsundervisningens olika områden, även innehåller en skolhistorisk avdelning med inom norrländska folk- och småskolor använda läro- och läseböcker, undervisningsmateriel m. m. och vilkens samlingar de ifrågavarande urkunderna sålunda, så framt de beröra Norrland, på ett högst välbehövt sätt skulle komplettera. På grund därav skulle följaktligen vårt bibliotek med största tacksamhet till förvaring motta dessa skolhistoriska urkunder och på bästa sätt söka sörja för deras ordnande och vård samt ytterligare kompletterande.

Hernösand den 6 febr. 1919.

THEODOR HELLMAN

Norrländska Hembygdslbibliotekets
bibliotekarie.

Synpunkter och önskemål i avseende å uppbevarande av äldre folkskolearkivalier etc.

Bilaga till en underdånig skrivelse av 16 juni 1919.

I. K. M:t 1) anslår medel 1000 å 2000 kr. till en årsbok eller tidskrift eller bådadera. 2) ger 14000 kr., efter riksdagsbeslut, till ett skolarkiv och skolhistoriskt museum i Stockholm eller Uppsala. 3) förbjuder genom stadga fortsatt skövling av undervisningsmateriell, böcker och manuskript från äldre tids folkundervisning; påbjuder desammas tillvaratagande och deras bevarande å plats, skyddad för brand, fukt, åverkan och stöld; erbjuder sig vilja i ett skolarkiv, event. i länsarkiven mottaga och bevara manuskripten och böckerna samt i ett museum materiellen. Församlingar som själva uppbevåra sina skolarkivalier åläggas låta dessa på ort och ställe begagnas av forskare samt att på anmodan av skolarkivet eller motsvarande institutioner översända dem i samma syfte.

II. Kungl. Skolöverstyrelsen 1) uttalar sig till K. M:t om min skrivelse av den 28/1 [rörande insamlande och vård av undervisningshistoriska acta och manuskript etc.] och om övriga förslag och åtgärder (inklusive behovet av årsbok, resp. tidskrift och arkivets samband med Skolöverstyrelsen). 2) anmodar folkskoleinspektörerna att i alla skolor efterhöra förefintligheten av äldre arkivalier och undervisningsmateriell, inspektera de uppbevarades omvårdnad, event. uppmana till dessas insändande eller göra hänvändelse till K. Skolöverstyrelsen eller skolarkivaren rörande inbindning, en bättre vård etc. åt dessa. 3) utfärdar statuter för skolarkivariens verksamhet, resp. länsarkivens utvidgade uppgifter. Därvid borde bl. a. stipuleras åtgärder för en verksam inspektion, ordnad t. ex. så att Riksarkivarien åger rätt, skolarkivarien skyldighet att inspektera, börande skolarkivarien helst ordna sina inspektionsresor efter överläggning med resp. folkskoleinspektör. Anordnas icke verklig kontroll i någon form, så bliva stadga och erbjudande blott en vacker gest, blott ett stycke papper. (Biskopar och riksarkivarier visitera ju kyrkornas och läroverkens arkiv. Vem bryr sig om att visitera »folkskole-arki-

ven»?). 4) anvisar lokal för skolarkivet och skolmuseet (jfr avd. VIII slutet).

III. Kungl. Skolöverstyrelsen eller skolarkivarien eller båda i förening 1) hemställa hos städernas folkskoleinspektörer, folk- och småskoleseminarier, överlärare etc. att i årsberättelser etc. publicera dels undersökningar rörande ortens skolhistoria, dels undervisningshistoriskt givande utdrag ur äldre skolråds- och kyrkostämmoprotokoll samt att åven i övrigt gynna uppsamlings- och bearbetningsarbetet. 2) söka samverka med enskilda städers lokalhistoriska samfund, svenska stadshistoriska institutet, forskningshistoriska kommittén vid Vetenskapsakademien i Sthlm, S. A. F. och Folkskolans vänner samt andra sammanslutningar (t. ex. student-, seminarie- och lärareföreningar, landskapsförbund, kamratmöten). 3) utverka motion i ämnet i riksdagen, om ej proposition framlägges. 4) påverka folkhögskolorna och andra institutioner att utforska och publicera sin egen historia.

IV. De större lärareföreningarnas Centralstyrelser 1) utsända 1920 till kretsarna frågan med motivering (t. ex. en av S. A. F:s kommitté för skolhistoria utarbetad) samt med hemställan dels om medverkan av alla, dels om utseende av representanter. 2) anslå medel (t. ex. smärre belopp) såsom erkänsla för avskrifter, lyckade undersökningar, givande uppteckningar av äldres eller egna skolminnen etc. 3) uttala sig till K. M:t om ifrågasatta åtgärder. 4) låta en del av sina samlingar förenas med arkivet och museet.

V. De större lärareföreningarnas kretsar 1) besvara resp. Centralstyrelsers frågor etc. 2) I stadskretsar utses sekreteraren eller annan lämplig representant att sporra och leda undersökningsarbetet, eventuellt mottaga och insända inkomna arkivalier, materiell, bidrag etc. 3) I lankretsar utses sekreteraren eller annan lämplig person såsom en mera permanent huvudledare samt därjämte ett efter kretsens storlek etc. lämpat antal övriga representanter (varvid kanske främst ombuden kunna tänkas vara villiga och lämpliga). 4) Alla önskas medverka i tillvaratagandet, insamlings- och bearbetningsarbetet, bl. a. i strävandet att uppteckna äldre personers elev- och lärareminnen etc. 5) I årsberättelsen angives i varje krets förändringar i skolans organisation, läroböcker och metod. (I lankasterskolans protokollsbok skulle allt som hörde till skolans historia föras in).

VI. Skolarkivarien (i Undervisningshistoriska institutet). 1) Helst personligen sätter han sig i förbindelse med sådana perso-

ner som veterligen äro intresserade av svensk bildningshistoria, eggar dem till fortsatt arbete, påvisar årsbokens eller tidskriftens syfte samt ber av dem (eller ur deras dödsbo) böcker, manuskript-avskrifter etc. Han skaffar reda på och skriver till alla lärare (f. d., äldre och yngre) samt andra personer som kunna tänkas vara eller bliva intresserade för arbetet, bl. a. att uppteckna äldres elev- och lärareminnen och att på läraremöten agitera för våra syften. 2) bildar en svensk undervisningshistorisk förening, vars sekreterare han blir samt söker vinna landstings och privatpersoners understöd för föreningen och arbetet. 3) redigerar en periodisk publikation. 4) planerar och leder ett i alla större arkiv bedrivet arbete att registrera alla acta av något värde för vår bildningshistoria — såsom redan sker i Norge. Detta torde böra eller kunna ske i viss samverkan med t. ex. stadshistoriska institutet. 5) håller föredrag i svensk skolhistoria och verkar för att andra hålla sådana, skriver artiklar i pedagogiska och andra tidningar och tidskrifter, avhandlande skolhistoriska ämnen samt påvisande föreningens och årsbokens syfte, arbetar för att hithörande frågor klargöras och dryftas på skolmöten, sommarkurser etc. 6) registrerar och om möjligt samlar och klipper ur allt som tryckes (i böcker, tidskrifter och tidningar) rörande aktuella uppfostringsspörsmål och skolhistoria. (Mina samlingar överlämnas). 7) ordnar, katalogiserar och utlånar arkivalier samt tillhandagår med råd och upplysningar, ombesörjer inlåning av böcker och manuskript från andra institutioner, från sockenarkiv etc. till forskares tjänst etc. etc. (Mina samlingar deponeras eller doneras: 8 lådor böcker och mycken undervisningsmaterie).
 VII. Årsbok eller tidskrift. I egenskap av redaktör eller redaktionssekreterare utger skolarkivarien en årsbok avsedd för större undersökningar och för urkundsavtryck, eller ock en tidskrift avsedd för smärre bidrag. Bäst torde vara att båda förenas i en periodisk publikation, i vilken de smärre bidragen inflöte i smärre häften, de större i någon större volym årligen. I publikationen avtryckas de bästa inkomna bearbetningarna samt svenska uppfostringshistoriska urkunder av större värde — i vilka båda avseenden vi stå långt efter flertalet övriga länder i Europa. Den inregistrerar nyinkomna bidrag och gåvor, recenserar dithörande litteratur och källeditioner, ger upplysningar, rättelser och råd i avseende å insamling, avskrivning och bearbetning, redogör för undervisningshistoriska företeelser och framsteg i utlandet, sär-

skilt i grannländerna, i avseende å litteratur, arkiv, museer etc. på det undervisningshistoriska gebietet.

Endast genom en sådan publikation kan och skall det bliva möjligt att hålla intresset vaket, att låta samlarna och bearbetarna veta att deras arbete beaktas och blir känt och kommer forskningen till nytta (i st. f. att kanske läggas på hög och överspinnas av spindelväv).

För större undersökningars tryckning torde emellertid bliva i vissa fall nödvändigt, att författaren bidrager med någon del av omkostnaderna.

VIII. Årliga kostnader för skolarkivet (i Stockholm eller Uppsala).

Åt en arkivarie, som dokumenterat sig såsom svensk skolhistoriker och förtrogen med arkivalieforskning Kr. 8,000:—

För resor (enligt taxa för folkskoleinspektörer). Resorna företagas i syfte att uppsöka arkivalier och undervisningsmaterie inom landet, att hålla lokal- och undervisningshistoriska föredrag, att studera skolarkiv och skolmuseer i Danmark, Norge och Finland etc. » 2,000:—

För fraktkostnader, städning och diverse .. » 1,000:—

För trycknings- och bearbetningskostnader, papper, skrivmaterie o. d. » 2,000:—

För vikarie under sex veckors semester och under nämnda resor » 1,000:—

Kronor 14,000:—

Därjämte erfordras följande. a) Tjänstbrevsrätt. b) Dyrtdis- och dyrortstillägg. c) Alderstillägg såsom statstjänsteman (för skolarkivarien). d) Ett stort rum med hyllor för arkivalier. e) Eventuellt ett stort rum för inredning för museum.

Åtminstone tillsvidare kunde skolarkivet tänkas förlagt till Uppsala, helst om svårigheter skulle uppstå att erhålla rum i Stockholm. I Uppsala synas rummen tillsvidare kunna erhållas gratis. Vid byggandet eller ordnandet av gemensamma lokaler för Kungl. Skolöverstyrelsen torde tre å fyra rum böra iordningställas för skolarkivet och skolhistoriska museet, eventuellt i samband med lokaler för pedagogiska biblioteket och Svenska Skolmuseet.

Underdånigst B. Rud. Hall.

Kommittéutlåtande till SAF (och K. M:t) om skolarkivalie- skydd bland annat till tjänst för framtida avfattning av en folkundervisningshistoria.¹⁾

Nov. 1919.

*Till Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskollära-
förening.*

Centralstyrelsen »har ansett det nödvändigt, att under den när-
maste tiden kraftigare åtgärder vidtagas för tillvaratagande, in-
samlande och bearbetande av material till den svenska folkunder-
visningens historia». Undertecknade, som erhållit uppdrag »att
upprätta program för ett sådant arbete» får härmed framlägga
ett första uttalande och förslag.

Vi kasta då först en blick tillbaka på vad som redan åtgjorts.

Under flere årtionden har Centralstyrelsen gång på gång uttalat sig för ett sådant arbete och manat till mangrant deltagande däri.

Frågan om *insamling av material* utsändes till kretsarna 1887. I S. A. F:s Meddelanden uttalade då Centralstyrelsen, att folkupplysningens historia måste vara av synnerligt intresse för alla folkupplysningens vänner och målsmän. Nämnade historia »skulle utan tvivel visa, att själviskhet, råhet, okunnighet och vidskepelse äro så mäktiga motståndare, att de icke kunna övervinnas annat

¹⁾ Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskollära-
förening uppdrog åt undertecknade att utarbeta ett betänkande om arkivalier och gjorde det ej minst för att få sin speciella målsättning mera intensivt framhävd än förut, den nämligen att folkskolehistoriken till 1942 års sekelminne måtte ha direkt gagn därav. Undertecknad Hall, uppslagsgivare, hade önskat få ett offentligt uttalande av SAF om nödvändigheten av urkundsskydd, minnesuppteckningar etc. men var för den kolossala arbetsmängdens skull mindre böjd för att det särskilda bisyftet, inriktningen, avfattningen eller historiken skulle på ett alltför tidigt stadium sammankopplas med räddningsarbetet. Det senare borde nämligen enligt min mening avse alla skolarter. I svaret uttalade sig K. M:t endast om arkivalier, icke om historie-
skrivning och gav mig sålunda intet uppdrag i det senare hänseendet men väl i det förra.

SAF:s underdåniga skrivelse är daterad den 3/3 1920. Kommitterades förslag är utom i några kompromisser formulerat av mig, Hall. Det medföljde SAF:s skrivelse såsom bilaga, och båda förvaras nu i riksarkivet. Båda äro tryckta i Föreningen, Tidskrift för SAF 1920 häft 2.

än genom den största ansträngning, ihärdighet och tålmod, men också, att folkets upplysning och förädling är ett mål, som är högt nog att elda sina förkämpar till att helt och innerligt hän-
giva sig åt sin uppgift». Med ja besvarade det övervägande antalet kretsar frågorna om att åtgärder borde vidtagas för att insamla material till en svensk folkundervisningshistoria samt att kretsen ville genom sina medlemmar biträda därvid. Några kretsar begärde att Centralstyrelsen jämväl skulle bearbeta materialet t. ex. genom en kompetent person eller genom en kommitté å 25 personer, av en från varje län e. d. Centralstyrelsen ville emellertid allt fortfarande begränsa sig till insamlandet och ansåg att företaget även med sådan begränsning borde bliva av stor betydelse och torde komma att i hög grad taga såväl Centralstyrelsens som kretsarnas arbete i anspråk.

För att detta senare icke måtte bliva fallet i större utsträckning än som för ändamålet verkligen var behövt, hade Centralstyrelsen för det närmast förestående arbetet uppgjort följande plan:

1) Varje krets utser en insamlingsnämnd av för saken intresserade personer, helst en eller flere från var och en av de församlingar kretsen omfattar. Denna nämnd väljer inom sig ordförande och träder genom honom i förbindelse med Centralstyrelsen.

2) Insamlingsnämndens första omsorg bliver att skaffa sig fullständig kännedom om vilka källor till svenska folkundervisningens historia, som inom varje församling äro till finnas. Dessa källor äro huvudsakligen av två olika slag:

a) Skildringar av ännu levande personer, företrädesvis lärare och präster, rörande folkbildningsförhållandena under deras yngre dagar eller på sådana orter, där folkskoleväsendet ännu i senare tider stått på en primitiv ståndpunkt;

b) Skriftliga framställningar: husförhørs- och andra kyrkoböcker, protokoll vid biskops- och prostvisitationer, kyrkostämmor, sockenstämmor samt skolråds- och skolkommittésammanträden, äldre skolors reglementen och anteckningsböcker, skoltal (vid skolhusinvigningar o. d.), donationsbrev m. m.

3) I fråga om det förra slaget av källor bör insamlingsnämnden besörja, att de upptecknas, antingen av vederbörande själva eller ock efter deras berättelse av någon person. Uppteckningarnas väsentligaste egenskaper äro noggrannhet och utförlighet. For-

men kan vara den enkelt biografiska, utan några som helst utsmyckningar i stil eller komposition.

4) Över de skriftliga handlingarna torde tills vidare endast böra upprättas förteckningar. Dessa böra vara av två slag:

- a) För varje församling en förteckning över inom densamma befintliga källskrifter med fullständigt angivande av deras titlar, deras nuvarande förvaringsort samt den tidrymd var och en av dem omfattar;
- b) För varje sådan källskrift en förteckning över de partier därav, som angå folkskoleförhållanden, med angivande av vilket ärende varje dylikt parti handlar om.

5) Samtliga uppteckningar och förteckningar böra skrivas med i möjligaste mån redig och läslig handstil, på gott papper, helst i helt skrivarksformat med bred marginal, samt avfattas i två lika lydande exemplar, varav det ena stannar i kretsföreningens arkiv och det andra insändes till Centralstyrelsen. Varje särskild handling bör vara daterad samt försedd med samlarens namn och adress.

6) Efter tagen kännedom om de insända handlingarna och efter rådfrågande av i dylikt arbete hemmastadda personer kommer Centralstyrelsen därefter att lämna insamlingsnämnderna anvisning på vilka av de uppgivna handlingarna som böra avskrivas och vad därvid är att iakttaga. —

På grund av det nu anförda får Centralstyrelsen hemställa, att varje krets måtte utse en insamlingsnämnd av för saken intresserade personer, helst en eller flere från var och en av de församlingar kretsen omfattar, samt

att, sedan denna nämnd inom sig utsett ordförande, underrättelse härom insändes till Centralstyrelsen. —

I 1889 års årgång av årsskriften meddelas att c:a 850 personer velat ställa sig i arbetets tjänst och erhålla ingående föreskrifter rörande arbetet att uppteckna och avskriva. Däremot borde utarbetandet av en undervisningshistoria helst göras av »någon enskild, därav intresserad forskare». — Pris å sammanlagt 150 kronor utdelades för sex bland 36 insända minnesskrifter. Utom dessa hade 30 källförteckningar, protokollsutdrag etc. inlämnats. Flera senare år prisbelönades också flera arbeten. År 1894 uppställdes förslagsvis för undersökning ämnena Folkskolans tillstånd och Folkskollärarnas ställning 1847.

År 1898 utbeder man sig isynnerhet gamla skolreglementen, do-

nationsbrev och skoltal, varemot protokollens avskrivning kunde ersättas med förteckningar över innehållet.

1899 uppmanades lärarna att trycka skolhistoriska uppsatser i hemortens tidningar och insända dessa till Centralstyrelsen. Vidare borde man se till att åt våra efterlevande lämnades en tydlig bild av vår egen tids undervisningsväsen (t. ex. genom en »liggare»).

1912 yttras att det materiel bör först och främst tillvaratagas, vilket löper största faran att gå förlorat, det som försvinner med de gamla lärarnas bortgång ur tiden. Meddelandena kunna röra sig om personer eller händelser som övat inflytande på skolans utveckling, om folkbildningsvänner vilkas namn icke trängt utanför hemtraktens gränser men vilkas minne förtjänar räddas från glömskan. I de flesta fall torde meddelandena dock komma att röra sig omkring meddelarens egen erfarenhet, hans studietid och hans lärareerfarenheter.

Följande år avtrycktes större delen av en hemställan från undertecknad Hall, bl. a. påyrkades dels igångsättandet av ett upplysningsarbete om sättet för undersökningsarbetet, dels anskaffande av fotografier, kopior, bilder, ritningar, urklipp, kataloguppgifter, dels avtryck av till arkivet insända bidrag. »Givande och medryckande föreläsningar över bildnings- och kulturhistoriska ämnen borde hållas, illustrerade med skioptikonbilder eller på annat sätt samt beaktande i synnerhet den ifrågavarande traktens historiska personligheter, insatser och fynd. Jämsides härmed kunde föreläsaren ge anvisningar och råd rörande bevarandet av funnen materiell, bedrivandet av litterära eller andra efterforskningar etc.»

Centralstyrelsen fann framställningen »synnerligen beaktansvärd» samt uppdrog »åt föredraganden att i samråd med motionären söka utreda huruvida och i vad mån de sålunda framställda kunna utföras» — ett uppdrag som emellertid föredraganden, trots förnyade påstötningar, aldrig utförde. Centralstyrelsen beslöt därjämte anskaffa till föreningens lokal skolförfattningar, års- och skolmötesberättelser etc., ett beslut som upprepades 1914.

Under åren 1915 och 1916 fästes uppmärksamheten på de värdefulla bidrag till skolans historia, som finnas intagna i Folkundervisningskommitténs och Lärarelönenämndens betänkanden.

Åren 1917—1919 anbefalldes och begärdes insamlandet av rent skolhistoriska dokument, fotografier av lärare, skolmöten och

skolhus (med angivna data och namn), avbildningar, brevsamlingar och arkiv ur dödsbo; films etc. Samtidigt vädjas varmt till lärarkåren att främja och påskynda insamlingen av material till en den svenska folkundervisningens historia.

Å Kretsordförandens årliga Minneslista har centralstyrelsen sedan länge uppsatt att »Påminnelse göres om det fortsatta insamlandet av material till en svenska folkundervisningens historia . . . och om tillvaratagande av äldre skolmateriell».

Även från år 1891 hava speciella åtgärder anbefallts för att *rädda undervisningsmateriell*.

År 1893 avläts en skrivelse till Nordiska museet rörande tillvaratagandet av äldre skolmateriell — vilket emellertid måtte haft ringa effekt, ty vid efterfrågan för något år sedan svarades att just ingenting fanns (utom skolböcker, jfr årg. 1897, 1900). Längre syntes maningarna helt fruktlösa. 1898 framkastades tanken på en skolstuga på Skansen, full av skolmateriell.

1899 anmäles att fynd gjorts i Malingbo.

År 1911 säges att Centralstyrelsen ej ämnar övergiva tanken på åstadkommandet av ett skolhistoriskt museum, även om intresset för detsamma ute i bygderna ännu icke synes vara synnerligen stort.

1912, 1913, 1914 fästes kretsarnas och de enskilda lärarnas uppmärksamhet på att äldre skolmateriell ej borde av okunnighet eller ovårdsamhet förstöras, när de vore viktiga för bedömandet av skolväsendets ståndpunkt under olika tider. Förteckning på sådana förefintliga undervisningsmedel borde insändas jämte meddelande om huru dessa förvarades och vårdades.

Vissa pedagogiska tidskrifter och tidningar hava ganska flitigt intagit uppsatser, fotografier, recensioner etc. till svenska pedagogikens historia. Oftast torde Folkskolans vän och Tidskrift för folkundervisningen utmärkt sig härutinnan. I Svensk Läraretidning har så skett långt förr än under de senaste lusterna. Ur denna må påpekas hurusom Fr. Berg i årg. 1891 givit den hittills enda på originalurkunder stödda skildringen av Rudenschöld. I nämnda årgång och den efterföljande finnas dels biografier över Sven Rosenberg, Otto Salomon, Eneroth, Abr. Rundbäck, C. V. Kastman, Wennerberg, N. J. Berlin, Hulda Lundin, Siljeström och Jacob Otterström, dels en bild av ett mycket gammalt skolhus, dels inbjudan till pristävlan rörande skolhistoriska minnesteckningar, varvid sex hedershonorer å sammanlagt 150 kr. skulle utdelas,

dels följande skildringar: Historik för 1809, En skolveterans minnen, Hur folkskolestadgan tillkom, Hur den mottogs, Dess födelsetund, Lagstiftningen på folkskolestadgans område, Folkskolväsendets utveckling och Folkskolans högsta chefer 1842—1892, Kalmar seminarium, Hur de gamle hade det, Sveriges äldsta folkskollärareförening, Föreningsväsendet inom folkskollärarkåren.

Bland många andra personers insatser å området må blott påpekas att en av undertecknade har dels flera gånger haft upprop inne i pressen om insamling och bearbetning av undervisningshistoriskt material, dels utgivit förteckning å böcker, tidskrifter och tidningsuppsatser av undervisningshistorisk art (Pedagog. Skr. n:o 69), dels under en följd av år gjort tidningsurklipp från alla pedagogiska och bildningshistoriska områden, dels samlat många lådor äldre pedagogisk litteratur, skolböcker, urkunder, avskrifter, levnadsteckningar, fotografier, dels förvärvat äldre skolmateriell, sandbänkar, straffredskap etc. etc. I vissa av nämnda böcker finnes t. ex. ett unikt och oersättligt material till seminariernas historia.

Kommitterade äro förvissade att den blivande forskningen skall i synnerligen många fall hava stort gagn av det hittills — om än i blygsamma former och utan lärd apparat — utförda arbetet. Och det synes kommittén som borde man låta sig angeläget vara att uppehålla alla dessa goda traditioner. Det kan visserligen vid ett flyktigt påseende tyckas som kunde vissa av nämnda åtgärder vara onödiga i och för avfattandet av en folkundervisningens historia. Men man bör dock lätt finna att en historia med anspråk på att vara tillförlitlig ej kan skrivas utan att varje nu åtkomlig urkund, varje tryckt rad och varje karakteristisk del av undervisningsmateriellen blivit tillrättaskaffad och studerad. Att det behövs fullständighet speciellt i detta slags historiestudium, framgår ej minst därav att medan många utan tack offrat tid, krafter och pengar på sådana arbeten, har man försuttit tusenden tillfällen till uppteckningar, avskrifter, tillvarataganden och bearbetningar, och dessa tillfällen återkomma aldrig. Vi ha knappast ordentligt börjat att undersöka och insamla — och det medan alla andra tänkbara grenar av svenskt kulturliv studeras sedan länge, med stora omkostnader och med lysande vetenskapliga resultat. Det vill synas som skulle vår undervisningshistoria vara värd ett minst lika varmt omhuldande, ett minst lika sakkunnigt och mångsidigt utarbetande som någonsin de övriga kulturgrenarna.

Det synes hava bort vara en bjudande plikt för stats- och universitetsmyndigheter att långt förr än nu stödja detta intresse i ekonomiskt, resp. vetenskapligt avseende. Ekonomiska resurser och vetenskaplig handledning hava alltför ofta fattats den kår, som kanske i högre grad än andra gjort specialundersökningar inom den svenska folkundervisningens historia. Av allt det som skulle kunnat och bort göras, har blott en bråkdel utförts, och i denna bråkdel är mycket av bristfällig art, fyllt av stora luckor och i saknad av relief.

Saken brådskar. Och det är ej längre fråga om enbart avskrifterna och uppteckningarna utan nödvändigt är att man räddar också själva originalurkunderna, dessa, vilkas räddning ingen förut synes ha påyrkat. Hastigare än förr gå nämligen nu de gamla kulturvärdena under. Det förhåller sig inom folkundervisningens historia så, som en beaktad forskare skrivit om allmogekulturen: Särskilt i vissa hänseenden kan sägas, att de 30 åren 1870—1900 medfört vida större förändringar än de föregående 300 åren, och att den gamla bondekulturen redan nu är i allt väsentligt dödad. Och ingen kan väl ens ett ögonblick betvivla, att utvecklingen även under de närmaste årtiondena kommer att fortgå i samma riktning; allt det, som av helt naturliga skäl mest intresserar det nu livskraftiga släktet, allt detta samverkar att slå de sista spikarna i det gamla bondelivets likkista. Redan nu kan man med en viss rätt säga, att det f. n. finnes större likhet mellan en modern Dalabondgård och t. ex. en nordamerikansk farm, än det för femtio år sedan fanns mellan en Dalagård och en Upplandsgård, och denna utjämning, denna förstöring av allt för de olika bygderna utmärkande och egendomligt fortskrider år för år med snarare ökad än minskad hastighet. Det är alltså i elfte timmen, som nu i våra gammaldags bygder de uppteckningar göras, som skola giva kommande tiders svenskar åtminstone en aning om, huru deras förfäder levat och arbetat.

Gamla skolhus och dåliga skolformer ersättas nu, mer än förr, av andra. Äldre lärare avgå i år i större antal än kanske någonsin. I varje sådant fall föreligger fara för skövling.

En sådan skövling eller i varje fall ett oförlåtligt försummande av svenska kulturvärden har pågått länge, kanske alltid. Det är som om föraktet eller underskattandet av folkskolan fört med sig sådan vanvård av dennas minnen. Det är att hoppas att folkskolans frammarsch skall föra med sig en sådan aktning för dess

historia, vilken visar sig i en beslutsam övergång från önskemål till ett snart och målmedvetet räddnings- och utforskningsarbete. Den som inser sanningen av Cygnæi ord: »Kom ihåg att folkskolans sak är helig, att arbetet däri är en gudstjänst», han förstår ock att en sådan »helig» kultur-institution har minnen som förplikta; han förstår att folkskolans historia t. ex. den tid då Cygnæus sade dessa ord, är synnerligen väl värd att studeras.

År 1887 framhöll Centralstyrelsen att en nöjaktig skolhistorik ej kan skrivas förutan rika materialsamlingar. »Tydligtvis kan material därtill hämtas ur riksarkivet, kungl. biblioteket, domkapitlens arkiv jämte andra offentliga samlingar ävensom ur folkskoleinspektörernas berättelser, ur tidskrifter och tidningar m. m. Men detta material, som väl bör kunna samlas av enskilda forskare, berör företrädesvis folkundervisningens yttersida, och med stöd av endast detta torde det få anses omöjligt att framställa, huru folkupplysningen ute i den levande verkligheten utvecklats sig samt betydelsen av de olika faktorer, som inverkat på denna utveckling.

För denna folkundervisningens inre historia, såsom den torde kunna kallas, skulle däremot med all säkerhet rikligt material kunna samlas ur våra kyrkors arkiv, visitationsprotokoll, husförhörböcker, sockenstämmo-, kyrkostämмо- och skolrådsprotokoll, likaså ur äldre folkundervisningsanstalters anteckningsböcker och bibliotek, ur folkskollärareföreningarnas arkiv samt ur skollärares, prästers och andra intresserade personers samlingar m. m. Detta material är dock ganska svårtillgängligt, enär det är spridit på tusentals olika ställen.»

I stället tillåter man att värdefulla och oersättliga urkunder i massor försvinna eller skadas. T. o. m. oskäligen djur samt väder och vind få lov att skövla. Det vore dock tänkbart att varken de eller okunniga människor böra få fara fram med dem såsom de vilja och det i skydd därav att ägarna ej bry sig om att tillvarata dem, ja att ägaren ej ens vet eller tänker på att de äro hans eller att han ej förstår sina skyldigheter i avseende å desamma.

En mängd personer hava gjort avskrifter och bedrivit förstudier, vilka efter ifrågavarande forskares fränfalle skingrats för alla världens vindar. Vi nämna blott två exempel. Skolhistorikern rektor Hollander måste hava gjort en enorm mängd avskrifter, anteckningar och förstudier t. ex. till sina arbeten Svenska undervisningsväsendets historia och Om Borås stad och skolväsende.

Vid efterforskning bland hans efterlevande befinnas de emellertid helt försvunna. Den kände folkskolehistorikern Jöns Johanssons många nedteckningar och tidningsurklipp brändes omedelbart efter hans död.

På många fält ha ju idealitet och välvilja fört en ojämn kamp emot brister och anarki. De förra ha då måst tillgripa kraftigare åtgärder och hava därigenom lyckats föra sin goda sak till seger. Själva den svenska folkundervisningens historia ger otaliga exempel på att det som varit lämnat åt frivilligheten och offervilligheten, har efter en tid måst påbjudas såsom obligatoriskt. Dels hade man nämligen eljest aldrig kunnat få i arbetet inkorporera varje församling, varje präst, varje individ i hela landet. Och dels såg man huru även de intresserade och offervilliga tröttnade på grund av allt motstånd och all slöhet och på grund av mångfalden ännu olösta uppgifter. På motsvarande sätt måste det ske även här. Vid sidan av de äldre insatsernas fullföljande fordras rationellare och kraftigare åtgärder; ej minst krävas sakkunskap, ledning, organiserad samverkan, tvång och lagstiftning.

Man har nått fram till att förbjuda skövling av de svenska ämbetsverkens arkivalier, ja av fornfynd och naturminnesmärken. Läroverkens arkivbestånd äro ställda under inspektion; kyrkornas arkivalier skola inlämnas till vissa landsarkiv eller ock förvaras i hemförsamlingen i brand-, fukt- och stöldsäkra rum samt på anhållan utlånas till centralarkiven. Det är svårt att förstå, varför man ej på motsvarande sätt snarast kunde lämna statligt skydd åt folkundervisningens inklusive seminariernas ²⁾ litterära

²⁾ Postskriptum 1948: När jag skrev detta, hade jag ingen aning om att folksk. sem:s examensuppsatser ägde i lag anbefallt skydd. Ej heller syntes någon i min omgivning äga kännedom därom. Troligen hade alltså aldrig någon arkivinspektion ägt rum i åtminstone vissa sådana institut. Sedan jag genom en tillfällighet fått kännedom om detta blott så kallade arkivskydd, underlät jag att ta hand om eller bortföra sådana handlingar (fastän en den 11/6 1920 daterad skriftlig överenskommelse visar, att *syftet varit sådant då*, när ingen tycktes veta annat, än att de saknade lagligt skydd). Men i ett visst fall, då sådana akter blivit av andra vid en senare tidpunkt »olagligt» bortförda och under sin nya »adress» blivit av ännu andra icke-vederbörande kastade framför en ugnsmun för att vid tillfälle brännas, blev jag på gatan underrättad om sakförhållandet av de senares chef och erbjöden att om jag med mitt undervisningshistoriska intresse hade lust att rädda dem och en del bredvid och bland dem placerade gamla skolböcker, så finge jag tillåtelse att göra det. De senare gav jag till Pedagogiska biblioteket i Stockholm, som betalade frakten. De förra tog jag hand om, tills jag den 7/9 1946 överlämnade dem till riksarkivarien B. Boëthius för statlig inregistrering och för vidare befordran till anstaltens nye föreståndare, varvid jag relaterade deras antydda öden och klargjorde att det var *andra som*

och övriga minnesmärken. Det är sant att kommunerna torde böra anses vara ägare av de förra och att även andra kommunarkivalier äro hemfallna under vanvård. Men sådana arkivalier etc. som endast ha avseende på folkundervisningen eller åtminstone sådana som använts enbart inom folkskolans lokaler (examenslängder) kunna utan minsta olägenhet behandlas såsom en angelägenhet alldeles för sig. Därest församlingen någon gång kommer att för bevarandet av t. ex. vissa kommunalstämmo-urkunder bygga eget arkiv, har den ju rätt att återfå sina i ett av Kungl. Maj:t anvisat centralarkiv deponerade tillhörigheter.

Bland de många skäl som tala för att ett sådant undervisningshistoriskt institut förläggas till Stockholm märkes följande. Institutet torde lättare kunna komma i gång och vinna understöd, om det kombineras med någon eller några redan befintliga institutioner, i Stockholm finns flera sådana, till vilka en anslutning förefaller helt naturlig. Framför allt är det emellertid Stockholms karaktär av huvudstad, landets central-ort, som gör denna självskrivna till centralpunkt för insamling och forskning. Vidare torde institutionen, som är i behov av ett synnerligen stort antal oavlönade medarbetare, finna i huvudstaden långt flera personer än annorstädes, vilka hava tid och intresse att genomarbete de otaliga skilda delarna av vår undervisningshistoria. Denna uppgift borde vara eller borde åtminstone kunna göras till ett lockande och givande studium för alla studerande och för alla andra som hava kulturella, fosterländska och pedagogiska intressen. Det ligger nära till hands att just lärare och lärarinnor skola ivrigt deltaga i utforskandet av sina respektive skolformers och deras föregångares historia. Det är sålunda ock troligt, att den för sin

bortfört dem, och jag som räddat dem. Detta antecknade han i min närvaro s. d. och lovade skriva det på det akterna medföljande reversalet.

Doktor Boëthius kände ju förut min inställning till skövla och rädda. När han var chef för stadarkivet i Stockholm, yttrade han till mig att detta arkiv aldrig hade kommit till stånd om jag icke offentligen agiterat så intensivt och länge för urkundens räddande. Också hade jag glädjen kunna till detta stadsarkiv utverka och förmedla överlämnandet av t. ex. huvudstadens flerhundraåriga akter rörande läroverkslärarelöner. Denna och annan medverkan kan jag dock troligen icke nu ge skriftligt bevis på, enär jag gav nejsvar på B:s förfrågningar om jag önskade få den omnämnd i handlingarna, ett svar som jag ofta gett även åt andra håll.

Det var allmänt känt, att riksarkivet ej önskade upprättandet av Stockholms (kommunala) stadsarkiv.

Ej ens rektorn (och undervisningsrådet) Harald Dahlgrens arkivförteckning upptog statligt »skydd» för sitt instituts examensskrivningar. Jfr här utredn. 9/3 1922 kap. VII.

fortbildning så intresserade folkskollärarkåren, vilken ju i Stockholm räknar över 1000 personer, skall — bland många andra — kunna bliva eller göras intresserad av att utforska just det S. A. F. önskat: den svenska folkundervisningens historia.

Att ett stort antal medverkande behöves, framgår bl. a. därav, att inträngandet i de mången gång svårtolkade aktstyckena är ett tidsödande arbete. De skola genomläsas, huvudinnehåll och fyndort bör antecknas, de allra viktigaste urkunderna böra avskrivas. Vidare böra de alla eller somliga av dem utarbeta en undervisningshistorisk avhandling — för vilken uppgift det kräves dels skarpsinne, dels ock kunskaper i respektive periods åskådning och bildningsväsen. För att få till stånd vare sig penetrering eller vetenskapliga undersökningar kräves naturligtvis handledning. Den kan givas av en skolarivarie t. ex. i form av föreläsningar, föredrag, seminarieövningar, enskild undervisning. För att välja ett ex. från den statistiska sidan av folkundervisningens historia så kan det ej begäras att varken lärare eller studerande skulle kunna tolka de hieroglyfartade förkortningar (t. ex. pc 7 t 2 f 5 d3S3) som förekomma i källorna till 1600-talets svenska folkundervisningshistoria, som ännu aldrig upplösts i något utgivet arbete men som klargjorts först nu genom de senaste månadernas forskning. Ett sådant forskningsarbete synes hava alla förutsättningar att, om det äger rum under sakkunnig ledning och med saklig kritik, kunna bliva synnerligen givande både för vetenskapen och forskaren.

Uppgifterna för forskningen äro emellertid långt flera än de nämnda. Vi skola citera Centralstyrelsens framställning till kretsarna vid frågans utsändande 1887. Folkundervisningens historia »måste icke blott kunna förtälja, om vilka förordningar och lagar, som blivit utfärdade, om storleken av de penningssummor, som blivit utbetalade, om antalet skolor och lärare på olika tider och trakter, utan hon måste också ådagalägga, huru styrelsens påbud och förordningar blivit utförda i bygderna, huru de mottagits av olika samhällsklasser, och vad verkan de haft på folkets sedlighet och kunskaper; hon måste visa med vad känslor medlen för skolornas underhåll, särskilt de, som lämnats av kommunerna, blivit utgivna, och huru de blivit använda; hon måste vidare berätta om huru lärarne utfört sina åligganden, så väl då de utmärkt sig genom försumlighet och okunnighet, som då de visat duglighet och trogen, uppoffrande hängivenhet för sitt kall.

Resultaten så väl av deras som av skolmyndigheternas arbete för skolan böra ävenledes framläggas och på samma gång orsakerna till så väl de gynnsamma som ogynnsamma resultaten, så långt detta är möjligt, uppsökas och påvisas».

Emellertid kan man ej begära att personer skola göra detta arbete gratis. Men inga eller få penningmedel finnas för ändamålet. Ej heller kan man begära att de skola utföra arbetet enbart för det ideella utbytet, hur värdefullt arbetet än måste vara såsom ett led i lärarnas egen fortbildning. Då det emellertid är otvivelaktigt, att ett väl organiserat undersökningsarbete under god sakkunnig och för uppgiften hänförd ledning just måste visa sig bliva ett utmärkt led i lärarekårens fortbildning, så är det tydligt dels att intyg eller kompetensgivande betyg över det utförda arbetet eller över den vetenskapliga prestationen rättvisligen borde få utfärdas sedan undervisningsarbetet kommit ordentligt i gång, dels att de bästa arbetsresultaten borde tryckas gratis. Vidare borde det skolhistoriska arbetet fast inordnas i folkskollärarkårens tillfällen till vetenskaplig fortbildning, vilka tillfällen ej kunna länge låta vänta på sig. Dessa tillfällen böra i varje fall snarligen öppnas för Stockholms månghövdade folkskollärarekår.

Kommittén har utarbetat ett förslag till stadga rörande de åtgärder, vilka synas vara de allra mest trängande och utan vilka föga synes kunna göras för åstadkommandet av en folkundervisningens historia. Det i Bil. I medsända förslaget har blivit granskat och i formellt avseende förbättrat av justitierådet G. Appelberg. Han är emellertid synnerligen tveksam om dess fulla lämplighet i sakligt avseende. En förändring däri, skriver han (13/10 1919) kan »icke gärna göras utan vid samarbete med någon på området sakkunnig. Det riktiga vore, synes det mig, att någon i författningsfrågor kunnig jurist jämte någon sakkunnig finge i uppdrag att uppgöra förslag i ämnet».

Enligt honom är nämligen förslaget »av icke obetydlig räckvidd». Och även många icke-juridiska frågor kräva ett svar innan ett organiserat skolhistorie-arbete kan få börja. Sådana frågor gälla t. ex. ekonomi, lokalitet, organisation, inspektion och ledarskap. Dessa spörsmål hänga så nära samman att de synas böra undersökas i sammanhang med varandra och (eventuellt) med författningsfrågan. De torde därför kunna utredas av en och samma nämnd, t. ex. en sådan som den av justitierådet Appelberg föreslagna, men utvidgad i avseende å den undervisnings-

historiska, med källforskning förtrogna sakkunskapen. De speciellt juridiska synpunkterna skulle emellertid möjligen kunna tillgodoses därigenom att en i författningsfrågor kunnig jurist utses, som får av nämnden konsulteras och som granskar uppgjorda stadgeförslag etc. Ett än mer omfattande arbete fölle däremot på nämndens skolhistoriskt sakkunniga ledamöter. Det är bland annat av ekonomiska skäl som det här förut talats om att lärare och studerande kunde i första rummet tänkas vilja påtaga sig de största mödorna. Omkostnader torde sålunda krävas väsentligen blott dels till förutnämnd tryckning av de bästa arbetsresultaten, dels till avlöning av ledare (och av dennes vikarie under semester och inspektionsresor), dels till reseersättning och dagtraktamente, dels till hyra, städning och inredning.

Undersökning borde då göras om och i vad mån utsikter funnes *dels* att få undersökningar gratis tryckta i t. ex. redan statsunderstödda årsböcker, tidskrifter etc. eller respektive stadsskolors eller seminariers årsredogörelser, *dels* att få ledarens-skolarkivariens avlöning o. a. utgifter bestridda med anslag av riksdag, landsting eller enskilda, *dels* om till ledaren redan nu utgående lönebelopp finge behållas under den tid hans förordnande varade, *dels* att få slippa betala hög hyra eller någon hyra alls, *dels* att få övriga utgifter nedpressade, *dels* att få böcker, manuskript, undervisningsmateriell etc. ur intresserades bibliotek, dödsbo etc.

I avseende å organisation och förläggningssort synes det förtjäna undersökas, *om* institutet lämpligen bör förläggas till huvudstaden genast eller om personliga, lokala o. a. skäl tala för åtminstone en placering begynnelsevis t. ex. i någon annan högskolestad; *om* det bäst kan kombineras med K. Skolöverstyrelsen (jfr Folkundervisningskommitténs betänkande II sid. 180; jfr statistiska avdelningens inkorporering), med svenska skolmuseet (jfr anslaget till detta för föredrag med skioptikonbilder etc.) eller med annan förut befintlig institution, även om denna och det Undervisningshistoriska institutet tillsvidare ej kunde erhålla lokaler i samma hus; *om* eventuellt erbjudna lokaler kunna anses för ändamålet nöjaktiga och säkra.

I avseende å inspektion och ledarskap torde böra undersökas, *om* den utfärdade stadgan mot vanvård efterleves — detta uppdrag intill dess ledare eller inspektör utsetts —; *om* lämplig person kan vinnas till att leda undersöknings- och inspektionsarbetet — detta uppdrag såvida ej denne redan utsetts bland eller

utom kommitténs ledamöter —; *om* samverkan kan nås med vetenskapliga o. a. institutioner i och för arbetets resultatrika fortgång. Någon ledamot av nämnden skulle kunna beresa något landskap (t. ex. Hälsingland) eller del därav för att dels vinna överblick över arkivaliebeståndet i landet, dels undersöka villigheten hos församlingarna att lämna arkivalierna från sig och hos lärarkåren att medverka vid uppsamlings- och anteckningsarbetet. Uppgiften att i direktaste mån arbeta just för tillkomsten av en svensk folkundervisningshistoria behöver tydligt ställas upp, för att ledaren-arkivarien och alla övriga intresserade skola få en drivkraft i och en gräns för arbetet. I denna uppgift ligger målet och centrum för arbetet — ehuru ju visserligen t. ex. räddningsarbetet även har andra mål — och den synes böra vara normerande, då man frågar efter kompetens hos den som bör bli arbetets ledare. Rörande dennes arbetsuppgifter torde bilagan II böra prövas.

Vidare torde nämnden böra undersöka om och på vad sätt en samverkan i arbete, särskilt i avseende å föreläsningar och seminarieövningar vore tänkbar med andra institutioner (till exempel Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien).

Många andra åtgärder vore att rekommendera för åstadkommandet av en god folkundervisningshistorik. Så t. ex. kunde å frivillighetens väg bildas en permanent skolhistorisk kommitté bestående antingen av några eller många: några, som stå i nära kontakt med insamlingsarbetet och utforskningsarbetet å de centralaste orterna; eller ock många, utsedda en å två t. ex. länsvis eller en från varje folkskoleinspektörsdistrikt. Intresset ute i bygderna har nämligen befunnits oväntat stort, och en lista med »goda» namn å personer lämpliga för en sådan kommitté är lätt att uppgöra. Denna nämnd kunde ock bli en ryggrad i det undervisningshistoriska sällskap som här vidare omtalas i bil. II.

Av största vikt vore jämväl det att Centralstyrelsen utsände till kretsarna antingen detaljerade önskemål i frågan eller ock frågan själv till besvarande. Men förrän någondera av dessa åtgärder vidtages synes det vara av vikt att veta Kungl. Maj:ts ståndpunkt i avseende å dels förbudsstadgans innehåll, dels de övriga angelägenheter, för vilkas utredande en nämnd här blivit föreslagen. Först därigenom kan man nämligen få veta, om folkskollärarekårens medlemmar böra uppmanas antingen att biträda den skolhistoriska kommitté, resp. skolhistoriker som i här i statut-

förslaget omnämnes eller till att på vissa andra sätt befrämja arbetet.

Enär sålunda skövlingsförbudets snara utfärdande synes vara ett ofrånkomligt villkor för uppsamlingsarbetet och enär anställandet av en ledare synes vara ett ofrånkomligt villkor för organiserandet, övervakandet och granskningen av det positiva arbetet med att åstadkomma en folkundervisningens historia, så hemställer kommittén härmed vördsamt det Centralstyrelsen dels ville såsom hittills gynna och stödja det slags frivilliga strävanden, som förut här uppräknats, varvid vi särskilt önska bringa i åtanke de i 1913 års årgång av Föreningen uppräknade åtgärder (jfr här förut), dels verka såväl för att intressera läns- och kretsombuden för ifrågavarande arbeten som för att såväl skoltidningar som ock pedagogiska statsunderstödda tidskrifter långt mera än nu upplåta rum för undersökningar i svenska uppfostringsväsendets historia, dels utse någon eller några som, åtminstone därest inga andra åtgärder komma att vidtagas, granska (eventuellt rätta), bearbeta eller till trycket befordra delar av de till S. A. F. redan inkomna bidrag, dels till Kungl. Maj:t avlåta en hemställan, till vilken exempelvis vår skrivelse utgör bilaga och i vilken i underdånighet begäres,

att Kungl. Maj:t behagade i nåder snarligen tillsätta en nämnd om t. ex. tre personer vilken skall undersöka behovet och möjligheten dels av ytterligare åtgärders vidtagande för skydd åt och insamling av Sveriges äldre undervisningshistoriska urkunder och andra minnesmärken, dels av behovet och sättet för åstadkommande av en grundlig och vetenskaplig framställning av svenska folkundervisningens historia. Och skulle nämnden erhålla rätt att konsultera viss i författningsfrågor erfaren jurist bland annat genom att underställa sina stadge- o. a. förslag hans prövning.

Stockholm och Uppsala den 2 nov. 1919.

C. LIDMAN. B. RUD. HALL. O. RYDÉN.

Två föredrag som direkt ledde till grundandet av Föreningen för svensk undervisningshistoria och Årsböcker i svensk undervisningshistoria.

*Planer på arkivskydd, centralarkiv samt förening och skriftserie
för undervisningshistoria.*

Inledningsanförande vid 1919 års sommarkurser i Uppsala.

Många skäl tala för ett intensivt studium av den svenska uppfostrans historia. Blott några skäl må här refereras. 1) Många av våra pedagogiska föregångare ha gjort så utmärkta uttalanden i undervisnings- och uppfostringsfrågor, att föräldrar, skolmän och allmänhet varje dag kan ha nytta av att ha läst dem. Ty: »kan du ej plöja själv de djupa vågor, så lyssna villigt till de vises röster!» manar Tegnér, som själv var en stor pedagog och hade hämtat många lärdomar ur pedagogikens historia. Ingenting kan så som uttalanden av uppfostringskonstens stormän elda oss för uppfostrans heliga sak; ingen kan så som de vara en flammande lag och en daglig handledning för alla slags uppfostrare och undervisare. Våra stora föregångares skrifter ha därför en särskilt betydelsefull uppgift i barnens och föräldraslapphetens århundrade.

2) I och med det att uppfostrans sak får genomsyra hela folket, skall skolan och skolmännen slippa att nödställda bönfälla om anslag och löneförbättringar. Till dess skall i varje fall t. o. m. förarbetena till en uppfostringshistoria kraftigt medverka till respekt för och erkännande åt skolarbetet. Om vi själva visa, att vi respektera vår skola och dess historia, så ska även andra visa respekt därför. Skolans historia bör få komma i dagen och ådagalägga, vad allt skolan utträttat, vad kortsynt och segt motstånd den mäktat övervinna, hur innerligt förenad den varit och är med folkets eget liv, lycka och självbestämningens rätt, vad kärlek den tagit och givit.

3) Vi ska studera ämnet även därför att undervisningens historia är en integrerande del av våra förfäders och vårt folks historia, av svensk religiositets, idealitets, fosterlandskärleks och fattigdoms historia. Även om den skulle tänkas i värde stå tillbaka för *något* enda

lands undervisningshistoria, så skulle vi studera den, utforska den, därför att den är *vår* undervisningshistoria.

4) När vi njuta frukterna av våra förfäders verksamhet, är det ej för mycket begärt att vi göra klart för oss och andra deras mödor samt att vi därmed föra oss och andra till tacksamhet mot dessa våra föregångare, som arbetat icke för sig utan för framtiden, för oss.

Flera arbeten av våra äldre folkuppfostrare lära vara att vänta i »Pedagogiska skrifter». Många finnas förut tryckta. Köp, läs och sprid dem! Men vi borde med pietet och nit studera ej blott det önskade utan även det verkliga arbetet och de använda arbetssätten, studera den kamp och de framsteg, under vilka folkbildningens sak skridit fram och under vilka segrarna vunnits. Var och en skulle säkerligen av sin egen församlings skolhistoria kunna utvinna synnerligen mycket för sin egen inre växt, för sin skolgärning och för forskningen. Det allra minsta vore, att ingen tilläte eller under tystnad åsåge fortsatt förstöring av sin ords skolminnen.

En sådan förstöring har haft många motstycken inom *andra* institutioner. Där har det hänt, att äldre, viktiga handlingar ha fått ligga så länge i unkna källare, tills de måst brytas från varandra med järnspekt. Unika urkunder ha sålts säckvis till handlande och apotekare för att göras till strutar. På grundvalen av pappersslump på Örebro läroverks vindar har en lektor kunnat skriva fem volymer mycket upplysande skolhistoria. Nu ha vi äntligen kommit så långt att även ett bildningshistoriskt originalmanuskript är guld värt — alldeles som humanismen värderade en grekisk urkund högre än jordagods. Så går det, då bildningen och pieteten stiger, då skola och kunskap börja högaktas. Hos oss ha nu räddats universitetens, ämbetsverkens, läroverkens samt kyrkans äldre arkivalier. Flickskolornas, seminariernas och i synnerhet folkundervisningens ligga fortfarande under skövlung. Ännu i dag synas alltför många personer vara besläktade med den barbar, som brände upp Alexandrias oersättliga papyrusrullar med den motivering att han, såsom icke-läskunnig, inte kunde läsa dem och inte heller eljest hade nytta av dem.

Folkskoleurkunder från 1825—1848 upphittades på en av våra större städens avstjälpningsplatser. Det försäkras, att ett halvt lass andra sådana ligga längre in i komposthögarna. Denna volym ger i flera hänseenden bättre insikt om det svenska växelundervisningsarbetet, än vad flera redan tryckta arbeten tillsammans ge. Även för svensk personhistoria och rasbiologisk forskning är boken värdefull och det så mycket mer som motsvarande kyrkböcker är uppbrända

eller defekta. Ha vi råd att göda åkrarna med sådant? — Fallet är inte enastående, dess värre. [Jfr ÅSU n:r 6 slutet.]

Åtminstone vid varje förändring av skolform, skolhus och lärare inom folkskolan är fara för spoliering nära. Det värdefulla gamla kan lätt utrotas nu, då det värdefulla nya utbredes. De som bygga på den nya skolan, få inte stå med armarna i kors, när det brinner i den gamla skolan på samma eller annan tomt.

Men det är inte nog med att bära ut det gamla ur det brinnande huset. Den nämnda volymen har måst räddas för andra gången, ty tillvaratagaren hade bestämt sig för att klistra upp tidningsurklipp i den och kunde blott pr kontant (10 kronor) förmås att lämna den ifrån sig. Kanske skall den behöva räddas ännu några gånger, innan den kommer forskningen till godo eller ock förintas utan nytta.¹⁾

Räddaren n:o 2, en folkskollärare, kom även i tillfälle att på nytt »rädda» en hel del andra arkivalier. Dem hade en av stadens främste förtroendemän utan kvitto lånat hem för ett kommittéuppdrag, och de stannade i hans bo och sen i sterbhuset i årtionden. Vem vet, var de till slut kunnat hamna? Och i varje fall hade de sålunda långa tider varit omöjliga att nå för eventuella forskare.

Det finns även andra förintelsesätt än komposthögar, uppklistring och fria hemlån. Bland svaren å ett av mina upprop i pressen märkes följande: Jag har lagt märke till huru ytterligt uselt skolans gamla dagböcker och examenskataloger skötas. Arkivet förvarades på vinden, där dels råttor, dels snö och regn fritt fick driva sitt spel. Samlingen har ett relativt stort värde. Här finns examenskatalog och dagbok från 1840—1860-talen, då skolan flyttade från gård till gård. Särskilt intressanta äro katalogerna över lördagsskolan, där man träffar 30-åriga lärjungar. I allmänhet anges det kunskapsmått de inhämtat. Två månader senare meddelade emellertid brevskrivaren att varje sista bit av »arkivet» var förstört.

Det är ganska dyrfödda råttor och ganska ansvarslös slöhet, som den svenska folkskolans lokala myndigheter hållit sig med. — Juridiskt sett torde kommunerna vara ägare av ifrågavarande acta, böcker och materiel. Detta kan dock inte längre få leda till att vilken skolrådsledamot, lärare, piga eller pojke som helst kan få ostraffat låta svenska kulturskatter fördärvas. I viss likhet med vad fallet är i avseende å kyrkornas arkiv, måste församlingarna åläggas eftersöka

¹⁾ Tillägg senare: Boken är nu inbunden och väl förvarad genom lokalinspektörens försorg, han som offrade tiokronosedeln för »dyrgripen» redan före sin inspektörstid. Jag följde med största intresse utvecklingen.

och insamla äldre arkivalier samt att antingen själva förvara dem i skyddade utrymmen eller ock deponera (donera) dem på av K. M:t anvisad plats samt ombesörja respektive tillåta deras utlåning åt forskare.

Anordnas ej verkligt effektiv kontroll häröver, så kommer nog det hela att stanna vid en vacker gest. Kontroll bör åligga riksarkivarien, folkskoleinspektörerna och en speciell skolarkivarie för riket. Denne behövs för övrigt för en översvallande mängd uppgifter. Han skall bl. a. *verka* för att man i årsberättelser t. ex. publicerar uppsatser och avskrifter; *söka* samverka med forskningsinstitut, lärare- och elevföreningar, skolor, privatpersoner, dödsbo, arkiv; *leda* uppteckningar av levnadsminnen, förteckningar av undervisningshistoriska acta samt urklipp och registrering av tidskrifts- och tidningsuppsatser; *hålla* föredrag, inleda diskussioner och avfatta artiklar; *utlåna* arkivalier, förmedla lån av arkivalier samt tillhandagå med råd och upplysningar; *bilda* en svensk undervisningshistorisk förening och *utge* en periodisk publikation. I denna tidskrift eller årsbok skola inflyta avskrifter och undersökningar, levnadsminnen och recensioner; där inregistreras bidrag och gåvor samt givas underrättelser och upplysningar i avseende å insamling, avskrivning och bearbetning etc. Genom den bör det undervisningshistoriska intresset hållas vaket; genom den skola samlarna och bearbetarna få veta att deras arbete beaktas, värderas, blir känt och kommer forskningen till godo; de kunna så ock få sina bidrag gratis tryckta samt kanske få pengar och ära dessutom.

Det vore mycket önskvärt dels att Sveriges allmänna folkskollärareförenings och Folkskolans vänners Centralstyrelser nästa år utsända till kretsarna frågan om uppsamling och bearbetning, dels att nu få höra de närvarandes mening rörande t. ex. nedannämnda förslag till åtgärder inom SAF:s och FV:s kretsar och av alla lärare.

1) I kretsarna utses sekreteraren, ombuden och/eller andra lämpliga representanter att sporra och leda undersökningsarbetet, eventuellt mottaga och insända inkomna arkivalier, materiel, bidrag etc.

2) Alla önskas medverka i tillvaratagandet, insamlings- och bearbetningsarbetet, bl. a. i strävandet att uppteckna äldre personers elev- och lärareminnen etc.

3) I årsberättelser anges förändringar i skolans organisation, läroböcker och metod — på samma sätt som redan på lankasterskolans tid skulle i skolans protokollsbok införas allt som hörde till skolans historia.

Jag föreslår följande resolution: Deltagare i 1919 års akademiska

sommarkurser i Uppsala önska betona nödvändigheten och plikten att befintligt material till svenska folkundervisningens historia uppsökes, tillvaratages och skyddas samt på rationellt sätt ställes till forskningens förfogande. Detta synes helst böra ske under inspektion och medverkan av bl. a. en speciell skolarkivarie och skolmuseiföreståndare, som utgör en samlingspunkt och hävstång för ett sådant skyddsarbete och för urkunders bearbetning. Med hjälp av en sådan sakkunnigt ledd verksamhet skall så efter hand en vetenskapligt tillfredsställande, i populär form avfattad undervisningshistoria kunna utarbetas.²⁾

²⁾ Resolutionen godkändes enhälligt av det talrika auditoriet under ordförandeskap av professor C. Wiman, och på hans förslag beslöt man tillstålla eklestiasitikministern och pressen detta uttalande.

Med anledning av denna resolution samt två senare skrivelser, en från SAF och en från mig, samt utlåtande av Skolöverstyrelsen fattade Kungl. Maj:t följande beslut den 14/8 1920. (Handlingarna nu i Riksarkivet.)

»Med anledning av särskilda, av lektorn vid folkskoleseminariet i Lund Bror Rudolf Hall, byrån för de akademiska sommarkurserna i Uppsala samt centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskolläraryörening gjorda framställningar, över vilka skolöverstyrelsen den 29 juni 1920 avgivit infordrat underdånigt utlåtande, hava vi funnit gott uppdraga åt Hall att snarast möjligt utarbeta och till oss inkomma med en fullständig plan för eftersökande, samlande och bevarande av inom riket befintliga arkivalier av skolhistoriskt värde ävensom förslag till åtgärder för denna plans genomförande jämte beräkning av kostnaderna härför.»

Intet annat föreskrev K. M:t. Men i sitt förord till »Svenska folkskolans historia under redaktion av Viktor Fredriksson» refererar denne detta K. M:ts beslut och hela sammanhanget på följande missvisande sätt: »Sedan K. M:t år 1920 — efter framställning i ärendet från nyssnämnda (= SAF:s) centralstyrelse — (de övriga nämner han ej) uppdragit åt lektorn B. Rud. Hall att föreslå åtgärder för åstadkommande av en svensk undervisningshistoria erhöill denna verksamhet fastare former. Under Halls redaktion har sedan år 1921 utgivits Årsböcker i svensk undervisningshistoria.»

Och i Sv. Läraretidning 26/1942 sid. 807 yttrar D:r A. Gierow bl. a., att Centralstyrelsens framställning till Kungl. Maj:t rörande ett historieverk och en materialinsamling »ledde till ett formligt uppdrag åt... D:r B. Rud. Hall. Detta uppdrag har resulterat i den av honom redigerade... serien Årsböcker i Svensk Undervisningshistoria.»

Denna historieskrivning har delvis uppstått ur bristande kännedom om hit hörande saksammanhang och urkunder. Flera band av Årsböcker lågo färdiga i manuskript före sommaren 1920. — Att Kungl. Maj:t gärna såg att redaktionen för Årsböcker icke var bunden till en enstaka skolarts åskådning, intressen och utbildningsbegränsning, torde kunna i det av generaldirektör B. J:son Bergqvist kontrastsignerade kungabrevet av den 15/4 1921 om första statsanslaget till dem framläsas dels mellan raderna i dess ovanligt ingående framställning om Årsböckers mångsidiga syfte, dels i uttalandet att det första bandet skulle fyllas av en undersökning om vår första *läroverksstadga*, dels i det faktum att det högsta av de alternativt begärda statsanslagsbeloppen (1.500:— å 3.000:— kr.) utanordnades.

J. J. Holmberg lät redan 1850 i Folkskolans s. 87—89 uppmana lärarekåren att insamla bidrag till Sv. folkundervisningens historia!

Vak upp du som sover!

Folkskolornas gamla arkivalier och undervisningsmaterieil kastas ej sällan på komposthögen, eller fördäras de på vindarne av råttor, pojkar och övader.

Ar det oss lärare och svenskar värdigt att så låta vår skolas och vårt lands kulturarv förstöras?

Me var och en i sin stad hjälpa till att bevara och insamla de gamla minnesmärkena, att uppteckna äldre lärares och egna skolminnen, att skriva sin församlings skolhistoria, att avskriva dess gamla skolorkunder, skolrådsprotokoll etc.!

Låt oss samverka för att få till stånd en årsbok, som gratis trycker våra avskrifter, uppteckningar och undersökningar och som låter oss och alla veta att våra arbeten på området beaktas och komma förskningens till godo! Låt oss bilda en svensk undervisningshistorisk förening som mot små avgifter ger riktt utbyte åt medlemmarna, åt vår skola, åt vårt folk!

B. Rud. Hall

Anslag vid ingången till en hörsal i Uppsala universitet den 21/7 1919, när åtgärder för skolhistorien dryftades och beslutades.

Åtgärder för utforskning av Sveriges undervisnings- och lärdoms historia.

Inledningsanförande vid undervisningshistoriska föreningens stiftande 5/7 1920 i Stockholm.

Mänskligheten skulle vara en boskapsflock, om den inte övade social samverkan och gjorde kulturella framsteg. Sådan samverkan och sådana framsteg är inte möjliga förutan kunskaper och dygd. Och kunskaper och dygd är inte möjliga förutan forskning, undervisning och uppfostran. Ur forskning, undervisning och uppfostran hämtar hela vårt folk dagligen och stundligen näring för sitt andliga och sedliga liv. Vår lärdoms, bildnings och moralitets historia visar därför Sveriges och svenskarnas väg från ofrihet till individualitet och samkänsla, från barbari till sanningsdyrkan och idealitet. Ljusets strid mot mörkret skildras i bildningsanstalternas, studerkamrarnas och hemuppfostrans hävder. Också ha mänsklighetens största andar trott på sanningens, kunskapens och fostrans allmakt. »Sanningen skall göra Eder fria». Därtill kommer att insikt och själsadel alltid i längden segrat över okunnighet och råhet. Och de nutida forskarnas och lärarnas arbetsvillkor, jämförda med gångna dagars bildningsmiljö, visar, att det ljusnar för ljusbärarna. När så sker, då ljusnar det också för ungdomen och mänskligheten. Ha vi lätt att se pessimistiskt på vår kulturgärning, så måste vi ändå bli optimister genom att i hävderna läsa om bildningens makt i världshistorien, om våra föregångares ödmjuka kallelsetrohet, om deras hängivenhets segrar över hinder, om dess arbetsglädje under mödorna. Det är ur dessa föregångares markbrytning och tåresådd, vi och vår tid med glädje skörda. Därför måste tacksamhet, pietet, födas ur studiet av deras kulturarbete, vilket utförts för framtiden, för oss. Ingenting är mera verkligt bildande än bildningens historia. Ingenting är heller mera lärorikt. Att känna de sanningsriken som de upptäckt, och de villfarelser som de skattat åt, kan giva oss det största positiva eller negativa gagn för vår vardagsgärning. Forskaren och läraren bör ju i första rummet vara sökare och lärjunge. Intet förbereder då i så hög grad för lärdomens och skolans gärning som att sitta ned och lyssna till de vises röster, att läsa på de minnestavlor som våra föregångare uppsatt vid vägen till ledning för oss, som vandra samma väg ett långt stycke efter dem.

Hur handla vi då i avseende å våra föregångares lärdomar och våra kulturskatter? Vi uppskatta naturligtvis *deras* kulturgärning så, som

vi vilja att andra skola uppskatta vår? Genom pietet ådagalägger man ju ej blott att man är tacksam utan även att man är bildad? Hur lacksamma och bildade är vi?

Jo vi låta våra bildningshistoriska acta i stor utsträckning fördäras genom slöhet och förstörelselusta. Somliga acta ha gått åt till orgelbälgar, bokband, strutar, spolpapper o. s. v. På folkskolevindar få råttor, pojkar och oväder fördärva arkivalierna. Ur skolornas gödselstäder kunna framgrävas de mest upplysande buntar av gamla skolmanuskript. Man »lånar» hem skolors äldre arkivbestånd och glömmar för alltid att återlämna dem. Man flyttar skolorna till nya byggnader och glömmar »skräpet» på vinden eller bränner upp det. Någon har t. ex. gjort anteckningar och samlat tidningsurklipp under hela sin skolgärning; arvingarna i dödsboet bränna varje rad.

I Norge däremot pågår sedan flera år ett förtecknande av undervisningshistoriska arkivalier, för vilket staten tillskjuter 1.500 kr. per år. I många länder avtryckas de skolhistoriska urkunderna i massa. Hos oss finnas varken läroverks-, seminarie- eller folkskolestadgarna att få för pengar.

Lika viktigt som tillvaratagande, förtecknande och avtryck av källor är *bearbetandet* av dem. Vi behöva en uttömmande och tillförlitlig skildring av läroämnenas, bildningsanstalternas, pedagogernas och forskarnas historia. Var finns de nöjaktiga levnadsteckningarna över t. ex. de professorer, vilkas namn stå inristade i stolta rader utanpå universitetshuset i Uppsala? Var finns de olika studieämnenas historia skriven hos oss, såsom den skrivits t. ex. vid Åbo högskola? (Är det nödvändigt att svensk kulturbygd och svenskt universitet skall bli en fiendes egendom, för att svenska forskares betydelsefulla kulturgärning skall kunna bli skriven och uppskattad? Så har det i varje fall gått i Finland.) Var finns de bildnings- och undervisningshistoriska biografierna över de svenska biskoparna, vilka ofta varit den andliga odlingens heroer? Vem vill skriva Polhems, F. F. Carlsons, Siljeströms, Rudenschölds och Eneroths historia? Vem avfattar sin egen skolas och sin egen utbildnings historia? Vilka se till att ingenting fördäras av det gamla goda?

Vi ska tillsamman höja ett härskri över landet att studiet av svensk lärdoms- och undervisningshistoria är värt och behöver allas personliga och ekonomiska medverkan. Svensk bildningshistoria motiverar i minst lika hög grad svenska donationer och svenska doktorsavhandlingar, som djur, växter och vildar på fjärran arkipelager göra det.

Vi måste få det sagt så det hörs, att svensk bildningshistoria är ett svenskt kulturintresse av högsta rang.

Men man talar bättre med gärningar än med ord. Eller bättre: man bör tala med både gärningar och ord. Liksom vår bildningshistorias främste män gjort, så ska vi visa i handling att vi själva kan arbeta och offra, för oss och andra, innan vi bedja att staten o. a. ska hjälpa till. Var och en i sin stad bör vara en skol- och lärdomshistorisk forskare och samlare som inte låter ett enda tillfälle gå sig ur händerna. Vi ska minnas att varje tegelsten, pekpinne och färla i ett skolhus varit vittne och behjälpliga till det svenska släktets frammarsch till dess nuvarande andliga och sedliga halt samt att varje rad i en skolbok, varje sida i en examenskatalog bör bevaras och komma forskningen till godo. Vi ska påverka alla andra att få samma intresse; vi skall påverka pressen att ge rum för uppsatser, recensioner och bilder å området. Vi ska i våra testamenten donera ur våra manuskript- och bokskåp samt 1, 10 å 100 % av vår förmögenhet till verksamheten. Och redan i dag skall vi få bli i tillfälle att i form av medlemsavgifter ge en liten tribut till det stora arbetet. Och vi ska aldrig glömma att om det möter svårigheter att få en sådan vetenskaplig forskning till stånd, så talar detta ej för att vi ska kasta yxan i sjön. Det talar i stället för att vi ska med förenade och yttersta krafter hugga i med allt kraftigare tag. Ty ju större lasten är, dess större måste ju kraften vara, om det skall kunna gå framåt. Varje hinder får blott vara en ny eggelse.

Alla goda krafter borde alltid, innerligt och kraftigt samverka för att bevara, utforska och bekantgöra urkunderna. Genom ett museum och arkiv, genom förteckningar av urkunder, genom en periodisk publikation, genom ekonomiska bidrag samt på andra rationella sätt borde vi främja kännedomen om och intresset för vår undervisnings- och lärdomshistoria. En förening med en sådan uppgift skulle förvisso kunna bliva av största betydelse för vår andliga odling, i det den komme att värdefullt komplettera övriga sidor av vår kyrko-, kultur-, litteratur- och profanhistoriska samt pedagogiska forskning. Den bör jämväl kunna verksamt bidra att i vidsträcktaste kretsar skaffa respekt för och offervillighet åt svensk vetenskap och svenskt bildningsarbete, att hos forskningens och skolans män ingjuta välbehövt arbetsmod samt åt dem bereda ekonomisk hjälp och en intresserad läsekrets. Den kulturgärningen borde alla främja; en sådan förening borde alla tillhöra. Ett sådant sällskap bildades t. ex. i Tyskland för jämnt 30 år sedan och har utgivit fem parallella serier

arbeten. Några utkomma ännu efter kriget. Föreningen har åtnjutit mycket stora anslag av riksdagen. Enbart i undervisningshistoria hölls t. ex. år 1891 c:a 42 serier föreläsningar vid tyska universitet; 1892 utkom i Tyskland ett 70-tal böcker och ett 40-tal tidskriftsuppsatser å området.

Jag föreslår att vi i dag besluta stifta en sådan förening, och jag kommer att uppläsa ett förslag till stadgar för densamma. Anmärkas må, att en ständig och livlig samverkan mellan styrelse och föreningsmedlemmar är synnerligen önskvärd samt att var och en bör göra allt vad han kan för forskningsarbetets och föreningens utbredning. Endast genom en sammanslutning torde det bl. a. kunna bli möjligt att starta en tidskrift eller årsbok för den mängd av källor och litteratur, som behöver tryckas. Genom denna publikation skall det bildningshistoriska intresset kunna hållas vaket. Genom den skola samlarna och bearbetarna få veta att deras arbete beaktas, värderas, blir känt och kommer forskningen till godo. De kunna genom den få sina bidrag gratis — eller delvis gratis — tryckta samt kanske få pengar och ära dessutom.

Räddning av urkunder och manuskript till det svenska undervisningsväsendets historia.

Inledning till debatter i SAF:s kretsar 1921.

Då centralstyrelsen år 1887, alltså för 34 år sedan första gången till behandling inom kretsarna utsände frågan »Om insamlande av material till en svensk folkundervisningshistoria» anförde centralstyrelsen i sin motivering bland annat följande:

»Är det en sanning, att livet är den bästa läromästaren, måste det vara en stor vinst icke blott för varje samhälle utan ock för varje samhällsinrättning att kunna blicka tillbaka till förgångna tider och mottaga lärdomar av den erfarenhet, som då vunnits, eller med andra ord att äga en historia. Detta gäller icke minst folkskolan. För alla folkupplysningens vänner och målsmän måste därför folkupplysningens historia vara av synnerligt intresse. En sådan skulle utan tvivel visa, att själviskhet, råhet, okunnighet och vidskepelse äro så mäktiga motståndare, att de icke kunna övervinnas annat än genom den största ansträngning, ihärdighet och tålamod, men också, att folkets upplysning och förädling är ett mål, som är högt nog att elda sina förkämpar till att helt och innerligt hängiva sig åt sin uppgift. Hon skulle sålunda vara till ledning och eggelse för såväl den enskilde läraren som för dem, vilka hava att styra och vårda folkundervisningen i dess helhet.»

En norsk skolman dr Høverstad, om vilken nedan skall mera talas, har framhållit, att skolan aldrig kommer att bli aktad och dess lärarekår ansedd och välavlönad, om skolan ej visar, att den har en historia. Fler enstaka arbeten i skolhistoria ha under senaste tiden framträtt och begynt skaffa intresse, kunskaper och respekt inom och för detta ämne. Han yttrar bl. a., att undervisningshistoriens beaktande är en följd av en ny syn på hela upplysningsarbetet. Undervisningsproblemet börjar man inse vara ett av de största, kanske det allra största av alla samhällsspörsmål. Skolans historia blir därför allt värdefullare och intressantare — liksom skolan själv —. Undervisningens och bildningens historia måste sålunda komma att efter hand bli det centrala i all historia. Folkundervisningen, folkbildningen är samhällsspörsmålet framför alla.

Vi böra hålla fast vid och var dag minnas, att skolans gärning är ett det värdefullaste stycke av den andliga kulturens historia. Och vi kunna med gott samvete fråga med Fridtjuv Berg, om icke folkbildningens historia är minst lika värdefull att undersöka och skildra som t. ex. bohagstingens historia, för vilken ju så mycket forsknings- och samlingsarbete utföres. Vi erinra om vad den av centralstyrelsen för detta ärende tillsatta kommittén anfört i »Föreningen» 1920 (II s. 173): Det förefaller som om underskattandet av folkskolans insats i vår kultur fört med sig vanvård av dess minnen. Det är att hoppas, att folkskolans frammarsch skall föra med sig en sådan aktning för dess historia, att man beslutsamt övergår från önskemål till ett snart och målmedvetet räddnings- och utforskningsarbete. Den, som inser sanningen av Cygnæi ord: »Kom ihåg att folkskolans sak är helig, att arbetet däri är en gudstjänst», han förstår ock, att en sådan kultur-institution har minnen, som förplikta, och att utarbetandet av en folkundervisnings historia innebär en betydelsefull och uppfordrande kulturuppgift.

*Åtgärder inom S. A. F. före senaste årtiondet.*¹⁾ Frågan om insamlande av material till en svenska folkundervisnings historia har sålunda under en mansålder stått på S. A. F:s dagordning. Under denna mansålder har intet årsmöte inom centralstyrelsen förgått, utan att denna angelägenhet dryftats eller lagts föreningsmedlemmar på hjärtat. Efter motion av Askerskretsen 1886 utsändes frågan, som ovan nämnts, följande år till kretsarna. Dessas flertal bejakade spörsmålen om huruvida föreningsmedlemmarna ville medverka i arbetet. De allra flesta kretsarna intresserade sig livligt för denna sak, och omkring 850 personer ställde sig i dess tjänst. 1893 års ombudsmöte gjorde enhälligt följande uttalande: »Ombudsmötet, som fullt inser vikten och betydelsen därav, att materialet till den svenska folkundervisnings historia blir så omfattande och allsidigt som möjligt, uttalar den förhoppningen, att insamlingsarbetet måtte fortgå, och att krets-föreningarna skola låta sig angeläget vara att söka bringa detta arbete till en förening värdig och för den historiska forskningen gagnelig utgång».

Detta uttalande skedde delvis med tanke på centralstyrelsens pristävlingar för minnesteckningar. I dessa alltifrån 1889 anord-

¹⁾ Intresserade erhålla en god inblick i frågans utveckling genom Centralstyrelsens meddelanden och föreningens årsskrift samt Sv. Läraretidning.

nade tävlingar inkommo sammanlagt några hundra uppteckningar och cirka 1,000 kronor utbetalades i hedershonorar. Senare har allt som oftast belopp tillställts dem, som insänt eller låtit trycka värdefullare bidrag.

Vid återblick på verksamheten yttrar centralstyrelsen år 1891 (Årsskriften sid. 4), att ifrågavarande materialinsamlande »fullt motsvarat de förväntningar, centralstyrelsen för sin del vågat ställa. De skrifter, som inkommit, innehålla flera mycket värdefulla bidrag till kännedomen om vår folkundervisnings utveckling, och det bör för Sveriges allmänna folkskollärareförening vara en tillfredsställelse att veta, att den åt forskningen räddat dessa bidrag, av vilka åtminstone de allra flesta utan dess initiativ skulle varit hemfallna åt glömskan och förgängelsen».

Efter hand hava allt flera bidrag insänts: avskrifter, undersökningar, teckningar o. s. v., vilka synas äga ett betydande värde dels i och för sig, dels för den eller dem, som skola komma att sammanarbeta allt stoffet till en svenska folkundervisnings historia.

Önskemål om tillvaratagande av äldre *skolmateriell* har allt ifrån 1890-talets början varit upptaget å centralstyrelsens önskelista. 1891 meddelas, att inom centralstyrelsen bragts på tal frågan om åstadkommande av ett skolmuseum, i vilket prov på äldre skolmateriell kunde bevaras. Man hemställde om insändandet av förteckningar över sådan materiell. Två år senare (samt 1912—1914) framhålles, att mycket av denna materiell kan vara av ett synnerligen stort intresse i skolhistoriskt avseende, vadan föreningsmedlemmarna uppmanas att så värda föremålen, att dessa »ej, liksom så många andra vittnesbörd om forna tiders kulturliv, måtte av okunnighet eller ovårdsamhet förstöras». Därest något avsevärt antal hithörande föremål sedan kunde hopbringas, borde de komma att utgöra en särskild skolhistorisk avdelning av Nordiska museet — något varom centralstyrelsen avlät en skrivelse till Artur Hazelius (Årsskriften 1894 s. 17). År 1898 framkastades tanken på en skolstuga med skolmateriell på Skansen. Och 13 år därefter sade sig centralstyrelsen ej ämnat övergiva tanken på ett museum, även om intresset ute i bygderna ännu icke syntes vara synnerligen stort.

Arbetsplaner. Innan centralstyrelsen övergår till en redogörelse för det senaste årtiondets inslag i vårt skolhistoriska arbete, refereras här nedan några arbetsplaner, som ansetts kunna tjäna till

vägledning i föreningsmedlemmarnas arbete för materialinsamling och detaljskildringar inom vår undervisningshistoria. De sammanställas ur uttalanden A) av centralstyrelsen och S. A. F. före det senaste decenniet, B) av Norges Lærerlag och dess skolhistoriska kommitté, C) av den norske folkskolläraren fil. d.:r Høverstad samt D) av centralstyrelsen för S. A. F. under det senaste årtiondet och av dess skolhistoriska kommitté.

A.) *Centralstyrelsen och S. A. F. före senaste årtiondet.*

Vid frågans första utsändande till kretsarna yttrade centralstyrelsen:

En folkundervisningens historia måste berätta om det *arbete*, som blivit utfört för höjandet av folkets upplysning, och detta icke blott sett i stort, uppifrån samhällets och bildningens höjder, utan även och i synnerhet sådant det visat sig för dem, som levat och verkat ibland folket. Hon måste icke blott kunna förtälja, om vilka förordningar och lagar som blivit utfärdade, om storleken av de penningssummor som blivit utbetalade, om antalet skolor och lärare på olika tider och trakter, utan hon måste också ådagalägga, huru styrelsens påbud och förordningar blivit utförda i bygderna, huru de mottagits av olika samhällsklasser, och vad verkan de haft på folkets sedlighet och kunskaper; hon måste visa med vad känslor medlen för skolornas underhåll, särskilt de, som lämnats av kommunerna, blivit utgivna, och huru de blivit använda; hon måste vidare berätta, om huru lärarna utfört sina åligganden, så väl då de utmärkt sig genom försumlighet och okunnighet, som då de visat duglighet och trogen, uppoffrande hängivenhet för sitt kall. Resultaten av så väl deras som av skolmyndigheternas arbete för skolan böra ävenledes framläggas, och på samma gång orsakerna till så väl de gynnsamma som ogynnsamma resultaten, så långt detta är möjligt, uppsökas och påvisas. Tydligtvis kan material därtill hämtas ur riksarkivet, kungl. biblioteket, domkapitlens arkiv jämte andra offentliga samlingar ävensom ur folkskoleinspektörernas berättelser, tidskrifter och tidningar m. m. Men *detta* material, som väl bör kunna samlas av enskilda forskare, berör företrädesvis folkundervisningens *yttersida*, och med stöd av endast detta torde det få anses omöjligt att framställa, huru folkupplysningen ute i den levande verkligheten utvecklats sig, samt betydelsen av de olika faktorer, som inverkat på denna utveckling. För denna folkundervisningens *inre* historia, såsom den torde kunna kallas, skulle däremot med all säkerhet rikligt material kunna samlas ur våra kyrkors arkiv, visitationsprotokoll, husförhörböcker, sockenstämmo-, kyrkostämмо- och skolrådsprotokoll; likaså ur äldre folkundervisningsanstalters anteckningsböcker och bibliotek, ur skolläreföreningarnas arkiv samt ur skollärares, prästers och andra intresserade personers samlingar m. m. Detta material är dock ganska svårtillgängligt, när det är spritt på tusentals olika ställen. En annan källa av stort värde för folkskolans inre historia vore berättelser av våra äldre skollärare, om vad de erfarit angående skolan särskilt under 1840- till 1860-talen. De skulle utan tvivel kunna lämna många intressanta

upplysningar om förhållanden, som utan deras medverkan snart sänkas i glömskans grav. Truppen av dessa kämpar för folkupplysningen blir nämligen för varje år allt mindre, och den tid är ej avlägsen, då inga personliga vittnesbörd vidare kunna erhållas från de två första årtiondena av vår folkskolas nyare utvecklingsskede.

Centralstyrelsen väddar till församlingsmedlemmarna och särskilt till den insamlingsnämnd, som varje krets borde utse, att insamla företrädesvis sådant material, som löper den största faran att under den närmaste tiden gå förlorat — det som utgöres av sådana skolhistoriska minnen, vilka ännu ej äro upptecknade. Allt som i något avseende kan tjäna till belysning och noggrannare kännedom om skilda tiders och orters säregna undervisningsförhållanden eller om sådana personer eller tilldragelser, som övat ett större eller mindre inflytande på folkskolans utveckling, allt sådant äger även värde för denna utvecklings historia, huru obetydligt det än i och för sig kan synas. Det kan röra av meddelaren kända personer och tilldragelser, som djupt ingripit i nämnda utveckling, och i så fall kan även det kortaste meddelande, det minsta drag, en anekdot, ett karaktäristiskt yttrande eller dylikt vara av största intresse såsom kastande ljus över någon eljest dunkel punkt. Det kan också angå folkbildningsvänner, vilkas namn icke trängt utom deras församlings gränser, men som det oaktat väl kunna förtjäna att deras minne räddas undan glömskan. I de flesta fall torde meddelanden komma att huvudsakligen röra sig omkring meddelaren själv och de folkbildningsförhållanden, under vilka han levat, skildra hans egen skoltid, hans seminarietid o. s. v. På meddelandenas längd bör icke fästas någon vikt, ännu mindre på konstfull komposition eller utsmyckad stil. Huvudsaken är, att det rent sakliga meddelas utförligt och noggrant med bestämda uppgifter om personer, tider och orter samt med tydligt angivande av vad som är självupplevat, vad som är hört av andra och vad som endast är antaganden. Överallt där så ske kan, bör sagesman angivas. Även sådana personer, som icke anse sig för egen del ha upplevat något i skolhistoriskt avseende märkligt och berättelsevärt, kunna vara saken till tjänst genom att uppteckna meddelanden av äldre bekanta. Ett slags material, som närmast torde vara att räkna tillsammans med det nu nämnda, och som likaledes löper stor fara att försvinna, i fall det icke snart räddas, består av brev och brevsamlingar från eller om skolhistoriska personligheter eller angående i pedagogiskt hänseende märkliga tilldragelser eller förhållanden. Meddelanden om dem och deras innehåll bör vara åtföljda av biografiska uppgifter om brevskrivaren och adressaten samt av de upplysningar, som för övrigt kunna åstadkommas. Det material, som därnäst bör insamlas, är sådant, som redan nu finnes skriftligen avfattat uti: a) husförhørs- och andra kyrkoböcker, protokoll vid biskops- och prostvisitationer, kyrkostämmor, sockenstämmor samt skolråds- och skolkommittésammanträden: b) äldre skolors reglementen och anteckningsböcker, skoltal (vid skolinvingningar o. d.), donationsbrev m. m.; c) protokoll vid lärareföreningssammanträden, läraremöten samt folkmöten, där undervisningsfrågor blivit avhandlade o. s. v. Centralstyrelsen har ansett, att över dessa handlingar tills vidare endast böra upprättas förteckningar. Dessa böra vara av två slag:

alltid förses med anteckning om tidningens namn, årgång och nummer eller sida samt om möjligt hela författarnamnet, därest det ej stod tydligt uttatt. Framför allt ville man få till stånd ett brukbart material t. ex. gamla donations- och grundläggningsbrev, brevsamlingar, förklaringar, räkenskaper, kvittenser, lönelistor, tryckta eller skrivna läroböcker, protokoll och dagböcker, lärarens efterlämnade uppteckningar o. s. v. Sådant finnes mången gång undanslängt i bodar och på vindar, t. ex. vid eller i forna skolhus. Man borde ej utgallra något såsom värdelöst. En räkning, ett kvitto, skulle kunna giva värdefulla upplysningar om löneförmåner, pris på livsmedel, på skolmaterieell o. d. Även i traditionen kunde små ting bli av stor betydelse för forskaren.

Ett frågeformulär utsändes till folkskollärarna. Dess besvarande ansågs skola bli en rik källa för studiet av folkskolans utveckling, en ovärderlig gruva för nu levande och för framtiden. Och det sades skola bli ära för Norges lärarekår, om var och en var med och drog sitt strå till stacken. Tydligt borde man angiva, vilket tidsskede skildringarna eller svaren avsågo, sagesmannens namn, ålder, födelseort och skola, hans lärarens namn och sist: upptecknarens-avsändarens namn.

Överflyttade till svensk skolhistoria skulle de nämnda perioderna bli följande: a) Tiden före folkskolestadgans tillkomst, b) 1842—1863 (före lancastermetodens avhysande), c) 1864—1882 (före andra folkskolestadgans och realismens tid), d) 1883—närvarande tid.

Norska lärareföreningens skolhistoriska kommitté har sedan under en lång följd av år med statsbidrag verkställt registrering av central-arkivens undervisningshistoriska urkunder. Därvid har den bl. a. ordnat anteckningarna å kortsystem.

C) Doktor Høverstad.

Norges riksdag ger årligen understöd åt folkskolläraren dr T. Høverstad för att sätta honom i stånd att helt ägna sig åt forskning och insamling i avseende å fäderneslandets skolhistoria. Han har rest omkring och hållit föredrag om det undervisningshistoriska arbetet. Därvid har han framhållit bland annat följande: Det bör vara flera författare till varje hembygdsbok och en av dem hava den skolhistoriska skildringen på sin anpart. Den viktigaste källan är utan jämförelse folkets berättelser. Redan det vore en betydelsefull gärning att samla all tradition om upplysnings- och uppfostringsarbetet, om kunskap, bildning och livsyn i trakter fordömdags. Därvid medtages hellre för mycket än för litet. Man fäster den levande berättelsen på papperet — det

är allt. Sedan få andra under vetenskaplig kritik granska sanningssinnehållet. Man upptecknar t. ex. sägner om präster och klockare, om inprägling, frågor, barnasvar och kristendomsexamina i hem, skola och kyrka. Vanligen blir det sägner om de bäste och de sämste, om flygelkarlarna i lärarefylkingen, om den som trots obegripliga mödor skaffade sig framstående kunskaper och blev den störste i sin bygd eller ock blev den sämste och olyckligaste fuxen, blev prisad eller hånad, förmögen eller offer för utsvältningssystemet. Man bör ta kännedom om lärarna, som hällde bläck över eller klippte ur världsliga stycken i skolböckerna, om myndigheterna som tvungo in läseboken vid sidan av föräldrarnas enständiga krav å enbar katekesundervisning o. s. v. Arkivalierna böra vara under tillsyn och inregistrerade; deras innehållsregister bör vara känt för forskningen, och de böra kunna få utlånas åt forskare.

Man bör läsa ganska mycken skolhistorisk litteratur, dels allmän, dels fosterlandets, dels bygdens. Men det bör göras med kritik, ty åtminstone de, som äro avfattade av andra än speciella skolhistorici, äro ofta otillförlitliga. Viktigare än att läsa andras undersökningar är att studera källskrifterna. Vissa av dessa äro tryckta, men flertalet ligga otryckta i skol-, läroverks-, kyrko-, prost-, stifts-, läns- och riksarkiven. Där äro de långt ifrån alltid katalogiserade och äro därför svårantäffliga. Men under mödorna kan man göra en mängd glädjande fynd, forskningen till fromma. — Dr Høverstad har stora samlingar om växelundervisningsarbetet och har utsänt frågeformulär till alla Norges präster om resp. orters skolhistoria. Han planerar utgivandet av en norsk skolhistorisk tidskrift och åvägabringandet av ett norskt skolhistoriskt arkiv i samverkan med norskt skolmuseum, det pedagogiska biblioteket och den pedagogiska högskolan (Lærerhøgskolen).²⁾

D) Åtgärder och arbetsplaner inom S. A. F. under senaste årtiondet.

Parallellt med dessa norska strömningar men utan påverkan av dem hava S. A. F:s centralstyrelse och skolhistoriska kommitté under de senare åren framlagt ett flertal förslag, av vilka

²⁾ *Postskriptum 1948*. I »Festskrift tillägnad B. Rud. Hall den 14/II 1946» s. 188—203 ger Doktor Høverstad interiörer från det skolhistoriska arbetet i Norge.

många innebära en utveckling och ett förtydligande av vad centralstyrelsen redan förut uppmanat till, och en uppräknig av vad enskilda föreningsmedlemmar det förutan säkerligen på egen hand uttänkt eller utfört. Hit torde kunna räknas hemställan av 1913 och flera senare år om anskaffande av fotografier, kopior, bilder, ritningar, films, urklipp, kataloguppgifter, brevsamlingar, skolförfattningar, årsredogörelser och skolmötesberättelser samt om tryckning av till arkivet insända litterära bidrag till skolans historia, som finnas intagna i Folkundervisningskommitténs och Lärarelönenämndens betänkanden. År 1914 utkom i Pedagogiska skrifter (nr 69) en större katalog över källor och litteratur i bl. a. undervisningsväsendets historia.

Men det har även framlagts åtskilliga önskemål, som mindre beteckna en fortsättning av det förra arbetet än något helt nytt. Många av dessa hava framlagts tidigare, andra senare än i Norge, och det är av särskilt intresse att se, huru utvecklingen i båda länderna gått någorlunda parallellt utan att någon inbördes påverkan skett. Hit må räknas kraven A) att originalurkunderna räddas, inregistreras och eventuellt centraliseras; B) att desamma jämte skolmaterielen samt sällsyntare litteratur å området böra kunna studeras ej blott av dem, som här och var skriva skolhistoria, utan även av den eller dem, som skola avfatta en hel periods eller landsdels eller en samfällt svensk undervisningshistoria; C) att handledning i forskningsarbetet bör stå till buds, att eggelser därtill ofta måtte givas samt att offentlig undervisning å området bör anordnas, D) att hjälp till tryckning måtte utverkas och anordnas samt E) att avfattandet av en svensk skolhistorik snarligen bör vidtaga. De förstnämnda kraven (å arkivalieskydd) hava i betydande mån föranletts därav, att man kommit till insikt om den fruktansvärda förödelse, som å många ställen övergått originalurkunderna (och undervisningsmaterielen).

Tillvaratagandet av sådana dokument har den kände rasbiologen Docent H. Lundborg ock intygat vara »av den största betydelse för den rasbiologiska forskningens vidkommande, vilken i sådana handlingar skall kunna finna ett högst värdefullt komplement till det mången gång bristfälliga eller rent av saknade materialet i kyrkliga och andra arkiv». Å många fält ha ju idealitet och välvilja fört en ojämn kamp emot brister och anarki. De ha då måst tillgripa kraftigare åtgärder och hava därigenom lyc-

kats föra sin goda sak till seger. Själva den svenska folkundervisningens historia ger otaliga exempel på att det, som varit lämnat åt frivilligheten och offervilligheten, efter en tid måst påbjudas såsom obligatoriskt. Dels hade man nämligen eljest aldrig kunnat få i arbetet inkorporera varje församling, varje präst, varje individ i hela landet. Och dels såg man, huru även de intresserade och offervilliga tröttnade på grund av allt motstånd och all slöhet och på grund av mångfalden ännu olösta uppgifter. På motsvarande sätt måste det ske även här. Vid sidan av de äldre insatsernas fullföljande fordras rationellare och kraftigare åtgärder; ej minst kräves sakkunskap, ledning, organiserad samverkan, lagstiftning. Man har förbjudit skövling av de svenska ämbetsverkens arkivalier, av fornfynd och naturminnesmärken. Betecknande nog utfärdas stadga rörande kyrkoarkivaliernas skyddande ej förr än å sista dagen under förra århundradet — i elfte timmen i mer än en mening. Men ej ens då hann folkundervisningen vara med eller få sina intressen bevakade. Och när i riksdagen flera gånger motionerades och riksdagen slutligen begärde utredning om arkiv åt de kommunala urkunderna, så var det ej heller fråga om folkundervisningens acta.³⁾

Det synes vara en bjudande plikt för varje skolråd, skolstyrelse samt i all synnerhet för dess ordförande och för lärarekårens representant i sagda korporation att göra allt för att efterleta samt att påyrka och bereda ett betryggande skydd åt ortens äldre undervisningshistoriska urkunder och undervisningsmateriel samt att medverka till att de på lämpligt sätt kunna ställas i forskningens tjänst. De böra eftersökas på skolvindar, i lärares stärbhus, hos skolråds-kassören, hos grannar o. s. v. Ur många synpunkter lämpligt är då, att man ofördröjligen och frivilligt räddar dem åtminstone undan all annan skadegörelse och fara än genom eldsvåda, på det att de statliga åtgärder i ärendet, vilka efter allt vad som förekommit ej gärna kunna eller böra utebli, måtte kunna bliva av mera vägledande, erbjudande och kontrollerande än betvingande art. Därest i rikets allmänna arkivväsen införlivade *kyrkoarkiven* i församlingen, som vanligen äro förlagda till prästgården eller sakristian, hade plats för ifrågavarande arkivhandlingar, kunde ju dessa tänkas införas i detsamma. Detta kunde ske åt-

³⁾ *Postskriptum 1948*. Framställningen på de fyra följande sidorna kan i viss mån sägas vara ett sammandrag av och sålunda ett slags ersättning för det kapitel mot slutet av 1922 års utredning som förkommit. Jfr s. 155.

minstone tillsvidare, där skolråd finnas, där dess ordförande sålunda är ansvarig för kyrkoarkivet, och där det är fråga om skolväsendet under de tider, då det bekostas av kyrkostämman. Aktuell är nu frågan om de *kommunala arkivens* bevarande, och mångenstädes finnas redan skyddade platser (eldfasta valv, järnskåp etc.), där skolarkivalierna torde kunna finna säkerhet — vare sig skolans ekonomi bestämts eller bestämmas av kyrkostämma eller av stadsfullmäktige. En tredje utväg vore att t. ex. i församlingens i avseende å eld och fukt bäst skyddade *skolhus*, helst av sten, bevara ifrågavarande acta i ett särskilt, låst skåp. I alla tre sagda skyddsanordningar synas skolstyrelsens (skolrådets) och skolornas acta böra sammanhållas till en enhet, förtecknas för sig självt å lista, som årligen kompletteras samt icke sammanblandas med andra handlingar eller med tryckta arbeten. Skåpet får endast vara arkivskåp, och nyckeln bör handhavas av en för vården offentligt ansvarig person (ordföranden, läraren etc.), som därtill utsetts av skolstyrelsen (skolrådet). I trähus är tydligtvis ett vanligt träskåp icke nog, utan där måste skåpet helt beklädas (isoleras) med asbestpapp och falsad järnplåt, eller ock förvärvas ett massivt järnskåp eller brandfritt valv. Kassaskåpen kunna erhållas för c:a 300 å 375—1,000 kronor från t. ex. Uppsala Kassaskåpsfabrik. Utom dylikt skydd mot eldfara och förskingring bör man även tillse, att handlingarna skyddas emot fukt, råttor etc. Därjämte är det tydligt, att jämförelsevis detaljerad förteckning bör uppgöras över arkivets innehåll. Och det synes vara ett minimum av hänsyn tagen till forskningens behov att dels avskrifter av denna förteckning överlämnas till riksarkivet och till vederbörande landsarkiv, dels att urkunderna få utlånas till annat arkiv (på av staten beviljad tjänstebrevsrätt).

Därest sådana — och t. o. m. något strängare krav — ej kunna av församlingen, skolrådet, stadsfullmäktige etc. uppfyllas, kan man undgå kostnaderna och mödan genom att deponera urkunderna antingen i länets landsarkiv (depå) eller, om plats ej där finnes, i annat statsarkiv, varom en stadga torde komma att utfärdas. Landsarkiven äga redan nu befogenhet att mottaga dylika acta. Dessa arkiv äro följande: i Uppsala för Norrland och Svealand utom Värmlands län; i Vadstena för Östergötland, Jönköpings, Kronobergs och Kalmar län; i Lund för Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands län; i Göteborg för Göteborgs, Älvsborgs, Skaraborgs och Värmlands län; i Visby för Gotlands län.

Till dessa äro församlingarna enligt stadgar av 1900 och 1907 ålagda att en gång varje årtionde inleverera sina 100 år gamla kyrkoarkivalier (såvida de ej själva förskaffa dem ett i *alla* avseenden fullt betryggande skydd). Denna tidsfrist å ett sekel önskar man få inskränkt till 50 år. Det är tänkbart, att om församlingarna, skolråden etc., icke förskaffa åtminstone förut nämnda billigare skydd, och om de ej vilja utfästa sig att leverera nämnda förteckningar samt utlåna arkivalierna, så komma skolarkivalierna att infordras för all framtid: först t. ex. för tiden intill 1870 och sedan för ett årtionde i sänder.

Otvivelaktigt är att *forskningssynpunkten* skulle komma mera till sin rätt genom de äldre handlingarnas insamlande till dessa landsarkiv, än om de förvaras i de tusentals olika församlingarna. Också hava många skolråd och skolor redan frivilligt överlämnat sina akter till vederbörande landsarkiv.

Vissa hava i stället erbjudit sig att inleverera dem till ett påtänkt skolhistoriemuseum för hela Sverige. En sådan central institution för alla hithörande handlingar skulle naturligtvis vara idealisk ur synpunkten av avfattandet av en allmän svensk undervisningshistoria. Men det skulle förutsätta utnämmandet av flera arkivarier, vilket är ogörligt under nutida ekonomiska förhållanden. Ett sådant arkiv skulle jämväl bryta det arkivsystem, som i stora drag uppgjorts för rikets officiella handlingar. Därför torde man ur skyddets, omvårdnadens, restaureringens och forskningens synpunkter böra arbeta för att åtminstone de officiella skolarkivalierna insändas (deponeras eller överlämnas) till landsarkiven, sedan man studerat dem, och mot villkor dels att få låna dem vid behov, dels eventuellt, att få dem tillbaka om tillräckliga skyddsanordningar förvärvats i församlingen. Detta blir ock både för kommun och stat billigast; inspektioner av statsarkivarier behövas då ej. Stanna acta i hemorten, böra de och skolrådets (skolstyrelsens) handlingar tydligtvis koncentreras till helst ett enda ställe inom varje skoldistrikt.

Såsom antytts, gäller detta i synnerhet de officiella handlingarna (skolrådets, skolbokföringsböcker, värdehandlingar etc.). Men i skolorna och hos privatpersoner finnas även andra aktstycken av stort undervisningshistoriskt värde, vilkas ägare, om sådana finnas, böra uppmanas att låta inlemma dem, såsom de övriga, i rikets allmänna arkivväsen, d. v. s. bereda dem det bästa skydd, uppföra dem på listor, som forskare bli i tillfälle att se,

och under betryggande former utlåna dem. Sådana manuskript äro avskrivna läroböcker och skolsånger, lärares och elevers privata anteckningar och brev av pedagogiskt innehåll, elevarbeten, skolhistoriska undersökningar, nedtecknade levnadsminnen o. s. v. Bättre än i landsarkivet, där somligt måhända ej mottages, och bättre än i hemorten, skulle dessa ickeofficiella men ofta synnerligen upplysande handlingar komma forskningen till godo, om de inlämnades (t. ex. deponerades) i nämnda museum för skolhistorisk forskning.

I detta centrala studiemuseum skulle vidare samlas och utställas en så fullständig serie undervisningsmaterieell som möjligt och det helst ordnat i grupper från olika skolskeden. Här skulle finnas ett ex. av alla överkomliga skolminnesmärken. Med provinsmuseerna skulle studiemuseet stå i förbindelse, verkställa byten, skaffa kopior, giva och erhålla upplysningar. Jämväl skulle här mottagas, resp. skaffas de tidningsurklipp, fotografier och alla andra samlingar, som förut nämnts. Härifrån skulle i alla större arkiv verkställas registrering av deras hithörande acta, vilka nu ofta ligga fullständigt okända för forskningen. Denna sistnämnda källafterforskning är synnerligen viktig och givande och bör stå under en och samma ledning. Dess motstycke och förebild i Norge är redan omtalad. Vidare skulle här utlånas och införskaffas arkivalier från andra arkiv, varjämte det är att hoppas, att tiderna för arkivets öppethållande skall kunna i ej ringa mån rätta sig efter forskares behov (lästider i skola, koncentrerat arbete under huvudstadsvistelse etc.), bättre än vad t. ex. flertalet andra arkiv kunna och göra.

I eller genom detta centrala skolmuseum borde tillfälle beredas alla intresserade att erhålla vägledning och hjälp. Tolkning skulle givas av svårförståeliga ställen i urkunderna samt uppgifter lämnas om litteratur och källor. Den dagligen ökade katalogen och urklippssamlingen skulle stå forskarna till tjänst. Därifrån skulle föredrag och föreläsningar å området anordnas i huvudstaden och landsorten, om möjligt belysta med ljusbilder eller film. Föredrag och diskussionsinlägg skulle givas t. ex. å läraremöten och vid sommarkurser. Uppsatser skulle insändas till pedagogiska tidskrifter och tidningar samt till dagspressen. Härifrån borde redigeras en publikation (t. ex. Årsböcker) med större monografier tryckta självständigt samt med smärre bidrag sammanförda i smärre volymer. Vidare skulle i viss mån recenseras dithörande

litteratur och källeditioner, ges upplysningar, rättelser och råd i avseende å insamling, avskrivning och bearbetning, redogöras för undervisningshistoriska företeelser och framsteg i utlandet, särskilt i grannländerna, i avseende å litteratur, arkiv, museer etc. å det undervisningshistoriska gebitet. Endast genom en sådan publikation kan och skall det bliva möjligt att hålla intresset vakert och låta samlarna och bearbetarna veta, att deras arbete beaktas, blir känt och kommer forskningen till nytta. Detta skulle ske i den mån ekonomiska resurser tillåta. Dessa skulle vinnas bland annat genom statsanslag till och medlemsavgifter i den 1920 stiftade Föreningen för svensk undervisningshistoria, för vilka avgifter alla årsböcker skulle erhållas. Och synes det, som borde alla de lärare, lärareföreningar och skolor samt alla andra för vår andliga kultur och dess utforskande intresserade, vilka i ekonomiskt hänseende det kunna, stödja denna gagneliga verksamhet. Också torde årsavgiften bliva blott 5 kronor. Därjämte torde tillfälle kunna beredas för utomstående att inköpa vissa specialarbeten, som komma att ingå bland årsböckerna, ehuru deras pris då blir högre än det, man betalar genom att vara medlem. För år 1921 har Kungl. Maj:t anslagit 3,000 kronor till understöd åt nämnda Årsböcker, vadan föreningsmedlemmarna torde erhålla 3 å 4 böcker pr år.

Då frågan för 34 år sedan var utsänd till kretsarna, påyrkades från några håll, att centralstyrelsen måtte anförtro materialets bearbetning åt en person, åt en från varje län, åt 25 personer etc. Förslagen avvisades emellertid, naturligt nog, såsom för tidigt väckta, men det kan dock synas oss senare tiders barn möjligt, att tillsättandet av en sådan person eller kommitté kunnat åtminstone haft *det* goda med sig, att förstörelsen av studiematerial blivit mindre. Ty de måste snart nog hava kommit till insikt om att ej blott primärundersökarna i de olika församlingarna utan även de, som skola avfatta en allmän svensk undervisningshistoria måste hava originalurkunderna eller absolut tillförlitliga och kompletta avskrifter i sin hand. Skola vi få till stånd något dugligt arbete på området, så få vi ej längre nöja oss med urval och färgade levnadsminnen eller med vad t. ex. Torpson o. a. låtit trycka. Allt måste sovras, vägas och kontrolleras, om det skall bliva till stöd för en hela landets historik. Detta sagt utan att vilja förringa värdet av nämnda urval och levnadsminnen i

och för sig. Ty de sistnämnda kunna aldrig ersättas av arkivalier, och avskrifter äro synnerligen gagneliga dels som hjälp, dels som ersättning för antingen icke erhållna eller rent av redan förstörda acta. (Jfr t. ex. det här förut citerade brevet om förstörda arkivalier; hade det viktigaste varit avskrivet, skulle förlusten ej blivit så stor som fallet nu är.)

En framställning av svenska folkundervisningens historia kan emellertid — det har kanske hittills ej nog betonats — icke skrivas utan intim kännedom om både kyrkans, läroverkens, politikens och kulturströmningarnas historia. Före år 1700 låg ju så gott som all folkbildning under kyrkans och, eventuellt, läroverkens omvårdnad. Barnundervisningen i kyrkan följde i allo sättet för de äldres undervisning. Folkskolan har i städerna en gång varit läroverkens lägsta klass eller en påbyggnad på denna. Den gruppindelning och den metodik, prästerna (t. ex. genom klockarna) tillämpade i sina pastorats folkskolor, var den, som de själva sett under sin läroverkstid. Lancastermetoden är föga annat än lägre läroverksklassens tidigare undervisningsförfarande. Själva skollärare-titeln och ordet skola är ju arv från läroverken. Detta blott några exempel på hurusom stora delar, ja största delen av vår folkundervisningshistoria, ej kan skrivas utan ständigt beaktande av dess samtida och gångna förebilder och påverkningsfaktorer. Ja den kan ej skrivas, utan att viktiga delar av dess historia skrivas samtidigt.

Endast i skolhistoriska studiemuseet skulle efterhand de kunskaper, den överskådlighet och den träning kunna vinnas, utan vilken ingen kan skriva vårt lands skolhistoria. Genom och efter förarbeten rörande enskilda män, stadgar och perioder skulle efter hand kunna framgå det sammanfattningsverk på området, som varit det ofta framhållna slutmålet för SAF:s under 35 år bedrivna insamling av material till en den svenska folkundervisningens historia.

Vid en blick tillbaka finna vi alltså i stora drag följande karakteristiska för de fyra strömningar, som vi närmare skärskådat.

A) Centralstyrelsen för SAF hade under de första årtiondena i all synnerhet haft tankarna riktade på levnadsminnena samt på förteckningar dels över arkivaliernas innehåll, dels över skolmaterialet. Det kunde ej ännu bli tal om en gemensam svensk skolhistoria, men varje Orts undervisningshistoriska detaljer borde

upptecknas och även i övrigt allt räddas, vad räddas kunde, innan det blev för sent.

B) Norges skolhistoriska kommitté tog närmast sikte på samma angelägenheter, som den svenska centralstyrelsen redan visat sig behjorta. Därjämte hade man i Norge dels riktat skrivelser till alla skolråd och skolstyrelser om skolarkivens skyddande och registers insändande, dels vädjat till lärarekårens representanter i skolråden att behjorta önskemålen rörande skolhistoria, dels önskat uppgifter om eller exemplar, t. ex. urklipp, av allt som blivit tryckt å området, dels ställt i utsikt en katalog över allt skolhistoriskt tryck, dels påpekat värdet av även till synes obetydliga detaljer av arkivalier och berättelser, dels ock igångsatt en grundlig inregistrering av alla hithörande acta i arkiven.

C) Dr Høverstad synes hava koncentrerat intresset mestadels kring bygdesagornas upptecknande, arkivaliernas räddande och deras inordnande i rikets arkivväsen samt studiet av urkunder och bearbetningar om ortens och andra bygders bildningsförhållanden. Vidare vill han verka eggande, upplysande och samlande genom föredrag, publikationer, arkiv, museum och bibliotek.

D) SAF har under senaste årtiondet önskat dels fortsätta och energiskt utveckla de tidigare strävandena, dels medverka till arkivaliernas och materiellens skyddande, till förvärvande av ett studiemuseum med samlingar, handledning och årsböcker samt till utarbetandet av en svensk undervisningshistoria.

Centralstyrelsen hemställer, att kretsarna måtte till behandling upptaga detta ärende och avgiva svar å följande frågor.

1) Anser kretsen, att insamlandet av material till en svenska folkundervisningens historia bör ej blott fortsättas utan bedrivas än mera energiskt och mångsidigt än förut?

2) Anser kretsen, att skolornas äldre handlingar böra eftersökas, samlas, katalogiseras, väl skyddas samt under fullt betryggande former utlånas åt forskare i andra arkiv?

3) Anser kretsen, att okatalogiserade undervisningshistoriska handlingar i de större forskningsarkiven böra katalogiseras och om möjligt även innehållet av de viktigaste avdelningarna i varje sådant aktstycke antecknas?

4) Anser kretsen, att personliga levnadsminnen samt folklig tradition rörande undervisning och uppfostran böra upptecknas och komma forskningen till godo?

5) Anser kretsen tiden vara inne för de lokala åtgärdernas och forskningens kompletterande med upprättandet av ett centralt skolhistoriskt studiemuseum och anställandet av en skolhistoriker, som mottager och utställer icke-officiella handlingar, äldre undervisningsböcker och övriga skolinventarier, som på upplysningens väg stöder det frivilliga insamlings- och forskningsarbetet, som med bidrag bl. a. av statsmedel avtrycker hithörande avskrifter och undersökningar, och som under medverkan av intresserade utför förarbeten till eller direkt arbetar på avfattandet av en ingående framställning av Sverges skolhistoria?

6) Vill kretsen med sitt intresse verksamt gynna de strävanden, som funnit sitt uttryck i bildandet av Föreningen för svensk undervisningshistoria och i utgivandet av Årsböcker i svensk undervisningshistoria?

7) Vilka uttalanden i övrigt vill kretsen göra i denna fråga (t. ex. med anledning av det i det föregående refererade arbetsplaner och förslag? ⁴⁾

⁴⁾ De sex första frågorna besvarades inom kretsarna med nära nog enhälligt ja. I stockholmskretsen inledde jag diskussionen. Texten här ovan är tryckt i Föreningen Tdskr. f. SAF 1921 h. 2.

Begärt utlåtande rör. lärd undervisningshistoria etc.
1921. ¹⁾

Till Kungl. Skolöverstyrelsen.

Anmodad inkomma med yttrande rörande Läroverkslärares Riksförbunds underdåniga hemställan om åtgärder för ett bättre tillgodoseende av undervisningens och i synnerhet Sveriges lärda undervisnings historia i forskning och undervisning ber jag först få föra i åtanke, hurusom önskemålen i antydda skrivelse dels understrykas, dels kompletteras genom önskemål i flera andra skrivelser från andra korporationer och från enskilda undervisare i allmän och svensk undervisningshistoria. Sådana skrivelser hava t. ex. ingått till Statsrådet och Chefen för Ecklesiastikdepartementet ifrån 1919 års akademiska sommarkurser, till K. Skolöverstyrelsen från ett flertal bland lärarne i pedagogik vid landets folk- och småskoleseminarier samt till K. M:t ifrån Centralstyrelsen för skolhistoriekommittén inom samt åtminstone en krets inom Sveriges allmänna folkskollärareförening (1920 resp. 1921). Och inom den sistnämnda hava under innevarande år praktiskt taget alla kretsar uttalat sig i ungefär samma riktning som dessa skrivelser. Samma förening har under 35 år arbetat på och ekonomiskt understött förberedandet av en den svenska folkundervisningens historia. År 1920 bildades en Förening för svensk undervisningshistoria, vars 160 medlemmar genom medlemsavgiftens erläggande årligen giva ett ekonomiskt understöd åt antydda syften och i synnerhet åt utgivandet av publikationen »Årsböcker i svensk undervisningshistoria». Numera professorerna Joh. Bergman och Nat. Beckman samt rektorerna G. Lené och D. Arill hava i föredrag och uppsatser påyrkat ett bättre tillvaratagande av undervisningsanstaltarnas minnen och traditioner eller klagat över brister vid utforskningen av eller undervisningen i berörda ämne o. s. v. Och upprop i skolpressen om behovet av avskrifter och forskningar synes hava vunnit stark anklang.

Med skyldig tacksamhet må på tal härom erinras om huru-

¹⁾ Remissen avgick till Hall den 7/5 1921 och inkom till Skolöverstyrelsen den 9/2 1922.

som dessa strävanden i glädjande mån gynnats av staten och Skolöverstyrelsen under de två senaste ecklesiastikministrarnas tid.

Allt detta synes otvetydigt visa hän på att hithörande önskemål uppbäras av en stark och utbredd opinion bland dem som torde kunna anses vara allra mest initierade i saken, nämligen dem som förr hava varit lärjungar vid undervisningen i detta studieämne och dem som nu själva äro lärare däri.

De i sagda skrivelser framlagda önskemålen äro såsom antytts olika för olika grupper. Så t. ex. tala läroverkslärarna i några avseenden väsentligen endast om läroverkens historia, folkskollärarna väsentligen endast om folkundervisningens historia — och de glädjande arbeten som i Norge pågå sedan ett årtionde hava i vissa hänseenden så helt gått i separationens tecken att endast folkundervisningshistoriska acta inregistreras etc. Men liksom »det skilda» bör både av vetenskapliga och ekonomiska skäl »böja sig samman» under arbetet för det gemensamma fosterlandets kulturspridningshistoria, så finnas jämväl i sagda skrivelser tydliga ansatser till att, hur än arbetet nödvändigt uppdelas på många händer, en sådan klyvning dock ej bör förefinnas, att vissa huvudslag av utomordentligt betydelsefulla undervisningsanstalter hållas fjärran från arbetet. Detta har tydligt betonats i den utredning, vilken nämnda Centralstyrelse lät beledsaga utsändandet till kretsen 1921 av frågan om åtgärder för avfattande av en svensk undervisningshistoria (jfr Föreningen 1921 II s. 112—113). Och en tydlig samhörighet eller enhet eller i varje fall ett och samma olycksöde och en och samma ljusa tro på undervisningshistoriens värde framträder jämväl — olikheterna till trots — i förenämnda skrivelser till sagda myndigheter. Grundtonen i dem är nämligen en och densamma. Varken de klagande eller deras kamrater hava erhållit sådant utbyte av och sådan lärareduglighet i detta som i andra läroämnena: detta forskningsgebit har ej blivit till en bråkdel så väl odlad och i litteraturen så väl företrätt som övriga vetenskaper; både innevarande och kommande forskar- och lärargenerationer borde sättas i stånd att gagna svensk lärarebildning, svensk kultur och svensk framtid genom att framdraga och tolka urkunderna och sambandet emellan utlandets och vår egen kulturspridnings- och uppfostringshistoria. Ja det må i förbigående sägas att denna tro på undervisningshistoriens stora betydelse torde komma att delas av oräkneliga andra — blott de fått blicken upp för att ett sådant forskningsgebit över huvud finns.

Läroverkslärarnes Riksförbunds underdåniga skrivelse begynner med att tala om den allmänna undervisningshistorien och framhåller senare den ofta förbisedda nödvändigheten av att ideligen beakta sambandet mellan dem och vårt eget lands kulturspridning. Då skrivelsen emellertid ej påyrkar specialarbetens utförande inom det förra gebitet, torde det skett i medveten parallellitet med de senaste årtiondenas fordringar å den svenska kyrkohistoriska, historiska, litteraturhistoriska och konsthistoriska forskningen, nämligen att man bör vaket iakttaga och träget referera utlandets nya forskningar och forskningsresultat rörande utlandets historia men att man skall koncentrera sin väsentliga, nyskapande forskning å de nationella områdena. Tydligtvis är detta svensks plikt även i avseende å undervisnings- eller bildningshistorien. I denna sats ligger det blott av Hernlund och ett par andra forskare insedda kravet, att vår undervisningshistoria måste studeras med utgångspunkt i alla sina egna källskrifter. Och detta krav synes man kunna läsa mellan raderna i flertalet av de nämnda skrivelserna. Man vill sålunda ej längre anse det tillfyllest att en forskare studerat och alltjämt studerar och forskar å andra gebit men i avseende å svensk undervisningshistoria läser på sin höjd någon enstaka tryckt urkund och något enstaka arbete, varefter han är färdig med att skriva ned omdömen rörande svensk-historiska undervisningsfrågor. Man vill ej längre anse sådana gissningar vara för alltid fastslagna forskningsresultat.

Sådan tankegång är det, som synes ligga bakom både Riksförbundets och andra skrivelser missnöje med läroböckerna och vetenskapligheten. Så t. ex. yttras i seminarielärarnas skrivelse: »Den vetenskapligt tillfredsställande litteraturen på området är så gott som ingen. Så litet vetenskapligt arbete har i vårt land kanske aldrig nedlagts på något gebit som på detta. Och därför torde tusentals frågor av den mest fundamentala betydelse på detta område icke kunna besvaras med anspråk på tillförlitlighet. Då man ju intet gott kan skörda, där man intet sått, är det tydligen icke heller att vänta, att goda läroböcker, läseböcker etc. skola kunna komma till stånd, innan de viktigaste spörsmålen blivit med sakkunskap utredda.» Detta påpekande som gjorts med en viss, säkerligen medveten överdrift, förer tanken på det märkliga faktum att enär pedagogik är det enda tvångsämnet i all svensk lärarebildning och enär det mesta i ämnet inhämtas blott

genom läxor, så formligen tvingas oriktigheterna in i ett stort antal studenter och seminarister.²⁾

De tre läroböcker (utom min egen), som upptaga både allmän och svensk undervisningshistoria och som omnämns i universitetens studieplaner och seminariernas årsredogörelser såsom använda, hava i alldeles för hög grad, både kvantitativt och kvalitativt sett, åsidosatt den svenska ämnesgrenen eller proportionsvis för mycket avhandlat den utländska. En ägnar Sverige blott 1/11 av utrymmet, en 1/27, en 1/13. Såsom i viss mån konkurrent till dessa eller åtminstone till de två första bör jag kanske ej yttra mig om deras värde och skall därför inskränka mig till de frågor, som väl varenda läsare av Bergströms lärobok måste göra sig: Vad skall det tjäna till att i en sådan bok tala om Herbert av Cherbury, Toland, Bolingbroke, Holbach, Masham, Resewitz, Hähn, Beneke, Sailer, Iselin, Stephani, Calasansa och Georg II — helst som författaren ej yttrar ett enda ord om t. ex. Joh. Matthiæ, Spegel, Svedberg, Geijer, Tegnér, Järta, Wallin, Fryxell, Agardh, J. A. Hazelius, Siljeström och Eneroth. Det måste vara till stor skada för undervisningen att ej i stället för denna och Ottelins läroböcker begagna Fr. Lundgrens Bilder till pedagogikens historia, vilket arbete blivit alltför bortglömt. Bangs bok har sina betydande förtjänster inom utländsk undervisningshistoria, men dess svenska delar äro alltför knappa och torftiga, och D:r Bang önskar att boken ej måtte fördyras genom nämnvärd ökning av de svenska kapitlen (medan ju vissa medeltida o. a. kapitel om utlandet äro onödigt ingående). Andra upplagan av min Pedagogikens historia (och dess Särtryck Folkundervisningens historia) är ett helt nytt arbete (skrivet sommaren 1919), varom kritiken ännu intet sagt, vadan här tydligtvis blott kan bli plats för ett citat ur förordet om de nya principer som karaktärisera denna bok till skillnad från kanske alla övriga inhemska på sitt område: »En teckning av bildningsideal och utvecklingstendenser bör ju givas i varje undervisnings- och uppfostringshistorisk framställning. En undervisningshistorisk lärobok för svenskar bör därjämte taga hänsyn till de svenska insatserna, påvisa det innerliga

²⁾ Jämför ASU 74 passim. I sitt docentspecimen har kyrkohistorikern H Lundström påpekat rörande rektor Torpsöns arbete Svenska folkundervisningens utveckling, vilket ännu ideligen citeras, följande: »På så gott som alla punkter, jag haft anledning kontrollera uppgifterna i nyss anförda arbete, har det visat sig högst otillförlitligt» (II sid. 192).

sambandet mellan utlandets bildningshistoria och vår samt försöka inställa den senare i dess utvecklingshistoriska sammanhang. En handledning vid lärareutbildningen skall dessutom beakta de för den praktiska läraregärningen mest tänkvärda principerna och maximerna samt de läroanstalters historia, till vilka flertalet lärareaspiranter ämna övergå.» Denna pedagogikens historia ger lika mycket utrymme åt den svenska som åt den utländska pedagogikens historia.

Riksförbundets skrivelse yttrar, att det ej kan betecknas såsom ändamålsenligt att studera den svenska undervisningshistorien först efter och utan intimare sammanhang med pedagogikens allmänna historia, varvid den förra därjämte även löper risk att bli försummad. Ja, som det nu är, läses ofta pedagogikens allmänna historia först och sedan begynner man med den svenska — alltså, man läser om svensk forntid sedan man läst t. ex. om Spencer, man läser om Olaus Petri och Sveriges gymnasieinstituter sedan man läst om Rousseau och Herbart, man läser om den svenska folkhögskolan ett halvt år efter det man läst om den danska — om man nu alls någonsin hinner att läsa ett ord om Sverige.

Såsom jämväl synes ineliggiga i Riksförbundets och seminarielärarnas resonemang, torde det vara föga annat att göra vid läroboksfrågan än att låta upplysning, konkurrens och önskvärd prisbillighet verka sitt verk och att på allt sätt främja det vetenskapliga undersökningsarbetet. Läroböckerna torde kunna förbättras endast därigenom samt genom att läroboksförfattaren själv framkommer med nya forskningsresultat. Där han ej hittills så gjort i avseende på svensk undervisningshistoria, har resultatet särskilt i vissa partier blivit mindre gott.

Riksförbundet antyder att det mångenstädes i utlandet är bättre ställt än hos oss. Detta belyses t. ex. av vad seminarielärarnas skrivelse yttrar: De högre skolornas bildningshistoria behöver skrivas hos oss, såsom våra universitets historia blivit skriven i utomordentligt grundliga undersökningar och vidlyftiga urkundsavtryck, och såsom England, Danmark, Tyskland och flertalet andra land utfört gigantiska arbeten inom sin läroverkshistoria, till vilka senare arbeten vi sakna varje nämnvärt motstycke. Ytterligare må citeras vad rektor A. E. Erichsen skriver i företalet till Trondhjems katedralskolas historia (1914): Stiftsarkivarien Koræn har varit utomordentligt verksam för att leta fram ur sitt arkivs skatter allt vad som kunde vara av betydelse för denna

bok. Många före detta elever i skolan hava tecknat bidrag till bokens utgivande. Andra hava subskriberat på den. Statens sparbank har givit 500 kronor och Trondhjems historiska förening har subskriberat på ett antal ex. till utdelning bland sina medlemmar. Först på de allra senaste åren har man kunnat skönja och glädjas över en dylik offervillighet och ett dylikt intresse på sina håll även i Sverige.

Behövliga åtgärder. Därpå övergår Riksförbundet till att föreslå eller föra tanken på särskilt fyra åtgärder.

1) *Fortbildningskurser.* Kurser för lärare i tjänst angivas hava för en del år sedan givits i psykologi. Därmed torde skrivelsen åsyfta den av professor Jaederholm givna föreläsningsserien med experiment, anordnad av Kungl. Läroverksöverstyrelsen. Tydligt är att det skulle vara av största vikt att få meddelad en motsvarande serie föreläsningar, helst förenad med förevisningar och med rikliga tillfällen till diskussion och till att framställa frågor till läraren. En, ja flera sådana kurser äro erforderliga för folkskoleseminariernas lärarekår och jämväl för pedagogiklärarna vid småskoleseminarierna, vare sig för de senare lärarna anordnas separata kurser eller alla lärare deltaga i samma kurser — något som väl närmast torde få bli avhängigt av tillslutningen. Separata kurser skulle tydligtvis vara att föredraga ur den synpunkten, att vid småskoleseminarierna huvudvikten måste mera ensidigt läggas på folkundervisningen, bl. a. på katekesundervisningens, småskoleseminariernas och småskolans historia. — Törhända kan det befinnas lämpligt att förlägga en sådan kurs till tiden omedelbart före eller efter det folkskoleseminarieläramöte, som torde komma att hållas i Uppsala strax efter mitten av juni 1923. Åtminstone om även småskoleseminariernas lärarekår vid samma tid håller möte i samma stad, så torde även vissa pedagogiklärare bland dessa vilja deltaga i kursen.

Bland annat för att kursen ej skall taga för lång tid och lärarens röstorgan uttröttas genom alltför forcerat föreläsande, kunde man möjligen överväga lämpligheten av att två lärare i ämnet förordnades, t. ex. en för de äldre århundradena och en för senaste seklet eller ock en för den lärda och en för folkundervisningen samt att därjämte även en kurs påginge i psykologi eller (och) i psykologiskt-metodiska huvudspörsmål.

2) *Katalogisering.* Riksförbundet föreslår jämväl en ingående katalogisering eller inregistrering av undervisningshistoriska acta

i arkiven. Denna angelägenhet, som i Norge behjärtats under flera år genom årliga understöd åt Norges Lærerlags skolhistoriekommitté, har jämväl betonats i de nämnda från och inom Sveriges allmänna folkskollärareförening nyligen gjorda uttalandena samt i en skrivelse till K. M:t eller K. Skolöverstyrelsen från undertecknad för något år sedan, och den behandlas ingående i den officiella utredning om skolarkivalier, som efter någon kort tid kommer att till K. M:t avlämnas och som upptager bland annat dels en skildring av de rent otroliga svårigheterna för forskare att leta sig fram till de undervisningshistoriska acta (utan vilkas studium man aldrig kommer ur det undervisningshistoriska omynighetstillståndet), dels en redogörelse för det norska arbetets detaljer, dels ett förslag till motsvarande åtgärder i Sverige, ehuru utsträckta till att omfatta ej blott folkundervisnings- utan alla slags undervisningshistoriska acta. Bland annat torde en speciell skolhistoriker böra bära hela eller en del av det därmed förenade arbetet.

3) *Urkundseditioner.* De förnämsta av dylika acta synas böra avtryckas i vetenskapligt tillfredsställande editioner, — så som Riksförbundet påyrkar i avseende å våra äldre läroverks- och folkskolestadgar och såsom skett i synnerligen stor utsträckning t. ex. i Finland, Holland och Tyskland. Ej blott de av Riksförbundet nämnda stadgarna böra i första rummet utkomma utan jämväl statuterna för folk- och småskoleseminarierna, för 1600-talets stiftsgymnasier, för de förnämsta ändringarna av och tilläggen till de allmänna stadgarna, för prostarnas (de gångna århundradenas folkundervisningsinspektörers) visitationer o. s. v. Detta blott några exempel på vad som nödvändigt behöver avtryckas för att man skall kunna få en undervisningshistorisk forskning att börja och ett undervisningshistoriskt intresse att spira i en något allmännare mån.

En begynnelse till att göra acta åtkomliga i samlad grupp och i vetenskapligt tillfredsställande editioner har nyligen gjorts, i det att »Årsböcker i svensk undervisningshistoria» påbörjat utgivandet av »Sveriges allmänna läroverksstadgar» genom utgåva av 1561, 1611 och 1649 års skolordningar samt en parallellt därmed gående översättning till nysvenska av de två sistnämnda (191 sidor). Ävenså ingå i samma 1921 års årgång flera folkskollärares självbiografier och levnadsminnen, vilka närmast är att hänföra till källskrifter. Tack vare understöd av nämnda centralstyrelse

hava sistnämnda urkunder kunnat tryckas. Det torde finnas utsikt till att erhålla fortsatt understöd från samma håll för avtryckandet av ingående interiörer och nedtecknade upplevelser från lankasterskolans vardagsarbete o. s. v. o. s. v. Och det är att hoppas att genom statsbidrag till »Årsböcker» även den så välbehövlige utgåvan av läroverksstatuter o. s. v. måtte kunna fortsättas — i analogi för övrigt med all den glädjande publikationsverksamhet av andra slags källskrifter, som bedrivs av riksarkivet och enskilda föreningar.

4) *Vetenskapliga undersökningar.* Sagda Årsböcker 1921 upptaga jämväl en början till realiserande av Riksförbundets nästa önskemål: undersökningar av varje läroverks- och annan stadga. »Därmed» säger skrivelsen, »skulle en utgångspunkt och ledtråd erhållas för erforderliga specialarbeten, såsom för monografier över olika läroverk och märkligare svenska pedagoger.» Serien »Årsböcker» begynnes nämligen (i enlighet med K. M:ts uttalande vid beslutet om statsanslag) med en mycket välbehövlig undersökning av vår äldsta läroverksstadga, och detta arbete synes snarast möjligt böra efterföljas av studier rörande universitets-, läroverks- och folkundervisningshistoriska ämnen, helst valda så centralt som möjligt och bland de allra minst utforskade delarna av vår undervisningshistoria. Såsom Riksförbundet önskat, skulle därigenom en ryggrad, utgångspunkt och ledtråd kunna vinnas för de jämväl välbehövlige undersökningarna över mera speciella ämnen (såsom över betydande pedagoger och över vissa orters eller institutioners bildningshistoria).

Även ur denna synpunkt äro sålunda fortsatta anslag till »Årsböcker» nära nog ett *conditio sine qua non* för åstadkommandet och fortsättandet av en undervisningshistorisk upplysnings- och forskningsverksamhet av vetenskaplig art (om än formen bör göras jämförelsevis lättfattlig).

Kravet å vissa *väsentliga serier av forskningsämnen* motiverar Riksförbundet ej blott med deras erforderlighet för de smärre läroböckernas förbättring utan jämväl med deras nödvändighet för en större, *sammanfattande skildring av vårt undervisningsväsens öden.* Detta vore alltså en pendang till Sveriges allmänna folkskollärareförenings önskemål och till 1919 års sommarkursuttalandes slutkläm, att den under en speciell skolarkivaries ledning stående verksamheten måtte lända till avfattandet av en vetenskapligt tillfredsställande undervisningshistoria i populär form.

Till detta samma syfte skulle ju, enligt undertecknads förenämnda utredning om skolarkivalier, jämväl *det* tjäna, att registreringsarbetet utfördes eller åtminstone leddes av en skolhistoriker, som därigenom bleve förtrogen med det väsentligaste källmaterialet å området. Och seminarielärarnas petition anser dessa vetenskapliga förundersökningar och denna större sammanfattande historik så nödvändiga, att den koncentrerar hela sin positiva framställning kring en hemställan härom och anser nedannämnda åtgärd vara speciellt snabbt verkande, grundlig och prisbillig för åstadkommande av en tillförlitligare och livligare produktivitet å området. »Någon vetenskapligt skolad, med hithörande studier förtrogen pedagog kunde sättas i tillfälle att utföra antydda vetenskapliga förarbeten till en svenska undervisningsväsendets historia. Åtminstone ett fullt kongruent fall därtill finnes. Enligt företalet till »Sveriges allmänna postväsen» och enligt offentliga acta har postmästaren T. Holm, Stockholm, dels utgivit nämnda arbete (i hittills fyra stora delar), dels utfört registrering, avskrifter o. s. v., för vilket arbete han åtnjutit tjänstledighet med bibehållen lön [under en följd av år]. Både hans arbete och det här påyrkade torde i vetenskapligt hänseende bli av stor betydelse . . . Vad folkundervisningens historia beträffar torde det i detta sammanhang vara nog med att citera Fridtjuv Bergs ord i den pedagogiska tidskriften *Verdandi* 1885 sid. 144, att den svenska folkbildningens historia är i minst lika hög grad värd att utforska som de svenska bohagstingens. Jämföra vi däremot vårt postverks och vårt undervisningsväsens historia ur praktisk synpunkt inses lätt, att det senares historia måste vara värdefullare än det förras. Ty undersökningarna av vår lärda och vår folkliga undervisningshistoria läggas medelbart eller omedelbart till grund för universitetens, högskolornas, folk- och småskoleseminariernas undervisning i pedagogik. Även om för detta uppdrag en lärare i pedagogik skulle för en tid få lämna sin läraregärning, så är det tydligtvis förmånligare att han utför ett arbete av vilket alla landets lärarebildningsanstalter — och därmed ungdomen och framtiden — kunde skörda frukterna.

Systematisk eller trängande serie arbetsuppgifter. Vissa av dessa, av petitionärerna sålunda allmänt framburna önskemål skulle kanske kunna förverkligas genom att man — i detta avseende såsom det synes tillrådigt att göra i flertalet andra hithörande avseenden — utan dröjsmål fortsatte med och utvecklade de redan

påbörjade verksamhetsgrenarna. Redan är nämnt, hurusom de av Riksförbundet begärda »vetenskapliga förarbetena å centrala delar av området» påbörjats genom studien över vår första läroverksstadga i n:o 1 av Årsböcker 1921, och tidigare hava utkommit monografier av samma författare över Rudbeckii gymnasium, folkuppföstran (allmän del) och katekesutveckling.

I avseende på den sällspört intressanta, upplysande och omfattande läroverksstadgan 1649 och i avseende å några andra studieämnen föreligga mycket ingående förarbeten och voluminösa avskriftssamlingar. Speciella statsanslag till tryckningen av de efterhand färdiga manuskripten torde icke eller sällan komma att begäras, och erforderligt är huvudsakligen blott, att uppdrag eller tjänstledighet gives (med eller utan ansökan) med bibehållna löneförmåner och tjänsteårsberäkning. Postmästaren Holms uppdrag i postverket och läroverksrådet Hennigs tillstyrkta uppdrag i skolöverstyrelsen att utarbete en lärobok utgöra i viss mån parallellfall härtill, och Fil. Dr T. Høverstad i Norge åtnjuter sedan flera år sådant statsunderstöd för sina nationellt undervisningshistoriska arbeten, att han kunnat lämna sin lärareanställning.

I fall av sådant uppdrag eller sådan tjänstledighet torde jag, såvida intet oförutsett inträffar, kunna hinna få slutfärdiga följande arbeten inom följande tidpunkter. Alltså gives här nedan ett program med lång sikt, varvid boktitlarna och sidoantalet angivas blott ungefärligt.

Sommaren 1922: Den direkta viljefostran under reformation- och storhetstiden i Tyskland och Sverige med speciellt avseende å tukten i Rudbeckii stift (ungefär 150 sidor).

Sommaren 1923: Folkundervisningens bedrivande under d:o d:o med speciellt avseende å d:o d:o (350 sidor).

Sommaren 1924: Undersökningar rörande småläroverken, flickskolorna, yrkesundervisningen och folkundervisningsresultaten i d:o d:o med speciellt avseende å d:o d:o (200 sidor).

Sommaren 1925: Om 1611 års läroverksstadga (alltså en direkt fortsättning av arbetet om 1571 års skolordning, vilket arbete prof. A. Herrlin i Lund nu är sysselsatt med att läsa och bedöma).

Sommaren 1926: Hela eller åtminstone en huvudsaklig del av arbetet om 1649 års läroverksstadga.

Sommaren 1927: Det som eventuellt är kvar om 1649 års statuter. Om 1693 och kanske 1724 års läroverksstadga.

Därmed skulle man nått fram till tiden för Hernlunds i viss mån grundläggande arbeten i avseende å läroverken. Och de undersökningar hava därmed verkställts, vilka varit allra mest av nöden påkallade genom bristfälligheterna hos eller helt enkelt obefintligheten av hittills gjorda undersökningar.

Andra undervisningshistoriska angelägenheter och uppdrag kunde ju tänkas verka en omkastning eller i varje fall ett fördröjande av vissa bland dessa uppgifters utförande. Flera petitionärer hava uttalat sig för upptecknandet av äldre prästmäns och lärares undervisningshistoriska levnadsminnen och för upprättandet av ett centralt arkiv och museum för undervisningshistoriska studier. I det senare hänseendet skulle jag kunna t. ex. intill sommaren 1922 bland annat ordna och katalogisera de väldiga mängder av tidsskriftsuppsatser och tidningsurklipp om alla slags vetenskapliga, pedagogiska och undervisningshistoriska huvudfrågor, som jag förvärvat under årens lopp eller som t. ex. kansliråden i Kungl. Ecklesiastikdepartementet haft vänligheten spara för sagda institution. I avseende å levnadsminnen skulle jag i stället intill sommaren 1922 sända t. ex. till alla de pensionstagare från statskontoret och i olika pensionsinrättningar (8000—10000) personer, som varit lärare vid universitetet, läroverk, seminarier och folkskolor o. s. v. ett frågeformulär med omkring 200 frågor om gångna tiders bildningsväsen jämte hemställan om besvarandet av alla dessa eller åtminstone en del av dem. I statskontoret och i folkskolläraernas pensionsinrättning har jag gjort mig förvissad om möjligheten av att erhålla adresserna. Säkerligen skulle därigenom ett ovärderligt och oersättligt material kunna vinnas för kännedom om det vetenskapliga och pedagogiska söckendagsarbetet vid 1800-talets mitt. Jämte rätten att i Ecklesiastikdepartementet erhålla kuvert med dess namn på, utsända frågorna skulle ej andra extra kostnader än till tryckning erfordras. Dessa kunde nedbringas till ett minimum, om statsanslag utgår för Årsböcker i svensk undervisningshistoria 1922, enär frågorna kunna tryckas jämväl däri och sålunda vinna ytterligare spridning.

Ett tredje behov att tillgodose under den närmaste tiden är ju även, som sagt, katalogisering av undervisningshistoriska urkunder i t. ex. Uppsala universitetsbibliotek.

Bland undertecknarna av seminarieläraernas skrivelse hade tre framhållit önskvärdhet att ej blott en utan flera forskare måtte sättas i tillfälle att utarbete de så välbehövliga monografierna.

»En historisk undersökning av vårt skolväsen, sett i samband med utlandets och främmande pedagogiska åskådningars inverkan samt framför allt med vår odlings utveckling i det hela lär ej kunna åstadkommas utan stöd av ett flertal grundliga monografier, vilkas tillkomst kräver många, på olikartade områden väl kvalificerade forskare.» Denna synpunkt synes ju i sig både helt ovedersäglich och synnerligen behjärtansvärd, och det är mycket antagligt att även alla övriga petitionärer skulle vilja av allt hjärta instämma däri, om de ej — för att något omskriva ett uttryck i en skolhistorisk undersökning av prof. E. Löfstedt d. ä. — känt sig försatta i den tunga nödvändigheten att i sina petitioner framställa icke det tingens tillstånd, som de i sitt nit och i sin insikt om det stora behovet skulle önskat sig, utan blott det som de under förhandenvarande förhållanden kunde våga hoppas få realiserat.³⁾ Flera hundratals absolut nödvändiga arbetsuppgifter skulle man kunna nämna på stående fot, vadan all möjlig medverkan, samverkan och hjälp är synnerligen välbehövlig. Detta förer tanken på vad i följande avdelning måste sägas, även om det blott i ringare mån beröres eller antydes i förenämnda skrivelser, de där tydligtvis närmast inriktat sig på det mest skriande dagsbehovet och därför i flera av de nämnda hänseendena blott fört tanken på nödfallsutvägar och surrogat.

Organisations- och utvidgningsförslag. I viss anslutning till och utveckling av mera antydningssvis framkomna uttalanden i t. ex. skrivelserna från och inom folkskolläraeföreningen må sålunda påpekas behovet av och riktigheten i att undervisningshistoria, liksom andra självständiga vetenskaper, bleve självständigt representerad vid universiteten och högskolorna. Även en flyktig blick i dessas lärareförteckningar och föreläsningsskataloger ger vid handen, vilken skärande disproportion som råder mellan tillgodoseendet av andra vetenskaper och av pedagogik med undervisningshistoria. Man jämföre t. ex. huru många lärarekrafter, hurudana övriga resurser och vilken litteratur som finnes för forskningsarbetet och lärarebildningen i t. ex. teologi, historia, modersmålet, biologi eller vilket som helst annat ämne å ena sidan samt i pedagogik med undervisningshistoria å andra sidan. Och dock torde (utom i österländska språk) finnas intet ämne så vidsträckt

och heterogent som pedagogik med undervisningshistoria — i alla fall sedan en utomordentlig betoning av de psykologiskt-fysiologiska förutsättningarna därför och momenten däri blivit modärn. Ingen docent i undervisningshistoria finnes, och i Uppsala har ej ens docentstipendiet någonsin blivit använt för sitt egentliga ändamål. Endast pedagogikprofessorerna äro tvungna att hålla två elementära s. k. tvångskurser årligen, vadan det snarare kan sägas vara en skickelse av försynen och ett övertidsarbete av ämnesrepresentanterna än en förtjänst hos statsmakterna att något nämnvärt vetenskapligt arbete i pedagogik och undervisningshistoria alls blivit utfört i detta land. Och dock skola personer utbildas till att t. ex. vid varje folkskoleseminarium undervisa såsom lektorer i dessa ämnen. Huru mycken undervisning dessa skola kunna få i undervisningshistoria t. ex. vid Uppsala universitet, där de flesta studera, framgår av följande. Hela året äro två veckotimmar ägnade åt seminarieövningar i psykologi och modärn pedagogik. De övriga två timmarna ägnas hela vårterminen till »tvångskursen» i fysiologi, psykologi samt pedagogikens teori men så gott som ingen allmän undervisningshistoria och alldeles ingen svensk undervisningshistoria. På höstterminen avgår cirka 10 föreläsningar till den andra »tvångskursen», vilken visserligen torde avhandla svenska undervisningsväsendets historiska och nuvarande organisation, men vilken ej hålles offentligt på universitetet utan enskilt för provårskandidaterna på läroverket. Vid dessa föreläsningar övas kanske ingen kontroll rörande dessas närvaro, och något förhör efteråt eller några uppgifter torde ej förekomma. Återstå 12 å 13 timmar pr år till vetenskapliga föreläsningar vid universitetet i detta vidsträckta och heterogena ämne. På dessa 12 timmar skola åtminstone följande ämnesgrenar tillgodoses: fysiologi, psykologi, barnpsykologi, pedagogisk psykologi, psykologisk pedagogik, pedagogik, metodik, svenska och utländska pedagogikens historia. Det räcker till drygt en föreläsning om året åt vardera huvuddelen. [Två sådana perioder ha ägnats åt elementära kurser i svenska läroverksfrågans historia och en åt Rousseau (under ungefär 13 år, d. v. s. sedan professur i pedagogik inrättades)]. Även om de 12 å 13 timmarna komme att anslås åt undervisningshistoria, vore det ändå allt för litet både med hänsyn till ämnets behov och betydelse samt till de blivande lektorernas utbildning och i jämförelse med vad som är anslaget åt andra ämnen, som kanske under århundraden eller

³⁾ »Om 1571 års Skolordning» sid. XV.

många årtionden varit relativt väl ställda i avseende på både lärarekrafter, institutioner och forskningsståndpunkt.

Åläggandet för pedagogikprofessorerna att giva nämnda provårskurs i svensk undervisningshistorisk och modärn skolorganisation hade begärts av riksdagen, men avstyrkts av de akademiska myndigheterna och av ifrågavarande professorer. Professor Herrlin yttrade i samband därmed (enligt referat i U. N. T. och Upsala 2/2 1916), att »särskilt lär svenska undervisningsväsendets historia ej fullt komma till sin rätt» sedan den teoretiska provårskursen delvis ersatts av den obligatoriska magisterkursen i psykologi samt i pedagogikens teori och historia.

Det rätta vore väl, att tillräckligt antal lärarekrafter, docentstipendier, bibliotek och samlingar funnes även i pedagogik och undervisningshistoria, att även i svensk undervisningshistoria en mängd studerande finge vetenskaplig handledning samt inspirerades och hjälptes att göra förut omnämnda, så välbehövliga undersökningar i detta terra incognita, att dessa lärjungar sedan i sina lektorsbefattningar och andra tjänster bleve pionärer och zeloter för svensk undervisningshistoria samt att de i sin dagliga undervisargärning toge med sig som vägkost en lyftande och själsstärkande bekantskap med vad mänsklighetens främsta uppfostrare tänkt, känt och tillrätt i avseende å lärarekallet, undervisningsspörsmålen och utvecklingsproblemen.

»Tillräckligt antal lärarekrafter» betyder en (åtminstone extra ordinarie) lärare i undervisningshistoria med full tjänstgöring och självständig examinationsskyldighet. Befattningen torde böra annonseras ledig och tillsättas av K. M:t, även om docentstipendium skulle användas för avlöandet (jfr t. ex. befattningen i symbolik). Innehavaren kunde övertaga »tvångskursen» i svenska pedagogikens historia och denna sammanslås med ämnesgrenen pedagogikens historia i den andra »tvångskursen». Dennas delar »psykologi och pedagogikens teori» sammanslöges däremot till en kurs i psykologisk pedagogik. Båda kurserna gaves offentligt på universitetet så ofta det ansåges behövt. Närvaro av alla blivande filosofie magistrar skulle ej nödvändigt fordras (varigenom tusen hårda ord om pedagogiken och dess ensidighet årligen skulle inbesparas). Tillräckligt pensum i dessa elementära kurser skulle studenten kunna inlära genom studium av föreskrivna arbeten (och även pedagogilärarna vid småskoleseminarierna borde undergå provning i dessa pensa). Tentamen skulle

ej fordras före magisterexamens avläggande men väl före ansökan till ordinarie lärarebefattning, varvid ett »godkänt» skulle vara minimum och vara tillräckligt, vare sig det erhöles i psykologisk pedagogik eller i undervisningshistoria (varvid dock en mycket kortfattad framställning i svensk undervisningshistoria skulle hava inhämtats av dem som tentera blott i ämnet psykologisk pedagogik och en mycket kortfattad framställning i denna skulle hava inhämtats av dem som tentera blott i ämnet undervisningshistoria). »Tvångskursen» skulle sålunda ökas i djup och begränsas i vidd. För provårs- och lektorskompetens i skolämnet pedagogik skulle fordras examina både i psykologisk pedagogik och i undervisningshistoria, på samma sätt och villkor som zoologi och botanik äro kompetenskrav för biologi. Och under alla omständigheter bör stadgan för filosofiska examina av 1907 så ändras att pedagogik blir inräknad bland skolämnena, vilket jag för något år sedan påpekat önskvärdheten utav i skrivelse till skolkommissionen. »Hittills har nämligen den som förvärvat lärarekompetens eller doktorerat i dessa ämnen, måst avlägga examina i flera verkliga skolämnena än andra eller ock hava de måst begära dispens från andra ämnen. Den som skulle bli adjunkt, resp. lektor t. ex. i pedagogik vid något av de 17 folkskoleseminarierna, har måst söka sig fram till kompetensen vid sidan av stadgan för filosofiska examina. Många hava därför ock satts att undervisa i dessa ämnen, fast de ej haft mer kunskaper däri än den obligatoriska kursen i psykologi samt pedagogikens teori och historia givit.» Nämnas må, att jag av flera pedagogiklärare och pedagogikstuderande fått veta, att deras önskemål i stort sett gå i här skisserad riktning.

I samband härmed må påpekas, hurusom redan folkbildningskämpan trädgårdsläraren Eneroth tänkte sig de båda ämnena pedagogik och undervisnings- eller framstegshistoria såsom skilda läroämnen, i det han donerade sin förmögenhet till professur i det förra men föreskrev, att denna skulle under vissa villkor anslås i människoindividernas och den yttre naturens kultiveringshistoria.

Det är som sagt tydligtvis i avvaktan på kommande rationellare åtgärder — i avvaktan på t. ex. de här senast skisserade åtgärderna — som de förenämnda skrivelserna velat framföra sina förslag till lättare genomförbara, snabbare verkande eller under alla förhållanden välbehövliga åtgärder. Bland dessa vill det, så-

som antytts, synas som skulle fortbildningskurser vara ett snabbt verkande och nödvändigt om än nödortfött undervisningsmedel. Emellertid kan det ej avhjälpa bristerna i de varje år och allt framgent examinerade lärarnas utbildning, given som denna är, av ett otroligt ringa antal universitetslärare, de där emellertid, trots all knapphet i tid, utträttat stora verk för svensk pedagogik och (i synnerhet utländsk) undervisningshistoria. Nämnda brister kunna i stället de vetenskapliga förarbetena och urkundseditionerna delvis avhjälpa, om än de ej kunna göra det ens tillnärmelsevis så som en ökning av lärarekrafterna det bör kunna. Och de så vunna framstegen och gjorda arbetena skola därjämte visa sig gagneliga för halten av läroböckerna. Katalogiseringen och avtryck av urkunder i arkiven skulle välbehövt underlätta både lärares och lärjungars samfälliga mödor i framtiden i sanningens, den fosterländska forskningen och det uppväxande släktets tjänst.⁴⁾

⁴⁾ Enligt yrkande av ecklesiastikministern N. J. F. Almqvist avtog K. M:t den 15/10 1926 samtliga petitionärers begäran. Men skolöverstyrelsen sände en uppmaningsskrivelse till seminarierna att ägna undervisningshistorien mera uppmärksamhet.

Offentligt betänkande om arkivskydd.

Avlämnat den 7 mars 1922 i ecklesiastikdepartementet

Till Konungen.

Genom nådigt brev den 14 augusti 1920 har Eders Kungl. Maj:t uppdragit åt undertecknad att utarbeta »en fullständig plan för eftersökande, samlande och bevarande, av inom riket befintliga arkivalier av skolhistoriskt värde ävensom förslag till åtgärder för denna plans genomförande jämte beräkning av kostnaderna härför».

Ställd inför en sådan uppgift inser man snart, dels att bevarandet av så många acta ej på ett fullt rationellt sätt kan äga rum annat än i statliga arkiv, dels att man med eftersökandet och samlandet kan vinna önskat resultat endast om de officiella åtgärderna finna en livlig anslutning hos en upplyst och intresserad allmänhet och i synnerhet hos respektive lärarekår. Därför lät jag till en början utarbeta ett förslag till åtgärder, vilka syntes nog så idealiska ur skolhandlingarnas egen synpunkt. De skulle obligatoriskt inlämnas till statsarkiv (jfr kyrkoarkiven), helst till ett speciellt undervisningshistoriskt forskningsarkiv, modernt utrustat för arkivalieskydd och jämväl för forsknings- och upplysningsarbete. Parallellt med det sistnämnda skulle gå en utvidgad och fördjupad undervisning i svensk undervisningshistoria vid universiteten och övriga lärarebildningsanstalter. Därvid och därigenom skulle efter hand ett slags frivillig skyddskår bildas, som insåge actas värde, vore besjälad av pietet och i denna anda dels eftersökte handlingarna även å somliga rent otroliga förvaringsplatser, dels samlade urkunderna, lät dem vinna arkivvård och komma forskningen till godo, dels — bland annat med hjälp av dem — missionerade bland de blivande lärarna och bland allmänheten för en bättre värdesättning och omvårdnad av urkunderna om och arbetet med svensk kulturspridning.

Efter genomläsande av vissa riksdagsprotokoll från de senaste årtiondena och i viss åtlydnad av anmaningarna att i dessa tider ifrågasätta endast de allra mest nödvändiga och minst penningkrävande reformer har jag emellertid nödgats bearbeta utlåtandet i sådan rikt-

ning att det tog hänsyn ej blott därtill, vad arkivalierna (och forskningen) i sig syntes ha full rätt att begära utan även och framför allt därtill, på vilka snabbare och prisbilligare sätt alla acta skola kunna räddas och komma till gagn förutan kommunalt eller annat motstånd, även om urkunderna ej alltid skulle erhålla en så förstklassig behandling eller om deras förvaringsorter ej alltid skulle möjliggöra ett så lättillgängligt studium som det borde vara vårt folk en hederssak att giva dem, resp. använda sig av. På samma gång returnerade frågeformulär gävo autentiska vittnesbörd om skolhandlingarnas än glädjande, än tämligen nöjaktiga, än sorgliga vård hittills, erhöles jämväl vissa begärda meddelanden om i orterna påräkneliga förutsättningar för och medverkan vid ett framgångsrikt uppsamlings- och skyddsarbete, varigenom vissa slutsatser ock skulle kunna dragas rörande nedbringandet av omkostnaderna. Genom samma meddelanden ha även slutsatser kunnat dragas rörande farorna av att allt för mycket lita till ortsmyndigheternas intresse och ortsintressenas sakkunskap. Med ledning av formulärsvaren och med anlitande av vissa, på begäran lämnade uttalanden av landsarkivarierna i Uppsala ha sålunda utvägar sökts att med varandra kombinera dels de berättigade ortsintressenas tillgodoseende, dels de skolmyndigheterna redan åliggande skyddsförpliktelserna, dels en redan befintlig statsinstitutions (landsarkivens) resurser. Och till dessa har för de icke-officiella handlingarnas samt de indirekta skyddsåtgärdernas vidkommande lagts inrättandet av ett prisbilligt centralorgan, som under en tid framåt skulle söka att på frivillighetens och upplysningens väg nå vad som icke kan nås genom landsarkiven och genom församlingsorganen.

Det är denna bearbetade utredning som härmed i underdånighet överlämnas.

I avseende å utredningsarbetets ekonomiska sida bestämde förenämnda kungl. brev att mina avlöningsförmåner såsom lektor skulle utgå under ifrågavarande tid, »viljande Vi framdeles meddela beslut angående ersättning åt Hall för fullgörande av ifrågavarande uppdrag».

De extra, smärre omkostnader som under hela utredningstiden varit förbundna med arbetet belöpa sig på, lågt räknat, 400 kronor. Av detta belopp har mer än hälften redan kommit svenska statsverket (kommunikationsverken t. ex.) till godo, och däri ingår även ersättning för tryckta kuvert till samt vikning och inläggning av 18.000 ex. av det större frågeformuläret (för vilket arbete experten i Skolöverstyrelsen kanslist C. H. Nilsson begärt 1.000 kronor), vidare maskinskrivning av de till en mängd läroanstalter utgående mindre fråge-

formulären och av föreliggande utredning med vissa bilagor etc. Detaljerad förteckning med verifikationer ber jag få insända senare.

I all synnerhet om ej snarast de föreslagna stadgandena utfärdas och en skolhistoriker förordnas, torde det vara synnerligen behöfligt och gagneligt att genom tryckandet av hela eller en del av föreliggande utredning göra propaganda för en kulturvärdigare vård åt skolans urkunder än den som hittills kommit många av dem till del.

Ett förslag att överväga vore att låta utredningen (med eller utan vissa bilagor) i tryck utdelas till varje skolråd, skolstyrelse och rektor i landet. Även till de av det skolhistoriska räddnings- och forskningsarbetet allra mest intresserade i landet kommer utredningen att skickas, om sagda tryckning får ske i »Årsböcker i svensk undervisningshistoria 1922».

Uppsala den 5 mars 1922.

Underdånigst
B. Rud. Hall.

*Utredning rörande eftersökande, samlande och
bevarande av skolhistoriska arkivalier.*

I. Inledning: Utredningens plan.

I den förelagda uppgiftens formulering torde näppeligen kunna få anses inneligga en absolut avgränsning vare sig ifrån de icke-skolmässigt arbetande undervisningsanstaltens acta eller ifrån indirekta åtgärder för förebyggande av de i framtiden framletade eller successivt tillkommande skolmanuskriptens framtida skövling. Sist antydda åtgärders betydelse för arkivaliebeståndets tillvaratagande och framtida gagn är nämligen närmast att förlikna vid hälsans och profylaxens betydelse för människans uppehållelse och fortsatta arbetsduglighet, medan betydelsen av de direkta åtgärderna för eftersökande, samlande och bevarande av t. ex. för ett eller flera århundraden sedan nedskrivna och nu till stora delar fördärvade aktstycken närmast är att jämföra med medicinens betydelse för en sjuk kropp. Och vad de nämnda, icke-skolmässiga acta beträffar, skall här senare närmare belysas, hurusom någon skarp gräns icke förefunnits mellan dessa institutioner och skolorna, vadan någon skarp gräns ej heller alltid

kan uppgöras mellan manuskripten från och om deras tidigaste verksamhetsperioder. Detsamma gäller än oftare de olika skolkategorierna. Av sistnämnda skäl samt av arbetsekonomiska grunder och på grund av det ovedersägliga behovet av alla skolarters historiskt-vetenskapliga utforskning innebär det mig givna uppdragets omfattning tydligen ett betydande framsteg utöver planen för det registrerings- och eftersökningsarbete, som redan länge pågår i Norge, där detta arbete blott beaktar folkundervisningsacta. Uppdragets omfattning innebär jämväl ett betydande framsteg utöver förslagsställarens, nämligen Centralstyrelsens för Sveriges allmänna folkskollärareförening, tidigare åtgärder för insamlande av material till den svenska folkundervisningens historia, i det att, såsom föreningens undervisningshistoriska kommitté [Lidman, Hall, O. Rydén] framhållit, det ej nu längre är »fråga om enbart avskrifterna och uppteckningarna, utan nödvändigt är att man räddar också själva originalurkunderna, vilket ingen förut synes ha påyrkat» i avseende å folkundervisningsakterna. (Skrivelse till K. M:t 3/3 1920; Föreningen 1920: II s. 167, 172.) I avseende å särskilt de i de högre allmänna läroverken förvarade handlingar och urkunder är emellertid behovet av skyddsanordningar så jämförelsevis väl tillgodosett och svårigheten att finna sig tillrädda ibland källmaterialet så jämförelsevis liten i flertalet fall, att huvudintresset måste koncentrera sig å dessa läroverks övriga manuskript samt i synnerhet å övriga skolarters och i all synnerhet folkundervisningsanstaltens acta. I avseende å dessa behöva i varje fall de skyndsammaste åtgärderna vidtagas. Vidtagas ej sådana, och vidtagas de ej skyndsamligen, är nämligen uppdraget och dess nyss prisade omfattning av ojämförligt mindre betydelse än den nämnda, sedan länge pågående verksamheten i Norge — och sedan 35 år! — inom Sveriges allmänna folkskollärareförening.

Utredningen har att först beakta det nuvarande sakläget och att därefter föreslå eventuellt erforderliga reformåtgärder. Tydligast behövs och kan denna fördelning komma till synes — i viss mån — i avseende å de större offentliga arkiven (och biblioteken) och — i synnerhet — i avseende å folkskolearkiven.

Först upptages då frågan om behovet av sådana åtgärder, som kunna tjäna till att göra de större, offentliga arkivens skolhistoriska skatter snabbare anträffbara för forskare och säkrare bevarade vid utlåning. Naturligtvis äro motsvarande åtgärder behövligen även i de mindre bland de offentliga arkiven samt i sådana enskilda arkiv som innehålla manuskript av skolhistoriskt intresse. Emellertid har utred-

ningen i detta avseende såväl som i flertalet andra hänseenden måst i viss mån frånse den anbefallda »fullständigheten» till följd därav, att de åtgärder som behövas i de större forskningsarkiven självsagt men i mindre omfattning behövas i de mindre samt att tidsläget och upprepade tillsägelser från de främsta statsrepresentanter föreskrivit inskränkningar till de allra viktigaste kraven.

För utronande av hur det förhåller sig med acta i skolorna hava frågeformulär utsänts till ett antal av ungefär 18.000 (bilaga II, III sänt till folkundervisningsanstalter o. a. skolor, bil. III blott till de senare). Emellertid hava tills dato blott c:a 1/25 av hela antalet återkommit besvarade, och det i ett stort antal blott ofullständigt besvarade. Materialet är sålunda torftigt — ur många synpunkter torftigt — och kan till stor del blott utgöra ett provstycke på hurudant sakläget är och vilka svårigheter de få att kämpa med, vilka skola åstadkomma en bättre tingens ordning på området. Materialet har emellertid kommit från alla delar av landet, från alla slags samhällen och skolformer. En allmän föreställning om situationen måste uppgifterna sålunda — trots allt — kunna lämna. Och de erfarenheter, jag erhållit t. ex. genom en livlig brevväxling och genom egna iakttagelser under den tid utredningsarbetet pågått, hava gått i alldeles samma riktning, som det officiella materialet synes antyda.

I svaren å cirkulären ha jämväl vissa åtgärder påpekats såsom erforderliga vid insamlings- och skyddsarbetet. Vid sidan av dessa förslag och jämväl senare i utredningen omnämnas även vissa svar å den av Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskollärareförening år 1921 till alla föreningens kretsar utsända frågan om erforderliga åtgärder för insamling av material till och avfattande av en svensk undervisningshistoria — av vilka svar jag under februari och mars 1922 fått taga del.

Följer så en granskning av vilka huvudslag av skolhandlingar som finnas och till vilka slags arkiv de kunna tänkas förlagda (kap. IV—IX). Förstnämnda utredning har gjorts närmast för att giva vägledning vid besvarandet av sistnämnda spørsmål. Resultatet formuleras därpå (kap. X) i flera förslag till stadgar, förteckningar, frågeformulär och cirkulär rörande skydd åt skolornas officiella acta i kommunala skolarkiv, eventuellt landsarkiven. Därefter skärskådas behovet dels av speciella åtgärder för bevarandet av icke-officiella manuskript av skolhistoriskt värde, dels förut antydda förebyggande åtgärder. Därvid berörs behovet av och uppgifter för en speciell skolarkivarie, centralt studiearkiv med museum, samt skyddsanordning och under-

visning vid lärarebildningsanstalterna (kap. XI—XII) — avdelningar, vilka kompletteras i synnerhet i avseende å universiteten genom den Bilaga III, som åtföljer utredningen och som tidigare ingått till K. Skolöverstyrelsen såsom utlåtande över en remitterad, underdånig skrivelse från Läroverkslärarnes Riksförbund rörande behovet av bättre undervisningstillfällen etc. i pedagogik.

Sist i texten följer så dels en översikt över eventuella omkostnader för ett genomförande av mina förslag, dels sammanfattning (kap. XIII, XIV).

II. Handlingar i större offentliga arkiv.

A. Sakläget. »Eftersökande» av handlingar. Registrering eller katalogisering.

Ett mycket stort antal »arkivalier av skolhistoriskt värde» stå ju under omvårdnad av fackmän, förvaras i moderna arkivbyggnader och äro till vissa delar katalogiserade. För forskningen äro ett mindre antal bland dessa redan kända. Eller kunna de jämförelsevis lätt bliva det, när arkivarien eller forskaren har tid att söka i kataloger över kanske flera hundra- eller tusentals buntars och bands innehåll. Men vissa seriers eller huvudavdelningars katalogisering är så sporadisk eller knapp, att varje skolhistorisk forskare är nödsakad offra en oproportionerligt lång tid åt att själv genomgå buntarna eller volymerna och eftersöka de »rätta» urkunderna. Förutom ett långt, tråget, ja otroligt arbete i eftersökandet av de skolhistoriska källskrifterna skall nämligen ingen bok av bestående värde kunna i svensk skolhistoria skrivas. Förutan ett sådant »eftersökande» skall ej blott vår skolhistoriska litteratur bliva lika vanlottad som hittills utan även alla övriga historiska, pedagogiska och nationella forskningsgrenar skola alltjämt förbliva i avsaknad av det betydande tillskott och den eventuella rektifiering, som Sveriges skolhistoriska urkunder äro i stånd att lämna. Å sistnämnda forskningsområde äro behoven samt efterletnings- och forskningssvårigheterna vida större än å flertalet av de områden, som under en eller flera mansåldrar varit självständiga studieämnen med egna professorer, vilka jämte sina elevskaror givit ingående källanvisningar, utredningar, tolkningar, riktlinjer, urkundsavtryck. [Icke i dessa studieämnen men väl i svensk skolhistoria måste forskaren på varje punkt själv arbeta sig till självständiga forskningsresultat, själv grundlägga den nya vetenskapen.]

Det är sålunda ej närmast på arkivens utan på forskningens män eller, rättare sagt, på den totala avsaknaden av avlönade vetenskapsmän och stipendierade studerande i svensk undervisningshistoria, som det beror, att åtminstone de äldre århundradenas undervisningshistoriska aktstycken i vida mindre grad än kanske något annat vetenskapligt forskningsområdes acta synes vara för forskare kända, i litteraturen noggrant omnämnda, i tillfredsställande editioner utgivna och i speciella serier i arkiven inordnade. Det synes som skulle ett sådant inordnande i nya grupper hava begynt i arkiv (och bland bokskatter) i den mån respektive läroämnen erhållit speciella företrädare vid universiteten, vadan det är att förutse att så skall ske även i avseende å undervisningshistorien. Lärarebefattningar och självständig examination i undervisningshistoria vid universitet och högskolor skall visa sig vara det billigaste och säkraste medlet såväl i avseende å de skolhistoriska aktstyckenas katalogisering och omordnande i de större arkiven som i avseende å eftersökande och bevarande av de skolacta, vilka ännu sakna arkivvård.

Det som här yttras och önskas om skolarkivaliernas fördelning och skydd kan därför ej på minsta sätt innebära en kritik mot arkivens män. Varje människa vet ju på vilken hög ståndpunkt vårt allmänna arkivväsen befinner sig, med vilken omsikt och med vilket nit dess män arbeta och huru jämförelsevis små och otillräckliga de ekonomiska resurserna äro. Givetvis hava dessa män ej närmast undervisningshistoriska uppgifter utan oftast äro dem om möjligt ännu viktigare uppgifter förelagda. Och kanske skola de tillägga att ingen givit dem några impulser till svenskt speciellt skolhistoriskt arkivalieskydd eller förteckningsarbete. De torde ock jämväl kunna påpeka, att sällan någon frågar efter dylika handlingar, medan man under 300 år ideligen haft förfrågningar om allehanda andra svenska och utländska urkunder. Men just dessa förhållanden göra å andra sidan, att uppmärksamheten bör fästas vid, att även de skolhistoriska skydds-, förtecknings- och forskningsbehoven beaktas vid sidan av alla övriga viktiga behov.

För att underlätta »eftersökandet» i större arkiv har ett speciellt förtecknande av skolhistoriska aktstycken sedan länge pågått i utlandet. Så t. ex. har Norges Lærerlag (den norska motsvarigheten till Sveriges allm. folkskollärareförening) under ett årtionde låtit katalogisera titlarna på, eller registrera de olika huvudavdelningarna av, sitt lands folkundervisningsacta. Och för detta arbetes behövighet och värde har stortinget visat sådan förståelse att det fr. o. m. den

1/7 1916 økonomisktt understøtt Lærerlags skolhistoriska kommittés verksamhet. För redovisningsåret 1916—1917 utdelades sålunda 500 kronor, 1917—1918 500 kronor, 1918—1919 1.000 kronor, för 1919—1920 1.500 kronor. För vart och ett av de senaste redovisningsåren utgår minst 1.500 kr. därtill. Och nämnda Lærerlag har ansett arbetet vara så viktigt och brådskande, att det redan för något år sedan hemställt om en ökning av det årliga anslaget till 2.500 kr. Därest till denna ansökan medverkat fruktan för att arbetet eljest skulle komma att draga för långt ut på tiden, så synes en sådan fruktan vara än mer befogad vad motsvarande arbete i Sverige vidkommer. Våra arkiv äro nämligen ojämförligt flera till art och antal. Därtill måste komma, att vi tydligtvis ej, såsom norrmännen gjort, böra isolera verksamheten till att gälla blott folkundervisningen utan utsträcka den även till den högre skolundervisningen och helst även till de handlingar rörande universiteten och därmed jämförliga institutioner, som icke finnas tryckta i sammelveck, som äro tillgängliga i bokhandeln. Lätt inses nämligen det tidsödande att först verkställa en uppteckning av urkunderna rörande t. ex. folkundervisningen och sedan rörande läroverken och flickskolorna etc. Därtill kommer att vissa urkunder avse flera slags läroanstalter eller ej äro att hänföra till någon nu förefintlig skolart. Om vissa urkunder, rörande småläroverken t. ex., skola räknas till folkundervisningen, till läroverken eller till högskolorna (akademierna, universiteten), måste bero på prövning i varje särskilt fall, en prövning som kan kräva grundligt och tidsödande arbete och som om någon nu till dags överhuvudtaget är kapabel att verkställa den, stundom ändå måste lämnas utan att giva positivt resultat. Ett exempel. Skänninge högre läroanstalt under en tidig period har både i källskrifter och undersökningar kallats ett universitet. En litteraturhistoriker har försäkrat att detta blott beror på missuppfattning. Enligt de förra skulle den alltså räknas till akademierna, enligt honom till läroverken. Tydliga motsvarigheter till sagda institution fanns t. ex. i Pommern, där den utgjorde en mellanform mellan universitet och skola, hade akademiska privilegier samt kallades än skola, än universitet. Närmast är den alltså ett motstycke till senare tidens svenska gymnasier, men fullt liknar den ingen nutida läroanstalt. (Jfr min undersökning om Sveriges första läroverksstadga.)

Om registreringsarbetet i Norge meddelar docenten Olaf Kolsrud, formann i Noriges Lærerlags skulehistorienemnd, i skrivelse den 28 febr. 1920: »Registraturen vart fyrst førd paa rubricerte folioark, eit legg av passeleg storleik for kvar protokoll eller pakke, og registrarne

innførde direkte hit i den orden som akterne hadde i protokoll eller pakke. Desse registraturane blir soleis innhaldslistor over det skulehistoriske tilfang i vedkomande arkivserier. Men daa slike registraturar er lite oversynlege for topografiske granskningar, hev vi i marts 1919 gaatt over til kortregistratur etter eit system som vedlagte prøvor (amerikanske), kort av storleik B. 10×15 cm., linjert med ei raud line øvst, innehaldande:

1. Topografisk stikkord.
2. Aarstal.
3. Datum.
4. Kort regist av aktstykket.
5. Arkiv-finnestad (detaljert tilvisning).
6. Tilvisning til andre akter um same sak (topografisk stikkord, aar og datum).

Stikkordet er namnet paa det topografiske umraade, som aktstykket vedrører, d. v. s. skulekommune ell. prestegjeld, provsti, bispedøme, alt etter sine historiske grensor. Innanfor kvar lokal kortsamling er ordningi kronologisk. Registraturen er oppstelt i kartotheke med farga skiljekort, blaa for mindre, raude for høgare ordnings-einor. Registraturane blir no utført direkte paa kort, og vaare arkivregistraturar i folio etterkvart overført til kort.»

Om det norske arbeidet skriver docenten Kolsrud vidare:

»Arbeidet er utført av leigd arbeidshjelp etter timebetaling: denne var fyst kr. 1.00, steig til kr. 1.25, i 1919 til kr. 1.50, og er no kr. 1.75. Som registraturar her nemndi i 1916—19 nytta yngre arkivkjende avskrivarar, ein student, tri avskrivardamor, ein arkivvaktmeister, ei lærarinna. Men det har vist seg, at arbeidet blir noko ujamnt ved aa nytta so mange ulike personar, og sjølv um fleire av dei hev vore flinke folk etter maaten, hev dei ikkje havt dei meir vitskaplege fyresetnader, som her vilde vera nyttige. Nemndi hev difor i dei siste par aar slaatt inn paa ein noko annan veg, ved aa nytta pensionerte skule- og kyrkje-embættsmenner, som er busette i Kristiania: ein rektor, ein overlærer (lektor), ein provst. Nemndi er vel nøgd med resultatet, og vaare medhjelparar, som alle er academici og har praktisk kjennskap til administration og skulearbeid, er personleg sterkt interesserte.»

Exempel på kort:

Första kortet.

Agvaldsnæs 1744 8 febr.

Biskop Kærup till Knut Lum angående allmogens motvillighet att avlöna och föda församlingens skolemästare, varöver

prästen besvärat sig. Skriftlig hänvändelse bör ske till landshövding och prost och om detta icke hjälper, till biskopen.

Kristiansands bisk. kopiebok 1744

Andra kortet.

Akershus stift 1739 21 nov.

Neve och Dorph sända konungen en mycket utförlig skrivelse om vanskligheterna vid att genomföra skollagen av 1739. Mycket innehållsrik. Bör genomläsas i sin helhet.

Riksarkivet. Norske Indlæg 1741, Iste halvark.

Den norska Skolhistorienämnden meddelar vidare:

»Registrering av lokale skulearkiv er det etter dei opplysninger nemndi har faatt, berre paa ein del stader blitt gjort noko med.»

Även vad vårt land vidkommer, har å vissa orter en skolhistorisk registrering ägt rum åtminstone i samband med förteckning av andra handlingars innehåll. Så t. ex. i Lindbergska registret över rådhusarkivet i Gävle. Å lappar är en förteckning uppgjord över de undervisningshistoriska akterna, och lapparna äro samlade under huvudrubriken Undervisning, varefter underrubriker upptaga resp. skolers namn. T. ex.:

»Undervisningen

Elem. skolan, som bildades på grund av den Brändströmska donationen får Kungl. Maj:ts stadfästelse den 14/6 1796. Lärare få beräkna dubbla tjänsteår till 'framdeles befordran'.

Ur Div. mag. protok.

Reglemente för denna skola finnes i 1796 års Landshövdingebrev. pp. 133 ff.

Denna skola avsåg att kallas Borgerliga skolan och om denna finnes intressanta uttalanden i Div. Doc. 1796 av i synnerhet Brändström, Garberg, Fiskare- och Handelssocieteterna.

Om direktionens sammansättning m. m. se pol. prot. 1796 pp. 552, 557, 740.»

Såsom våra större offentliga arkiv (självständiga eller förenade med bibliotek) må räknas Uppsala och Lunds universitetsbibliotek, riks- och landsarkiven samt riksbiblioteket och det nu med RA införlivade kammarsarkivet samt Stockholms stads arkiv.

Då våra acta och arkiv äro så många flera än de norska, synes ett kostnadsbelopp c:a fyra gånger så stort som det i Stortinget anslagna

eller begärda böra beräknas, därest man skall kunna tänka sig få inregistreringen tillnärmelsevis färdig inom rimlig tid. Beloppen bleve 6.000 resp. 10.000 kr. pr år.

Utgå vi från en arbetsdag om 7 timmar, och beräkna vi 2, 2.25, 2.50, 2.75 å 3 kr. ersättning pr timme, skulle ett årligt anslag å 5.000 kr. räcka c:a 357, 317, 286, 260 resp. 238 arbetsdagar; — alltså: för en person ungefär ett arbetsår, för flera personer i proportion härtill. För 7.500 kronor skulle två kunna arbeta 3/4 år, för 10.000 ett år. 20.000 kr. skulle alltså vara tillräckligt såsom ersättning för en registrators hela arbete under c:a fyra år. — Till följd av nutida penningknapphet, till följd av att betydelsen av landsarkivens actas registrering torde komma att i skolhistoriskt intresse stå bakom de ännu större arkivens och till följd av att registreringen av landsarkiven har sagts bliva kostsam, må en begränsning föreslås till arkiv av övervägande allmän-svenska acta. Landsarkiven och Stockholms stads arkiv torde sålunda kunna i första hand utgå. Åt vartdera av de övriga fyra ägnas över huvud taget ett års registrering av en person. En summa av 20.000 kr. lika fördelade å fyra år, skulle alltså anses erforderlig för att få till stånd en registrering av de viktigaste skolhistoriska handlingarna i våra större allmän-svenska (icke-provinsiala) forskningsarkiv.

Därest sådan detaljerad registrering av ekonomiska skäl ej synes böra äga rum, torde man ej böra låta det goda vara fiende till det bästa utan försöka vinna en begynnande hjälp åt ett begynnande studium genom att *katalogisera* samt ange fyndorten för de handlingar som i övervägande grad hava svenskt undervisningshistoriskt innehåll. Sådan katalogisering funno vi nyss exempel på mitt i det norska registreringsarbetet. Exemplet n:r 2 å deras kort Akershus 1739 anger ju blott titeln eller en den kortaste innehållsuppgift. Innehållet vore för rikhaltigt att specificera å kort; hela aktstycket borde läsas. I likhet därmed finge man i brist på medel låta alla hithörande acta få ett så summariskt förtecknande. För att ett sådant ersättande katalogiseringsarbete skall kunna bliva något så när upplysande och tillräckligt, torde det kräva ungefär 5.000 kr. en gång för alla eller uppdelat på 2 å 4 år.

Detta eller det förut nämnda anslagsbeloppet torde man kunna mot redovisningsskyldighet ställa till Föreningens för svensk undervisningshistoria disposition, för arbetets utförande, i parallellitet med Stortingets nämnda understöd till Norges Lærerlag. Därvid synes böra medgivas någon frihet i fördelningen av beloppet på så sätt, att För-

eningens styrelse eller kurator erhöle en viss rätt att fördela beloppen å registrerings- resp. katalogiseringsarbetena i de olika arkiven, allt efter som arkivaliebeståndet och behovet av förteckning är större å den ena orten än å den andra.

Ett speciellt sätt för medlens bästa användning må nämnas, och det sammanhänger med tillgodoseendet av de önskemål, för vilka förslagsställaren (Centralstyrelsen för Sverges allmänna folkskollärareförening) arbetat under 35 år och vars beaktande är den bästa nervus rerum gerendarum i allt efterletnings- och skyddsarbete, nämligen forskningen i och för åstadkommandet av en tillfredsställande svensk undervisningshistoria.

Som sagts, hade Norges Lærerlags skolhistorienämnd till en början överlåtit förteckningsarbetet åt flera, i vetenskapligt avseende mindre kvalificerade personer, vilka synas huvudsakligen för arbetsförtjäntens skull hava åtagit sig detsamma. Resultatet tvang ju emellertid till att minska antalet personer men betydligt öka anspråken å allmänna kvalifikationer, speciell sakkunskap och levande intresse. Detta skedde till fromma för prestationerna. Tydligt är att registrerings- eller katalogiseringsarbetet genom att fördelas mellan några (kompetenta) personer kan fortskrida jämförelsevis fort. Andra skäl finnas, som tala för arbetets utförande av så få som möjligt. Sådana skäl äro t. ex. dels nödvändigheten av likformighet, dels nödvändigheten att speciell sakkunskap i svensk undervisningshistoria och dess källskrifters tolkning måste förutsättas för förtecknandet. En i dessa källor ofta förekommande teckenserie är följande, vilken bör tolkas både vid katalogisering och vid inregistrering, men vilken blott en speciell skolhistoriker har förutsättningar att lösa: pr9t2b6d2S3, en långsträckt krumelur, mat. [Såsom så ofta är lösningen lätt nog: med hjälp av kombinationsförmåga, skolhistorisk och latinkunskap kan man finna att här åsyftas examensuppgifter rörande någon persons utanläsningskunskap i antingen textorden eller lilla uttydningen eller bådadera i katekesen: han kan 9 budord, 2 trosartiklar, 6 bönepunkter, 2 dop- och 3 nattvardsstycken, syndabekännelsen (förkortningstecken för conf. = confessio), morgon-, afton- och, troligen, bordsböner (matutinae praeceps etc.)]. Detta exempel må vara nog för att visa behovet av fåtalig hjälp, när ju antalet sakkunniga äro få. Eller ock skulle de senare blott leda arbetet och instruera de förtecknande. Eller både instruera andra och även själva förteckna. Om speciell skolhistoriker tillsattes, torde på sin höjd blott c:a 5.000 kr. utanordnas åt extraregistratorer, summan utbetalad på en gång eller fördelad på

2 eller flera år. I fråga om endast katalogisering torde sådana extra förtecknare behöva föga anlitas, därest skolhistoriker förordnas.

För anställande av en sådan sakkunnig person att leda eller utföra förteckningsarbetet talar behovet av att en personlig förtrogenhet med det så omfattande och ostuderade arkivaliebeståndet ökas även hos den jämförelsevis sakkunnige. I samband med registrerings- eller katalogiseringsarbete kan nämligen den hänförelse och detaljkännedom vinnas, som ett dagligt umgänge med originalurkunder alltid skänker. Behovet härav motiveras med önskemålen att få till stånd dels en edition av viktigare urkunder, dels och framför allt ett avfattande av en svensk undervisningshistoria. För närvarande och på länge finnes säkerligen ingen eller inga personer i Sveriges rike skickliga att åtaga sig denna uppgift. Den svenska andliga kulturspridningens historia skulle ännu en mansålder vara såsom obefintlig. Ett sällsynt tillfälle till skolning i, till koncentration å våra urkunder vore att låta förteckningsarbetena ledas eller utföras av en eller ett par sådana personer, vilka voro jämförelsevis väl förberedda men ej för gamla för att under en längre tid framåt låta sina sällsynta kunskaper komma forskningen direkt tillgodo. I och bredvid sitt förteckningsarbete borde han (de) nämligen sträva att göra sig och andra skickliga till att avfatta en historik över olika skeden i Sveriges skolhistoria.

För att ett sådant forskningsarbete skall lättare komma till stånd och ej vara så i allo avhängigt av en å två personers urkundskännedom, vore det önskvärt att registreringskorten eller katalogerna funnes både i resp. arkiv och i ett speciellt undervisningshistoriskt studiemuseum i huvudstaden. Om detta studiearkiv och en sådan skolhistoriker jfr senare. En avskrift av kort och kataloger är i sådant syfte erforderlig och torde kunna utföras med kostnadsfritt biträde av intresserade lärare eller andra.

B. »Samlande och bevarande» av acta i större arkiv.

Kungl. Maj:ts nådiga instruktion för landsarkiven den 14 november 1902 § 5 mom. 3 lyder: »Önskar person, vilkens pålitlighet ej är känd, begagna i landsarkivet förvarade handlingar . . . skola, där betydande hinder ej möter, dessa handlingar, innan de till honom överlämnas, av arkivarien . . . genomses samt om de icke äro förtecknade och deras beskaffenhet så fordrar noga folieras eller räknas; och skall vid deras återlämnande samlingens fullständighet kontrolleras.» Jag an-

tager att motsvarande stadgande gäller andra arkiv. I varje fall finnas ett stort antal oförtecknade buntar i arkiven och man står i otaliga fall inför valet att ej alls utlåna dem eller att lämna dem sådana de äro. »Betydande hinder möta», då varje bunt i hela serier om hundra eller tusentals buntar innehåller 50 å 100 lösa aktstycken, original och avskrifter, lösa papper och häften om varandra. Stadgan uppsätter ej förteckning såsom absolut villkor för utlåning ens åt sådana, vilkas pålitlighet ej är känd. Och även sådana vilkas pålitlighet är känd, kunna ju »falla». Naturligtvis tillåtas ej hemlån av dylika buntar, men om en forskare likväl — låt oss säga i distraktion — lånar hem dylika akter ur buntarna och glömmmer återställa dem, så kan ingen rättelse vinnas. Och ingen skall kanske heller någonsin sakna dem, huru många och hur unika de än kunna hava varit. Även kanske opålitliga få ju, enligt stadgan, låna de oordnade acta. I varje fall är känd pålitlighet en något irrationell faktor att räkna med, då det gäller bevarandet av t. ex. unika acta.

Enär de undervisningshistoriska acta äro så föga utforskade och katalogiserade och enär deras fyndorter äro så sällan i litteraturen omnämnda, torde det möta jämförelsevis små hinder att taga handlingarna eller ternerna ur vissa buntar och häfta dem (en eller flera serier tillsammans) till små samlingsband. Varje sådant signeras och katalogiseras samt eventuellt registreras såsom en separat volym och räknas till den huvudavdelning, dit flertalet avskrifter höra. Även icke-unika avskrifter kunna i vissa fall tagas ur buntarna och behandlas av skicklig bokbindare på motsvarande sätt, men ordnandet i band kan då ske mera stricte efter innehållet. Därigenom måste man hava väsentligen underlättat bevarandet, handhavandet, övervakandet, omvårdnaden och utforskningen såväl av alla dessa icke-unika avskrifter som av det mindretal originalhandlingar och unika avskrifter, vilka sedan finnas kvar i buntarna. Därest man ej anser sig höra på motsvarande sätt behandla sistnämnda avskrifter och originalurkunder, torde arkivtjänstemannen, i synnerhet där han står i någon tvekan om lämpligheten av att utlämna en viss bunt till en viss lånesökande, höra utlåna endast den handling, för vars skull bunten begäres. Ett önskemål för sådana viktigare handlingars ytterligare skyddande vid utlåning vore måhända, att ramar, skyddspärmar, kartonger etc. komme mera till användning. Detta och andra önskemål rörande actas bevarande hava förvisso sedan länge stått på fackmännens önskelista men ej kunnat realiseras till följd av bristande medel. Deras framställning om ökade anslag är sålunda att på det livligaste förorda.

Detsamma gäller även, om de eller andra begära medel för katalogisering, registrering och editioner i avseende å svensk skolhistoria.

III. *Handlingars skyddande i »skolarkiv» hittills.*

A. *Skolarkivets begrepp och skolarkivaliernas betydelse. Utsända frågeformulär.*

I motsats till de mera nämnda forskningsarkiven hava skolarkiven blott sällan varit speciella institutioner för skydd, vård och studium av manuskripten. Att skyddsåtgärder sålunda ej behövt vara en grundväsentlig egenskap hos »arkiv», har varit av ödesdiger betydelse för alla läroanstalters förråd av acta. Dels allmänna skolor å större orter, dels vissa speciella institutioner (t. ex. folkskoleseminarier och vissa donationsskolor) hava ofta nog sökt åtminstone från försörjning bevara flera serier av de officiella handlingarna. Men där skolan varit liten och enskild eller där skolväsendet varit som torftigast, såsom fallet varit i halvtidsläsande och vissa andra av den kyrkliga kommunens folkskolor, där har det ofta gått så, att institutionens handlingsserier eller urkunder hamnat än här, än där eller att blott några, ej sällan blott en eller ingen urkund bevarats. Därvid måste tydligtvis den föreställning om en gruppenhet, som man har i vardera begreppet arkiv, ofta vika. Urkundsförrådet och även platsen där det förvaras (eller, när något fanns, förvarades), kan sålunda ofta endast med ett visst våldförande av språket kallas arkiv.

Skolornas och övriga lokala handlingar om undervisning och uppfostran avse oftast blott de såsom självständiga institutioner verkamma läroanstalterna samt ha ett övervägande lokalt intresse. Deras värde är stort vare sig man tänker på dessas betydelse för hembygdsforskningen eller för landets kulturspridnings historia. I sistnämnda hänseende gäller här i tillämpliga delar, vad Centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskolläraforening skrev till dennas kretsar redan 1887 vid utsändandet av frågan om insamlandet av material till en svensk undervisningshistoria: Denna »måste icke blott kunna förtälja, om vilka förordningar och lagar som blivit utfärdade, om storleken av de penningssummor, som blivit utbetalade, om antalet skolor och lärare på olika tider och trakter, utan hon måste också ådagalägga, huru styrelsens påbud och förordningar blivit utförda i bygderna, huru de mottagits av olika samhällsklasser och vad verkan de haft på folkets sedlighet och kunskaper; hon måste visa, med vad känslor

medlen för skolornas underhåll, särskilt de, som lämnats av kommunerna, blivit utgivna, och huru de blivit använda; hon måste vidare berätta om huru lärarne utfört sina åligganden, såväl då de utmärkt sig genom försumlighet och okunnighet, som då de visat duglighet och trogen, uppoffrande hängivenhet för sitt kall. Resultaten av såväl deras som av skolmyndigheternas arbete för skolan böra ävenledes framläggas och på samma gång orsakerna till såväl de gynnsamma som ogynnsamma resultaten, så långt detta är möjligt, uppsökas och påvisas.»

Såsom förut antytts, hava för ställningens utrönande, till skolorna (i november månad 1920 och senare) utsänts frågeformulär rörande arkivaliebeståndet och de åtgärder som kunde tänkas direkt och indirekt främja manuskriptens eftersökande, samlande och bevarande. Flertalet utsända formulär voro avfattade närmast för folkundervisningsanstalterna. Överblivna exemplar därav samt en maskinskriven hänvändelse (Bil. IV) skickades jämväl till övriga, nedannämnda läroanstalter. Om de inkomna svarens fåtalighet och ordknapphet är redan talat.

B. Handlingar i andra skolarkiv än folkskolornas.

a) Översikt.

Svar å förenämnda formulär hava anlänt från eller angående det antal läroanstalter som härefter uppgives inom parentes efter de olika namnen: allmänna läroverk (20), högre, folk- och småskoleseminarier (2, 5 resp. 9), real-, flick- och samskolor (5, 22, 10), kommunala mellanskolor (7), pedagogier (2), folkhögskolor (6) och högre folkskolor (3).

De i allmänhet mer eller mindre nedslående vittnesbörden resp. uteblivandet av vittnesbörd från ett mycket stort antal av dessa institutioner ger vid handen, att uppmärksamhet behöver ägnas åt flertalets skolarters och skolors sätt att tillvarata sina äldre acta. Sådant övervakande och andra kontrollåtgärder åtminstone vid alla med statsunderstöd arbetande skolor kommer här senare att föreslås på tal om landsarkivariers o. a:s inspektioner samt i förslag till lagar och kungörelser.

b) Läroverken.

Vad allmänna läroverken beträffar, synas uppgifterna giva vid handen, vad väntat var, eftersom de redan befinna sig under inspektion,

nämligen att de tills nu bevarade handlingarna befinna sig i oskadat, gott eller tillfredsställande skick samt att de vanligen äro katalogiserade och väl skyddade. Emellertid finnas ej så få exempel — nästan uteslutande från lägre och yngre läroanstalter — att skyddet emot eldfara och förskingring, ja fukt, icke är fullständigt betryggande, att acta ej alltid hållas väl inlåsta, att i inventarieförteckningen icke intagits t. ex. mogenhetsskripta och en del på vinden uppställda oordnade handlingar (buntar). Såväl som i så många andra skolinstitutioners handlingsserier finnas här tydligtvis stora luckor, vars acta en speciellt intresserad undervisningshistoriker borde förordnas att söka efterleta. Ej sällan finnas urkunder på vindarna till de byggnader där skolorna förut varit inrymda. Så t. ex. hittade jag å Uppsala f. d. seminariebyggnads vind oersättliga handlingar från t. ex. Pontus Wikners läraretid vid allmänna läroverket — vilket ju ej var så egendomligt, då detta förut arbetat i seminarielokalerna. Och möjligen borde de äldre, sällan begagnade volymerna i arkiven, ännu oftare än som skett, avskiljas till en noggrannare förvaring än deras, som oftare komma till användning. Därför hava läroverken medtagits i här närslutna förslag till Kungl. stadga rörande arkivvården, ehuru denna i avseende å de högre allmänna läroverken i stort sett redan torde vara genomförd.

c) Seminarierna.

Av tre svar från folkskoleseminarierna framgår, att flertalet acta äro kvar. Enligt de övriga två svaren saknas allt från hälften av den tid, läroanstalten varit i verksamhet. Urkunderna befinna sig i välvårdad, gott eller i allmänhet gott skick. Å två ställen äro de på ett betryggande sätt skyddade, å ett i skåp å rektorsexpeditionen i revererat trähus, å ett ligga de skyddade på vinden, å ett sägas de ligga oskyddade å vinden men dock vara skyddade för fukt, eld och stöld. I ett annat är arkivet mönstergillt ordnat och förtecknat. Från ett annat seminarium nämnes att icke alla acta men de viktigare äro katalogiserade. De övriga svaren yttra intet om förteckningar. Åtminstone i två seminarier finnas avgångsuppsatser från 1870-talet samt ritböcker och lektionsutkast.

Av svaren från småskoleseminarierna framgår, att ett fåtal volymer bevarats vid flertalet institutioner och att de åtminstone på flera ställen befinna sig i gott skick. Ett uppgiver, att de äro »antagligen hela». Vid några seminarier ligga de på vinden, på några förvaras de i låst dokument-skåp i träbyggnad eller ock i låst skåp eller låst pulpet i

stenhus. Vanligen äro de ej förtecknade; en rektor (i Kristinehamn) erbjuder sig att gratis registrera deras innehåll.

d) *Realskolorna.*

Ätminstone i de få realskolor, från vilka uppgifter inkommit, synes actas skydd vara det bästa åtminstone för större delar av beståndet, men ej fullt alla äro katalogiserade. En bibliotekarie är villig att upprätta en kortkatalog eller motsvarande ingående katalogiseringsarbete — ett lika sällsynt som berömligt tillmötesgående, vilket är dess värdefullare som läroanstalten uppgives hava alla handlingar i behåll. Men först sedan de allmänsvenska forskningsarkiven blivit förtecknade, torde man böra ifrågasätta utanordnande av allmänna medel till en ingående inregistrering av redan skyddade, till forskningens tjänst stående arkiv, som äro av intresse huvudsakligen blott för en viss trakt. I förenämnda fall synes priset (800 kronor) vara för högt i jämförelse med vad man synes kunna utvinna från ifrågavarande realskola, som ej är bland de äldsta. I viss motsättning till detta fall synes en viss samskolerektor anse bibliotekarien skyldig utföra ett sådant arbete, enär han numera är avlönad av staten.

e) *Flickskolornas* akter befinna sig ofta i gott (eller jämförelsevis gott) skick i skåp, i låst skåp eller i lärarinnerummets skåp, skrivbord eller låst bleckskrin — allt i skolhus av sten —, i låst skåp i skolans lokal eller ock å skolans vind (öppet eller i träskåp). I vissa fall äro de ej katalogiserade, och i enstaka fall, bl. a. där intet svar från skolan själv ingått, har det ändock kommit till min kännedom att inga akter äro förvarade från ett än så långvarigt och ärofullt förflutet. Det är ej omöjligt, att sådan är även inom andra skolformer orsaken till uteblivandet av svar å frågeformulären.

f) *Samskolor, kommunala mellanskolor, pedagogier.*

De båda förstnämnda skolslagen synas i större procent än flertalet hittills behandlade undervisningsanstalter sakna tillförlitliga skyddsanordningar och de fåtaliga handlingarna äro oftast ej fullständigt katalogiserade. Om två tidiga samskolor uppgives, att inga handlingar eller böcker, resp. inga handlingar av intresse finnas bevarade. Om de två pedagogierna meddelas, att somliga handlingar (från 1697) förvaras i nuvarande kommunala mellanskolans arkiv (stenbyggnad); andra äro ej kontrollerade (t. ex. »antagligen oskyddade tillsammans med böcker» i en oläst garderob). Genom en arkivarie är känt, att i två småstäder pedagogiens akter äro försvunna men att den enes

böcker ligga oskyddade (och efter hand minskade till antalet) i en garderob i rådhuset. Närmare uppgifter om en femte pedagogis arkivalier, som sägas finnas bevarade, hava utlovats men ej anlänt.

g) *Folkhögskolor.*

Några uppgiva, att handlingarna befinna sig i oskadat eller i gott skick; andra synas hava genom förekomsten av tryckta årsredogörelser känt sig obundna att förstöra alla nedteckningar. Några säga, att inga speciella skyddsanordningar företagits. Enligt några uppgifter finnas acta i träskåp i rektorsbostaden eller i oläst skåp eller ock å hyllor i skolans bibliotek (trähus).

C. *Den folkliga barndomsundervisningens urkunder.*

a) *Det tryckta frågeformuläret. Översikt av svaren.*

Den förenämnda hänvändelse, som i form av hemställan och frågor utsändes till folk- och småskolorna, utgick i cirka 18.000 ex. Dessa voro därvid inlagda till ett antal av 1—10 i 6.000—7.000 kuvert, adresserade till alla de folkskolor vilka äro upptagna i »Svensk Folkskolematrikel, omfattande uppgifter t. o. m. nyåret 1916, utgiven av Clas Gustafsson», Uppsala 1916. (Cirkuläret bifogas.)

Kungl. Maj:t har givit undertecknad i uppdrag att utarbeta fullständig plan för eftersökande, samlande och bevarande av inom hela riket befintliga arkivalier av skolhistoriskt värde...

I förhoppning om Eder välvilliga medverkan i detta forsknings- och samlingsarbete anhålles härmed, att Ni ville dels själv ifylla ett av de bilagda formulären, dels ock verka för att även övriga formulär bliva ifyllda av sådana nuvarande eller f. d. lärare och lärarinnor ävensom utanför lärarkåren stående personer, vilka kunna tänkas äga kännedom om hithörande förhållanden och vara villiga att om dem lämna i formuläret begärda upplysningar. Formulären ha utsänts med ledning av i C. Gustafssons folkskolematrikel förekommande uppgifter. Då lärare och lärarinnor vid småskolor och mindre folkskolor icke finnas upptagna i denna matrikel, böra de särskilt ihågkommas vid formulärens utdelande.

För den händelse att de sända formulären ej skulle räcka till, kunna de begärda uppgifterna, med ledning av något bland de tillgängliga formulären, skrivas å ett särskilt papper, och böra de därvid förses med nummer, motsvarande dem å formuläret. Även i det fall att utrymmet på själva formuläret skulle visa sig otillräckligt, kunna svaren fullständigas på särskilt papper. Av vikt är att på sådant särskilt papper noggrant angivas namnen på den församling och den skola, som uppgifterna avse, ävensom namnet på den person, som lämnat dem. Efter samråd kunna flera personer gemensamt avgiva svar; i sådant fall böra samtliga personers namn, titlar och adresser utsättas under uppgifterna.

De begärda upplysningarna gälla i första hand *äldre* föremål och urkunder, men önskvärt är, att här ifrågavarande upptecknings-, samlings- och forskningsarbete föres så nära vår tid som möjligt.

De ifyllda formulären torde benäget insändas till undertecknad, om möjligt före den 31 dec. 1920.

Uppsala, den 8 november 1920.

B. Rud. Hall.
Lektor.

Uppgifter angående skolhistoriska arkivalier.

Uppgifterna avse huvudsakligen församling
i stift och län samt
(skolarten) i skolhus.

I. Skolhistoriska handlingar från tiden före 1890.

I denna avdelning I: 1—6 behöva uppgifter ej lämnas om sådana handlingar, vilka förvaras i församlingens redan katalogiserade och skyddade kyrkoarkiv.

1. Vilka protokoll, examenslängder, dagböcker, lärjungeförteckningar, skriv- och ritböcker m. m. finnas bevarade?
2. I vilket skick befinna sig dessa handlingar? Vilka äro defekta? Sönderrivna? Skadade av mögel, fukt o. s. v.?
3. Vilka av dessa handlingar äro på fullt betryggande sätt skyddade mot eldfara, fukt och förskingring (exempelvis i brand- och dyrkfrött valv)?
4. Var förvaras de handlingar, som icke äro skyddade på nyssnämnda sätt? i kyrkan? prästgården? skolhuset? lärarbostaden? i stenhus? i trähus?
5. Förvaras dessa handlingar så, att de åtminstone i någon mån äro skyddade, och är deras omvårdnad kontrollerad? I så fall på vad sätt? Eller förvaras de i olåst skåp eller kateder? eller mer eller mindre oskyddade på vind?
6. Känner Ni till några
 - a) arkivalier eller böcker från numera nedlagd läroanstalt?
 - b) urkunder av skolhistoriskt värde i enskild ägo: ärvda, lånade, avskrivna o. s. v.?

II. Pedagogiska arbeten tryckta före 1890.

1. Finnes på orten något större förråd av äldre skolböcker? av andra äldre pedagogiska arbeten?
Vilka av dessa arbeten äro särskilt gamla? eller av särskilt intresse?
2. Vilka upplysningar i övrigt och vilka förslag kan Ni lämna rörande dessa boksamlingar och deras vård?

III. Äldre skolinventarier och undervisningsmedel.

1. Finnas på orten.
 - a) katedrar eller skolbänkar av mycket gamla typer? sandbänkar? flyttlådor? straffredskap? belöningsmedel? o. s. v.
 - b) tabeller? planscher? annan äldre undervisningsmateriel?
2. Vilka upplysningar i övrigt och vilka förslag kan Ni lämna rörande denna materiel och dess vård?

IV. Samarbete för skolhistorisk forskning.

1. Skulle Ni själv vilja och kunna göra någon insats uti ifrågavarande arbete, t. ex. genom att medverka till att skolhistoriska föremål och urkunder bliva noggrant eftersökta och på betryggande sätt skyddade, att skolhistoriska undersökningar verkställas, att muntliga meddelanden angående uppfostran och undervisning i gångna tider bliva upptecknade o. s. v.? Eller vilken annan insats i arbetet skulle kunna väntas av Eder?
2. Kan Ni giva anvisning på andra personer, lämpliga och villiga att delta i denna verksamhet?
Angiv i så fall tydligt namn, titel och adress!

3. Tillåter Ni, att meddelanden rörande verksamheten tillsändas Eder för att genom Eder försorg utdelas bland ovan angivna personer? Eller kan Ni giva anvisning på annan därtill villig person?

Förestående uppgifter ha lämnats av

Som synes, begärdes, att mottagaren ville »dels själv ifylla ett av de bilagda formulären, dels öck verka för att även övriga formulär bliva ifyllda av sådana nuvarande eller f. d. lärare och lärarinnor ävensom utanför lärarkåren stående personer, vilka kunna tänkas äga kännedom om hithörande förhållanden och vara villiga att om dem lämna i formuläret begärda upplysningar. Då lärare och lärarinnor vid småskolor och mindre folkskolor icke finnas upptagna i denna matrikel, böra de särskilt ihågkommas vid formulärens utdelande.»

Från sistnämnda läraregrupper och från präster hava emellertid blott ett fåtal svar inkommit och från icke-lärare intel. Knappt en enda vecka har gått efter utsändandet utan att svar anlät. Därvid har det visat sig att blott några hava begagnat sig av det förfarande, som angivits i skrivelsen, att flera personer kunde efter samråd av-giva gemensamt, av dem samtliga undertecknat svar. Emellertid är likväl ett stort antal — kanske flertalet — svar bland dem som under-tecknats av blott en person, tydligtvis att anse såsom generella svar rörande hela arkivaliebeståndet i ett helt skoldistrikt, i en hel skolrote eller i ett skolhus med flera lärare. Där det varit fråga om i skol-salen bevarade handlingar, hava dessa uppgifter sålunda vanligen varit ungefär lika värdefulla, som om brevsvaret inkommit från varje lärare i samma distrikt, rote eller skola. Men såsom nedan skall närmare beröras, äro en del akter utlånade, och andra, t. ex. sådana som ligga på vinden, äger den i samma hus boende läraren stundom ej känne-dom om. I sådana fall och i fråga om avskrifter, om acta från ned-lagda skolor etc. (jfr formulärets punkt 6) skulle det varit av värde, om flera lärare från samma trakt och institution yttrat sig. Och fram-för allt hade det varit önskvärt att från varje skola över hela landet åtminstone något svar inkommit. Därigenom skulle jämväl en allmän och skyndsamt uppslutning i eftersökande och skyddande av hand-lingarna och andra skolminnen kunnat vara att förvänta, helst som de flesta »svarandena» skriftligen uttalat sig för att en sådan verk-samhet borde börja och de uppgivit, att de själva eller vissa andra namngivna personer ville medverka i detta och i forskningsarbetet (jfr formuläret avd. II—IV).

6.022 utgör det antal egentliga och mindre folkskolor, vilket upp-gives i Clas Gustafssons folkskolematrikel 1916 och till vilka kuverten

sålunda adresserats. Med stöd av 565 inkomna svar har följande översiktliga tabell utarbetats, till vilken hänvisas. Ett fåtal cirkulär hava efter dennas utarbetande returnerats besvarade, men de synas på intet sätt nämnvärt ändra tabellens procentberäkningar.

b) *Urkundernas antal. Svaren å formulärets första fråga.*

Man torde ägt rätt att vänta sig, att antalet handlingar och volymer skulle vara överväldigande. Vi må fästa oss huvudsakligen blott vid skolbokföringsböckerna samt tänka oss de lösa arken (examenslistor o. d.) sammanhäftade till böcker, en för vart 30:e år. Under folkskolans tre första årtionden (efter 1842) funnos c:a 3.500 skolor, vardera med en å två skolbokföringsböcker samtidigt, alltså 3.500 å 7.000 volymer. Under de tre följande decennierna funnos minst 7.500 skolor, vardera med två å tre sådana volymer, alltså 15.000 å 22.500. Om vi dessutom beräkna att i varje skola under varje mansålder funnits i genomsnitt en volym av annan art än för skolbokföring, skulle det bli 11.000 band. Summa 29.500 å 40.500. Medelsumma 35.000. Om vi till denna medelsumma lägga 1.000 såsom antal för volymerna från tiden före år 1842, så borde antalet skolvolymer från 1800-talet vara c:a 36.000 (lågt räknat). I verkligheten borde antalet av de i skolorna förvarade skrivna volymerna dock varit c:a 50.000. Av flera olika beräkningar, vilka visserligen äro grundade på mycket otillräckligt material men vilka alla giva utslag i en och samma riktning, synes emellertid framgå att det nu finnes i behåll blott 1/6 å 1/7 av de 36.000 volymerna och sålunda högst 1/10 av de ponerade 50.000.

Om svar inkommit från varje skola och om därvid procenten av svar att skolbokföringsurkunder o. d. finnas, resp. icke finnas bevarade, skulle varit densamma som i de besvarade cirkulären, så skulle nämligen antalet orter med arkivalier vara c:a 5.042 (samt antalet orter utan arkivalier vara omkring 980).

Antalet bevarade volymer för tiden intill 1890—1895 har i de 473 jakande svaren uppgivits vara 1840, vilket utgör 30,55 % av antalet folkskolor i riket. Därest antalet volymer vore procentvis lika många i övriga folkskolor, från vilka jakande svar nyss antagits kunna ingå, skulle volymernas antal vara sammanlagt 5.611. Sålunda skulle i genomsnitt en volym finnas i nästan varje folkskola i riket eller, närmare uttryckt: en volym skulle finnas i varje folkskola som enligt dessa beräkningar kunde tänkas uppgiva att acta finnas och dessutom en volym å ungefär var nionde av dessa skolor eller å ungefär var elfte i hela landets folkskolor. Emellertid torde det vara osäkert att

	Uppsala arkivområde		Vadstena arkivomr.	Lunds arkivomr.	Göteborgs arkivomr.	Visby arkivomr.	Summa
	Svealand	Norrland					
1) Antal folkskollärare år 1916 enligt Folkskolematrikeln	3,383	2,863	1,980	1,762	2,247	116	12,351
2) Antal småskollärare år 1916 enligt Folkskolematrikeln	1,953	1,330	1,283	1,659	1,845	91	8,161
3) Summa folk- och småskollärare år 1916 enligt Folkskolematrikeln	5,336	4,193	3,263	3,421	4,092	207	20,512
4) Antalet folkskolor	1,472	947	1,112	1,091	1,303	97	6,022
5) Besvarade frågeformulär intill 1/4 1921	159	56	104	113	119	14	565
6) Jakande besvarade frågeformulär: arkivhandlingar finnas ..	138	40	86	95	101	13	473
7) Nekande besvarade frågeformulär: arkivhandlingar finnas ej	21	16	18	18	18	1	92
8) Bevarade volymer för tiden till 1890 å 1895	551	148	341	380	360	60	1,840
9) Av antalet folkskolor utgör antalet besvarade frågeformulär följande %	10,8	6	9,4	10,4	9	14,5	9,4
10) Av antalet folkskolor utgör antalet jakande besvarade frågeformulär följande %	9,5	4,2	7,8	8,7	7,7	13,4	7,8
11) Av antalet folkskolor utgör antalet nekande besvarade frågeformulär följande %	1,4	1,7	1,6	1,7	1,4	1	1,5
12) Av antalet folkskolor utgör antalet bevarade volymer följande %	37,4	15,6	30,7	34,8	27,6	61,9	30,55
13) Av antalet bevarade volymer utgör antalet besvarade frågeformulär följande %	28,6	38	30	30	33	23,3	30,7
14) Av antalet bevarade volymer utgör antalet jakande besvarade frågeformulär följande %	25	27	25	25	28	21,6	25,7
15) Av antalet bevarade volymer utgör antalet nekande besvarade frågeformulär följande %	3,8	11	5	5	5	1,7	5
16) Approximativt uttryckt torde antalet verkliga förefintliga oskyddade volymer utgöra 2,5 (i Norrland 5) gånger antalet å rad 8; alltså	1,400	750	850	950	900	150	5,000
17) Av de å rad 16 nämnda antalen torde följande (= 3/5) förskriva sig från tiden före 1876	840	450	500	570	540	100	3,000
18) D:o d:o (= 2/5) d:o 1876—1890 å 1895	560	300	350	380	360	50	2,000

dessa tillägg å var 9:e eller var 11:e kunna vara att påräkna eller om tillägget blir något större eller, om en brist uppstår, t. ex. ungefär så stor som förstnämnda projekterade tillägg. Antalet av bevarade acta i landet skulle i så fall utgöra enligt de olika alternativen ungefär 6.000 (6.022), 5.500 (5.611), 5.000 (5.200).

Endast i ett fall (I: 38)¹⁾ försäkras att alla protokoll, examenslängder, dagböcker, lärjungeförteckningar etc. finnas bevarade från skolans tillkomst (1846). Det samma torde kunna sägas om ett fåtal andra arkivaliebestånd. I allmänhet äro uppgifterna därom ej tillräckligt ingående, och det är för övrigt så gott som omöjligt att avgöra, om ej andra handlingar funnits än de tills nu bevarade. I många fall saknas acta för tidigare perioder men äro bevarade för de senaste årtiondena. Stundom är förhållandet ungefär tvärtom: handlingar finnas från skolans ursprungsdagar och en följd av år framåt men stora lakuner kunna förefinnas för flera senare decennier, intill dess de nutilldags använda bokföringsböckerna började tagas i bruk.

Enstaka urkunders avfattning ligger ofta mer än 125 år tillbaka i tiden. Detta gäller framför allt testamentsbrev, privata förordningar, domkapitelsbeslut o. s. v. De äldsta barnundervisningsanstalterna voro nämligen i stor utsträckning enskilda eller donationsskolor. Blott i ett färre antal fall hava skolbokföringsacta blivit bevarade under ett århundrade. Detta framgår av efterföljande översikt av begynnelseåren för dylika och senare urkunder. Förteckningen bestyrker jämväl att vissa år eller perioder företett ett ivrigare upprättande av folkundervisningsanstalter än eljest (t. ex. 1847, 1864, 1873 o. f.).

c) *Urkundernas beskaffenhet. Svaren å andra frågan.*

Det skick, vari handlingarna befinna sig, framgår kortast av de här sammanfattningsvis givna omdömena att de volymer som tillhöra 330 skolor befinna sig i ett tillfredsställande skick, de som finnas å 50 orter, i ett hjälpligt skick och de i 43 trakter i vanvårdat skick. Detta samt en närmare specifikation av uppgifterna framgår av nedanstående sammanfattning, varvid de 13 första grupperna räknats såsom varande i tillfredsställande skick, de 12 följande såsom i hjälpligt och de 25 sista såsom i vanvårdat.

Emellertid är det att märka, att de som avgivit dessa omdömen, ej alls äro fackmän, ja, att flertalet måste i viss mån hava här nödgats tala i egen sak eller i sin kårs — även om ej formellt åläggande

¹⁾ Dylik beteckning inom parentes angiver det signum, formulärsvaret erhållit efter ankomsten till mig.

Begynnelseår för skolbokföringsacta å följande antal orter.

År	Antal orter	År	Antal orter	År	Antal orter
1790	1	1863	5	1890	2
1808	1	1864	17	1891	2
1813	1	1865	11	1892	1
1826	1	1866	13	1893	4
1828	1	1867	10	1894	0
1832	2	1868	9	1895	2
1835	1	1869	8	1896	0
1837	2	1860-talet	3	1897	2
1838	1	1870	11	1890-talet	1
1839	1	1871	5		
1840	1	1872	8		14
1841	1	1873	15		
1842	0	1874	13		
1843	0	1875	10		
1844	0	1876	12		
1845	6	1877	8		
1846	6	1878	13		
1847	23	1879	2		
1848	10	1870-talet	2		
1849	7	senast			
1840-talet	1	1870-talet	4		
1850	9	sen. hälften av			
1851	8	1870-talet	1		
1852	3	1880	5		
1853	7	1881	6		
1854	2	1882	3		
1855	4	1883	7		
1856	3	1884	7		
1857	7	1885	1		
1858	5	1886	5		
1859	8	1887	5		
1850-talet	1	1888	3		
1860	11	1889	3		
1861	7				
1862	10	Summa	378		

rörande omvårdnad givits eller om de ej möjligen skulle kunna ställas till ansvar för vanvård. Någon har t. o. m. förklarat acta vara defekta och i gott skick, och flera ha ansett acta vara väl förvarade, fastän de legat i öppen kateder i skolsalen etc. Törhända skall en arkivarie med bekymmer se på det skick, vari många av de acta befinna sig, vilka karakteriserats såsom väl eller någorlunda väl bibehållna eller varande i gott skick (det största antalet) eller såsom delvis i gott skick. Vidare må beaktas, att intet omdöme givits om handlingarnas bättre eller sämre beskaffenhet i många skolor, trots det fråga därom tydligt framställts.

Sammanfattning i 50 grupper av omdömena om det skick, i vilket handlingarna befinna sig.

Siffrorna beteckna antalet svar å frågan 2.

I utmärkt skick	1	Delvis skadade	5
I mycket gott skick	1	Delvis söndriga	1
Väl	17	Mycket slitna, delvis söndriga	1
Gott	162	Några blad sönderrivna	1
Ganska gott	3	En (från 1856) skinnryggen från-	
Oskadade	24	riven, en (från 1867) genomskju-	
I allmänhet väl	2	ten	1
Tämligen gott, jämförelsevis gott,		Några rätt illa medfarna	1
någorlunda gott, någorlunda väl		Ganska illa medfarna	1
bibehållna	103	Mer eller mindre skadade, lösa	
Jämförelsevis oskadade	1	blad	2
Någorlunda tillfredsställande	2	Något defekta	3
I försvarligt skick	1	Delvis defekta	5
Slitna	12	Blad borta	2
De flesta i gott skick, inga skadade	1	Skadade, ofullständiga	2
Jämförelsevis hela	3	Särdeles trasiga och delvis ofull-	
Ryggarna och banden avnötta	1	ständiga; mycket trasiga och åt-	
Skamfilade	1	skilliga blad saknas; delvis sön-	
Pärmarna defekta, ryggen och ena		derrivna och några blad saknas	3
pärmen avslitna, trasigt band		Alla i dåligt skick och de flesta	
utan pärmarna	4	ofullständiga	1
Någorlunda hjälpligt	1	Bladen sönderrivna och bortslitna	
Något eller litet illa medfarna	2	Samtliga delvis sönderrivna	1
Något äten av råttor	1	Alla defekta	4
I allmänhet väl men några sönder		Utan undantag i dåligt skick	1
Vissa oskadade, andra söndriga ..	11	Skadade av fukt	1
Delvis i gott skick	3	Skadade av mögel och smuts	1
Skadade	20	Alla mer eller mindre skadade av	
Söndriga i ryggen, blad lösa	2	mögel och fukt	1
Något defekta men ej sönderrivna		Illa åtgångna av fukt och mögel ..	1
Något defekta och rivna	1	Defekta samt angripna av fukt och	
		mögel	1

d) Urkundernas skydd och kontroll. Svar på frågorna 3—5.

Förutskickas må, att enligt frågeformuläret uppgifter ej behövde lämnas om de handlingar som förvarades i församlingens redan katalogiserade och skyddade kyrkoarkiv. Enligt svaren äro acta å blott ett obetydligt antal orter förvarade på ett fullt tillfredsställande sätt. I några enstaka fall nämnes att skolans materielrum, kommunalrummet etc., där de förvaras, är nästan brandfritt. Och i några svar ställas i utsikt försök att få handlingarna förvarade på motsvarande förstklassiga sätt (i kyrko- eller kommunalarkiv).¹⁾ I några fall hava handlingarna nyligen vunnit plats i jämförelsevis nybyggda kommunalarkiv, varvid det visserligen är tydligt att de erhållit väsentligt bättre förvar än vad i skolhusen är vanligt, men varvid det av svaren dock ej tydligt framgår huruvida det så beredda skyddet omfattar även skydd mot eld och dyrk. I vissa fall har man införlivat den allra äldsta volymen t. ex. från 1840-talet i kyrkoarkivet men behållit de yngre (t. ex. 1853 o. f.) i skolan. I andra fall har man fått t. ex. inskrivningsböcker från 1830- och 1840-talen inställda i »sakristians biblioteksskåp» men låtit något yngre acta stanna t. ex. å skolvinden. Ej sällan sätter man sitt hopp till att skolhus (och prästgårdar) som äro under uppförande eller snart skola uppföras, i församlingen eller kommunen måtte komma att erbjuda långt bättre förvaringsorter för acta än de äldre skolbyggnaderna i församlingen haft att erbjuda. I enstaka fall har man tillgripit utvägen att förvara dem i skrubb under trappuppgången, i lärarens privata bokskåp, garderob eller byrålådor för att så låta dem få åtminstone något, det kanske på orten bästa skydd. Men detta befogade intresse av actas skyddande har ibland lett till att de aldrig återkommit till skolan eller till forskningen. I sin iver att rädda och i sitt varma hembygdsintresse men ock under bristande insikt om vad omvårdnaden och gagnet av just dessa slags urkunder kräva, har man i enstaka församlingar överlåtit dem åt bygdens »fornstuga» eller fornminnesförening. Och några lärare i andra slags skolor uppgiva att de såsom föreståndare för fornminnesföreningens museum samlat å dettas vägnar även dokument, belysande för undervisningsväsendet inom länet, urkunder o. d., personalia angående i orten bosatta framstående skolmän o. s. v. Dessa

¹⁾ Enstaka hava uppgivit att acta förvaras i kyrkans arkiv och likväl tillagt att de ligga i olåst skåp, ej skyddade mot eldfara, och att omvårdnaden ej är kontrollerad. Törhända anses att vissa äro förvarade i kyrkoarkivet och att andra äro oskyddade.

räddningsåtgärder, som under normala förhållanden ej borde gillas, i vad de avse skolornas officiella originalurkunder, finna ett visst försvår i den ganska vanliga skövlingen samt i skolhusens byggnadsmaterial och ålder. Vissa skolhus hava begagnats t. ex. två mansåldrar. En lärare skriver, att det är gammalt och bristfälligt. En annan yttrar, att hans skola är ett ruckel, som kan brinna när som helst; själv hade han nyss kommit dit och ville fortast möjligt därifrån.

Många prästmän, lärare och andra intresserade hava tydligen gjort sitt bästa för att rädda, katalogisera, skydda och ordna. Förutom sådana arbetsprestationer skulle förvisso förteckningen över bevarade arkivhandlingar hava tett sig ännu mera torftig och ödlig än vad den nu gör. I större eller mindre urval hava enstaka skolors handlingar t. o. m. befordrats till trycket (om än noggrannheten därvid lämnat åtskilligt övrigt att önska). En lärare fann synnerligen intressanta volymer bland sågspånen på vinden och räddade de delvis sönderrivna acta in i materialrummet. En annan tillvaratog dylika å skol- och brygghusvinden samt katalogiserade dem. En tredje hittade volymer i källaren, skadade av mögel och smuts. En fjärde påträffade handlingar i ett olåst skåp i kommunalrummets förstuga bland andra papper och böcker i högsta oordning. Vid sin ankomst till orten hittade en femte sådana i en hög gamla böcker som skulle brännas. (Allt sålunda parallellfall till lektor Karlsons upptäcktsfärder i Örebro läroverks skrubbar och vindar etc.) En sjätte har under senaste året överflyttat acta till kommunens arkiv.

Vid sidan av all denna glädjande pietet, arbetsvillighet och intresse framlyser emellertid ej sällan liknöjdhet från lärarnas sida. Några konstatera blott att handlingarna »ligga bland annan smuts och skräp på vinden (trähus). Endast två äro i katedern, och de äro fullkomligt oskadade. Enligt min mening är det endast en tidsfråga när de skola förstöras.» Läraren stod just i begrepp att flytta från orten. En annan uppger, att det »ligger en massa papper och bråte på vinden»; »troligtvis finnes mycket gamla elevförteckningar i de dammiga vrårna och hyllorna. Det ligger huller om buller.» Somliga synas ämna avbida tiden och se, om ej församlingen skall visa sig intresserad av sina »antikviteter». Därefter ställa de medverkan i utsikt. Några låta dem ligga däruppe; andra förvara dem oskyddade i skolsalen i trähus, fastän tillfälle finnes att få allt skyddat i kyrkans arkiv i det nybyggda kommunalhuset å samma tomt som skolan. En skriver om handlingarna från 1867 o. f. att de ligga oskyddade på skolhusets vind, men att förvaringsrum nog kan beredas dem i kommunens

brandfria arkivvalv. Han glömmer nämna varför han ej försökt få dem dit in. Ej sällan förvaras somliga acta här, andra där; somliga i lärarebostaden, andra i skolkatedern, somliga oskyddade i sakristian, andra på skolvinden. »Numera» läsas somliga arkivskåp i skolsalen, men »rättor grassera i skåpet emellanåt» ändå. — I andra äro låsen ej brukbara t. o. m., fastän årlig inspektion säges äga rum. Ej få uppgiva, att acta äro i »gott förvar», även när dessa ligga i olåst skåp i skolsalen i trähus. Och även när låset fungerar och användes, torde varje praktisk skolman väl veta att barnen synnerligen ofta hava jämförelsevis fri tillgång till det kanske enda skolskåpet, där allt förvaras, där allt skall hämtas och dit allt skall återställas. Ofta är skåpet i salen ständigt olåst. Föga bättre är i praxis det faktum att, såsom en lärare skrivit och understrukit, låset *kan* läsas — om det verkligen ej hålles låst. Därför kan det ligga snarare en försämring än en förbättring däri, att på vissa orter acta nu förvaras i olåst skåp i skolsalen i trähus men förut legat bland skräp på vinden och det trots att de därstädes blivit »ganska illa medfarna». Att fukt ej kan skada dem, intygas från många ställen, men förskingring hotar långt oftare. För stöld av verkliga tjuvar är tydligtvis ringa fara, åtminstone så länge ingen anser handlingarna äga något värde. »Ingen finns här som vill intressera sig för sådant», skriver en lärare, och detta faktum är kanske orsaken till att ej ett enda aktstykke i hans skola är bevarat. Det är mestadels blott på auktioner, vid »arv» och vid utlåning för alltid, som de anses ha värde. (Ingen enda talar om att man på seminariet fått hos sig inskräpt skyldigheten att skydda.)

En skövling under laglighetens mask försiggår i form av mer eller mindre okontrollerad utlåning till skolråds- och styrelsemedlemmar, till umgängesvänner o. a. privatpersoner. I ett svar meddelas, att en dagbok från 1870- och 1880-talen befinner sig i en viss skrädarens ägo — alltså förhända ett »arv», ett »lån». (Efter skriftlig hemställning till läraren har den nu återställts till skolan.) En annan lärare yttrar om en gammal examenskatalog, att den lär finnas hos någon granne. I en viss stad lånade en högt uppsatt skolkommittémedlem hem till sig flickskolans handlingar och där stannade de till långt efter hans död, då de genom speciell efterforskning av ortens skolhistoriker återfanns och skaffades till rätta.

Andra sätt för handlingarnas spridning för himlens vindar hava varit att skolans slutbegagnade räkenskapsböcker från längesedan gångna årtionden finnas hos f. d. eller nuvarande skolkassörer, alltså här och var i bondstugorna, där de ej sällan torde röna det sorgliga

öde, som kommunalförvaltningens handlingar alltför ofta undergått. Från två skolor i det landskap, där vi senare skola finna att man vid nybyggen nyss gjort rent hus, svaras att inga handlingar och inga andra minnesmärken finnas. Allt förstördes genom eldsvåda resp. 1889 och 1908. Från andra håll skrives, att skolhuset, resp. sockenstugan nedbrunno till grunden 1903, resp. 1905, 1917 och »för några år sedan», varvid alla skolans böcker och anteckningar blevo lågornas rov. Några urkunder av ringaste betydelse finnas ej heller. En annan meddelar, att prästgården och skolan nedbrunno 1883, varvid arkiven ej kunde räddas. Vid en stads brand 1865 brunno alla urkunder och skolmateriel etc., utom det som förvarades i kyrkoarkivet. Och vid Skytteanska skolans i Tärna brand i början av 1890-talet »förstördes alla skolans tillhörigheter — en oersättlig förlust. (Där) förvarades matriklar och examenslängder alltsedan 1600-talet och därtill en myckenhet böcker och undervisningsmateriel för lapparna samt protokoll och utlåtanden (jämte) en anseelig mängd anteckningar på lappska och latin om lapparnas levnadssätt, seder och bruk.»

Med vett och vilja har man å enstaka orter måst låta elden gå över åtminstone vissa handlingar och materiel, »vid rengöring i skolan efter lungdot och andra smittosamma sjukdomar». En annan skriver att orsaken till att ingenting av urkunder, böcker eller inventarier finns bevarat från 1800-talet har sagts bero på att det uppbrändes »vid en svår epidemi».

Lika systematiskt har man å andra ställen iscensatt förstöring medelst andra förfaringssätt. Ett äldre skolhus försålles 1896, och vid inflyttning i nytt skolhus lämnades *allt* från den gångna tiden kvar att förstöras av den som inköpte den gamla skolbyggnaden. Vid nybyggnad av en folkskola 1901 förstördes »allt gammalt av intresse»; endast en examenslängd från 1873 räddades. I sydvästra Sverige nedrevs ett gammalt skolhus och byggdes ett nytt 1878, och varje aktstycke, varje bok, varje bänk från den föregående tiden äro sedan dess spårlost försvunna. Och ännu så sent som under senaste lustrer har en lika grundlig skövling pågått vid rivning och nybyggnad. Från t. ex. sist antydda landskap — de »sambällsbevarande» folkskoleförbundens förlovade land — skriver en kyrkoherde i enquête-svaret, att under flera nybyggnader i hans pastorat 1915—1920 »hava alla gamla inventarier, böcker och inrede blivit försålt och spolierats, så att intet av skolhistoriskt värde finnes. Allt är nydanat från smått till stort.» Ingenting annat än skolrådsprotokoll (från 1847) finnes bevarat; allt som förvarats i skolorna däremot, är sålunda förintat i förödelsens

styggelse.²⁾ Det i Svenska Dagbladet den 18 sept. 1919 av mig omtalade fallet att ett, som det anses, halvt hästlass urkunder äro kastade och nedruttnande å en storstads avstjälpningsplats, har törhända haft många motsvarigheter i många former.

Nyttighetslusten eller vinstbegäret har ej sällan betjänat sig av den rådvillhet, med vilken man stått inför frågan om actas blivande öde. En som från nyssnämnda komposter hämtade en ojämförligt viktig foliant, gjorde undersökning och anteckningar om dess eventuella öden, om ännu levande personer som torde kunna giva upplysningar om ifrågavarande tidsperiods undervisningshistoria (1825—1848) etc.³⁾ Men icke dess mindre stod han i beredskap att i den väldiga volymen uppklistra sina tidningsurklipp, »ty papperet är så fast och bra». Läraren Gustaf E. Lundén, Gävle, räddade boken — ehuru det lyckades endast mot kontant ersättning. Å ett stort antal ställen har allt gammalt sålts å auktion. En f. d. folkskoleinspektör har nyligen sagt sig skola till ett pappersbruk utbjuda de ifyllda statistikblanketter

²⁾ Någon gång har rivnings- och byggnadsarbete även fört något gott med sig i avseende å arkivalieskydd. T. ex. vid en rivning för ombyggnad i Södermanland kom en volym i dagen, som var av rättor delvis äten men dock till synes fullständig. Den hade legat »på vinden bland skräpet». Men den förvaras nu ej bättre än »i olåst skåp i skolsalen och mig veterligt har ingen omvårdnad ifrågasatts», yttrar läraren.

I vissa fall har utlåning eller kassörskap föranlett räddning undan t. ex. eldsvåda. Så t. ex. skriver en lärare: »Skolan lades i aska för 28 år sedan, varvid alla handlingar och all materiel blev lågornas rov. Av en tillfällighet var lärjungeförteckningen (med examenslängd) utlånad och blev räddad.» Trots denna lärdom har man å ifrågavarande ort ej låtit volymen följa den enda protokollsboken in i pastoratets arkiv utan man tror den vara »väl förvarad» i skolsalen utan skyddsanordningar.

³⁾ Examenskataloger för Gefle Barnhus-skola, resp. Barnhus och friskola 1825—dec. 1848 har av upphittaren vaktmästaren K. H. Andersson försetts med följande efterskrift (med blyerts):

»Funnen vid renhållningsverkets avstjälpningsplats vid Sehlbergsvreten, sannolikt något av åren 1914, 15. Möjl. har den blivit delförd vid rivningen av skolbarackerna där den kanske legat på någon vind, eller också från s:a 'gymnastiken' som förut användes till kvinl. slöjdsalar efter att ursprungl. byggts till lokal för Gefle flickskola eller lancasterskola, en fortsättning av Gefle barnhus och friskola. Se f. ö. anteckn. å katalogen för 1837. Fröken Rosenquist av Akershult torde, såsom den äldsta lärarinnan, hava åtskilligt att meddela från sin första tjänstgöring härstädes. K. H. A.—n.» Anteckningen å 1837 års katalog lyder (skriven av densamme): »Fr. o. m. detta år t. o. m. 1848 synes C. J. Rydberg varit lärare, möjligen längre. Blev omsider efter åtskilliga års tjänstgöring å annat håll kyrkoherde och prost i Gefle, där han dog omkring 1888 och ligger begravnen å Gefle kyrkogård. Han var teol. och filosofie doktor samt svåger med grosshl. Sten Nordström. Gefle d. 5.5. 1918. K. H. A.—n.» Enligt vad fil. lic. G. E. Lundén upplyst, är emellertid herr A:s uppgifter om Rydberg oriktiga; han har förblandat två personer med samma tillnamn.

som han erhållit under sin mycket långa inspektörstid. Ej långt från Uppsala har ur en utomordentligt värdefull bok från medeltiden blad för blad slitits ur och begagnats till spolpapper. Detta var ej i en folkskola, men motsvarande eller än ringare användning kunna en del folkundervisningsacta hava fått — i parallellitet kanske med vad en lärare skriver om skolans äldre böcker: De hava »funnit annan användning». Bakom detta uttryck kan det för övrigt stå en ganska fritt att själv tänka sig sådant, som man ej gärna återgiver i skrift eller tryck.

Av många svar framgår tydligt antydda rådvillhet om vad som bör göras med handlingarna. Så t. ex. göres en förfrågan från Norrland, vart man skulle skicka »alla dessa gamla saker nu i vår», då en viss bruksskola komme att nedläggas.

En småskollärlarinna har berättat för mig 1921, att hon tillfrågat den (förr men ej nu tjänstgörande) folkskoleinspektören, vad hon skulle göra av de gamla böckerna i mindre folkskolan. Han svarade att hon skulle bränna upp dem. (Törhända avsåg han blott de smutsiga, ej mer använda eller användbara tryckta skolböckerna.) Enligt denna »tillsägelse» brände hon då utan tvekan upp även alla skolarkivalier. (Skillnaden mellan sådana och »böcker» har ej heller iakttagits i en hel del av de inkomna svaren.)

Bland svaren å mitt den 12/6 1918 utfärdade upprop i pressen om »Insamling av böcker och uppsatser till ett svenskt lärdoms- och skolhistoriskt arkiv» märkes följande skrivelse från en folkskollärare: »Jag har lagt märke till, hur ytterligt uselt skolans gamla dagböcker och examenskataloger skötas. Arkivet förvarades på vinden, där dels råttor, dels snö och regn fick fritt driva sitt spel. Såvitt jag kan döma, har samlingen ett relativt stort värde ur skolhistorisk synpunkt. Här finns examenskatalog och dagbok sammanhäftade, vanligen en mängd lösa blad; de förskriva sig från slutet av 1840-talet till frampå 1860-talet, den tid, då i dessa bygder skolan flyttades från gård till gård. Alldeles särskilt intressanta äro enligt min mening »katalogerna» över den s. k. lördagsskolan, där man träffar 30-åriga lärjungar. I allmänhet anges det kunskapsmått, de inhämtat. Just dessa papper från folkskolans barndom borde väl förtjäna att tillvaratagas. Nu är det emellertid endast en kort tidsfråga, när de intressanta papperen helt förintas. Jag vore tacksam få veta, ifall det finns någon bestämmelse, att dokument av denna art skola förvaras i skolan eller av skolrådet, ty i så fall äro de ju fastlåsta. Jag ämnar eljest till skolrådet inlämna en ansökan att de få deponeras i det tilltänkta (skolhistoriska) arki-

vet. Å annat håll har jag vid förfrågan ej kunnat få besked om vad som är stadgat.» — Två månader senare meddelade brevskrivaren emellertid, att även de sista resterna av »arkivet» blivit totalt förstörda.

Ifrån ifrågavarande församling skriver nyss en annan lärare om en lärarinna, att hon är synnerligen rädd om alla saker. »Men vid hennes snara avgång kommer antagligen skolan att flyttas, och då kan det hända att föremålen ej bli så noga skyddade... Med det ständiga ombytet av lärarekrafter, som numera är så vanligt här, finnes ingen garanti för, att handlingarna skola bliva välvärdade.» Och ej minst i dessa lärarebristens, lärareavskedens och lärareflyttningarnas dagar gäller detsamma om ett mycket stort antal församlingar. I väl 10 % av de inkomna svaren säger läraren sig skola snarast avgå eller flytta eller hava avgått eller nyss tillträtt. Särskilt i flyttande skolor, vid duplicering, vikariat etc. hindras ej sällan ett verksamt skydd genom lärarens, resp. den ordinarie lärarens tidvisa frånvaro. Så kan även vara fallet, där läraren reser bort under ferierna. En skriver: Handlingarna förvaras i folkskolans kateder inom låst dörr och äro *tidvis* i gott skydd.

Allt som allt, genom oräkneliga tillskyndelser och tillfälligheter hava sålunda en hel mängd handlingar fördärvats, hava, såsom en lärare uttrycker det i avseende å materielen: »gått den vanliga vägen: kasserats, förstörts eller förskingrats». Och bland svaren märkes följande enda svar på cirkulärets alla frågor: »Inom denna kommun finnes ingenting att ge uppgift på, ty om något har funnits, så har det blivit förstört.» De 92 nekande svaren variera mestadels samma tema, i den mån de alls yttra sig om orsakerna till att allt är försvunnet.

Manuskripten äro kontrollerade endast av det personliga intresset hos den för tillfället tjänstgörande vårdaren (läraren), skriver en lärare. Emellertid borde detta ej vara sant, fastän det vanligen är så. Skolråd och folkskoleinspektör åligger kontroll även härutinnan. Ätminstone 1882, 1897, 1921 ålägga Folkskolestadgarna § 29 mom. 4 nämligen läraren dels vården om skolans inventarier, »varöver ordentlig förteckning bör av honom upprättas», dels noggrann åtlydnad av folkskolestadgan.

Enligt många lärares uppgift finnas urkunderna upptagna å inventarieförteckningen, enligt andras icke. »Jag har aldrig hört någon fråga efter dem.» Några yttra att de strukits från denna. Flertalet nämner den ej. Den företes vid årlig revision av skolans tillsynings-

man, säga några. Många se ett viktigt skydd för acta i deras upp- tagande å sagda förteckning; de äga därigenom samma skydd som den moderna skolmaterielen. En yttrar att någon annan kontroll ej före- kommit än den statens inspektör utövar. Andra synas se enda skyd- det i lärarens plikt känsla eller i hans intresse för skola och kultur. Där nyckel finnes till förvaringsstället i skolan, är det han, som har denna om hand. »Så länge den gamle läraren är kvar» — det är tyd- ligtvis bästa hållhaken i alla äventyrligheter. »För tillfället äro de skyddade.» I skrivande stund ingår en utfästelse som är signifikativ: »Jag (= en lärare) är villig att i den mån jag kan, söka tillvarataga sådan materiel och sådana urkunder, som till följd av förändrade bestämmelser angående undervisningen skulle utsträngas och fördär- vas.» Huvudintrycket blir att det ej finnes något tänkbart sätt för förstörelse som ej övergått våra i skolhusen »förvarade» folkunder- visningsurkunder, och att dessas räddande mera synes vara tur än förtjänst, mera en lycklig tillfällighet än följd av en föreskriven kontrollerad, upplyst och nitisk omsorg.

Nära besläktad med denna bristande pietet och omvårdnad äro ofta de förefintliga *skyddsplatserna* och *skyddsanordningarna*. Blott i mindretalet fall synas byggnaderna vara av sten och de vidtagna isole- ringsåtgärderna tänkbarast små. På 47 ställen uppgivas arkivalierna förvaras i sten- eller tegelhus; på 337 säges de vara inhysta i trä- byggnad. Närmare detaljer rörande skyddet, om ett sådant ord kan användas i detta sammanhang, givas i bilaga V. Däri torde åtskilliga grupper kunnat sammanslås, om mera detaljerade uppgifter inkom- mit. Så torde t. ex. »skåp i skolhuset», »skåp i skolsalen», »material- skåp i skolsalen» ofta vara liktydiga begrepp. Då uppgifterna alltså ej varit tillräckligt tydliga, har sådan sammanslagning här ej kunnat göras (annat än i vissa fall vid uttrycken skolan och skolsalen).

Vissa rationellare åtgärder hava på begäran föreslagits i svaren; bland annat speciella institutioner, såsom dels centrala, dels kom- munala, dels kyrkliga arkiv. Först må då beaktas skolornas tillkomst- sätt och ledning, vilket törhända kan giva vägledning vid bedömandet av vems plikt det både varit och är att vårda folkskolehandlingarna.

IV. Kyrkliga, privata och borgerliga folkundervisningsanstalter och skolorkunder.

Känd är kyrkans utomordentliga betydelse i folkundervisningens historia och för folkskolans utveckling. Katekes- och läsundervisningen

samt sockenskolorna före 1842 voro i mångt och mycket kyrkans angelägenhet. Också lägger vår första folkskolestadga folkskolans led- ning främst i prästens hand. Och att folkskolor så pass tidigt och ordentligt som trots allt och trots alla brister, kommo till stånd efter 1842, är till stor del prästernas — kanske icke så mycket högvärdiga riksdagsprästerskapets som det i vardagsarbetet kämpande lägre präst- erskapets — förtjänst. Det var sålunda naturligt, att 1862 års kom- munalförordningar fördelade församlingarnas och sockenstämmans »hushållnings- och allmänna angelägenheter» så, att kyrkans och sko- lans lades under den kyrkliga kommunen med kyrkostämman såsom beslutande myndighet och att övriga ärenden lades under den världs- liga eller borgerliga, företrädd av allmän rådstuga eller stadsfullmäk- tige.⁴⁾ Äldre handlingar överlätos till den kyrkliga kommunen. I fler- talet fall hava dessa skolor sedan sorterat under skolrådet och kyrko- stämman, och nya folkskolor å landsbygden hava i allmänhet ej heller sekulariserats. Folkskoleväsendets acta äro sålunda vanligen i eminent mening *den kyrkliga* kommunens acta.

Eggade just av den kyrkliga kommunens representanter, medlem- mar och behov hava ett utomordentligt stort antal *donatorer o. a. en- skilda* förlänat betydande gåvor till sockenskolors upprättande och underhåll. Dessa magnater o. a. torde aldrig hava tänkt sig annat än att kyrkan och skolan men ej den borgerliga kommunen skulle vara den som uppfyllde deras kulturfrämjande donationsbestämmelser och som skyddade vittnesbörden rörande såväl ifrågavarande folkuppfostringsverksamhet som donators gåvobrev och avsikter.

Närmast på nedan antydd anledning må medtagas följande, som på anmodan meddelats av folkskolläraren Fil. lic. G. E. Lundén: Barn- hus- och Friskolan i Gävle uppkom genom sammanslagning år 1822 av två förut befintliga: »Barnhusskolan och Fattig- och Friskolan». Den förra var från början helt och hållet donationsskola, öppnades

⁴⁾ Kungl. Maj:ts nädiga förordning om Kyrkostämman, samt Kyrkoråd och Skolråd; Gifwen Stockholms Slott den 21 Mars 1862 (Sv. förf. saml. 1862 n:r 15):

§ 1. Hvarje kyrkoförsamling, så i stad som på landet, äger att, för värden af kyrkans och folkskolans angelägenheter i kyrkostämman med kyrkoherden sammanträda till öfverläggning och beslut, på sätt denna förordning stadgar.

§ 2. Till kyrkostämmans handläggning höra frågor om: 1); 2) folk- skoleundervisningen och dithörande anstalter; 3) kyrko- och skolråd, kyrko- wärdars, folkskolelärares, orgelnisters, klockares och annan kyrkobetjenings tillsättande och afskedande, der ej annorlunda stadgat är; 4) kyrkomedels användande, samt kyrko- och skolräkenskapers granskning; 5); 6) bygg- nad och underhåll af . . . skolhus samt boställen för prest, skolmästare, klockare och andra kyrkobetjante; 7) bestämmande af afgifter till kyrka och folkskola; 8); 9); 10) öfverenskommelse rörande presterskaps, skollärares och kyrkobetjänings löneförmåner.

år 1777 men ställdes 1787 under magistratens och prästerskapets tillsyn. Från år 1787 höll nämligen staden skolemästaren med tjänlige husrum — dock under ideliga protester — samt lämnade skolemästaren några riksdalers »kommunalt lönetillägg». Frånsett detta, utgick lönen helt av donerat kapital. — Vid Fattig- och Friskolan ställde sig saken annorlunda. Skolan öppnades 1814 och stod till en början under fattigvårdens tillsyn. Skolans kapital utgjorde från början 5.000 Rdr., beviljade för ändamålet av stadens 5 societeter (handels-, hantverks-, ståndspersons-, fiskare- och skepparesocieteterna). Societeterna voro, som synes, sammanslutningar mellan i näringshänseende likartade grupper i samhället och få sålunda ej förblandas med stadens beslutande myndigheter (magistraten och de 24 äldste). De medel, över vilka societeterna förfogade, voro ej heller kommunala medel i vår tids mening; de utgjorde nämligen överskottsmedel på den av societeterna gemensamt bedrivna brännvinsbränningen ute vid Strömsbro, men fattig- och friskolan fick onekligen en viss officiös karaktär genom societeternas åtgärd. Efter 1822 stod den sammanslagna skolan under fattigvårdens hägn, tills genom kungl. brev år 1839 särskild och gemensam skolstyrelse utsågs för samtliga donationsskolor i staden. De ursprungliga skolornas fonder ställdes under denna styrelses förvaltning.»

Det är här ej fråga om undantagsfall. I Paulssons Historik över Folkundervisningen i Sverige uppräknas c:a 200 skolor som uppkommit genom donationer eller helt eller delvis underhöllas av magnatmedel, skänkta 1800—1842 och som sedan uppgått i eller övergått till kommunala folkskolor. Ett 50-tal nämnas för tiden efter 1842. Men så glömd och förbisedd är nu skolornas magnatskolekaraktär, att högst ett tiotal uttryckligen kallas donationsskolor i de inkomna svaren å frågeformulären. Inalles torde antalet skolor, till vilka enskilda donerat avsevärda understöd i kontanter eller in natura, uppgå till 1.000. Det är ej otänkbart att nämnda pietetslöshet och glömska bidragit till att folkskolan alltför ofta känner sig vara de fattigas och kommunernas skola och alltför sällan minns sig hava utgått ur prästerskapets och rikemans omsorger, att kommunerna själva så lätt glömma vad de hava att tacka enskilda och stat för samt att nu så sällan donationer givas till folkskoleändamål.

Enskildas och särskilt kyrkomäns ansatser hava legat till grund för det mesta av den verksamhet, om vilken skolarkivens acta före 1842 tala. Den kyrkliga kommunens insatser hava å flertalet orter varit av största betydelse för verksamheten och för acta alltsedan ända till

nu. Däremot har *den borgerliga kommunen* ensam eller tillsammans med kyrkliga och statliga organ ägt bestämmanderätten över och burit kostnaderna för skolväsendet i alla större kommuner under de senaste årtiondena och det är en akt av skyldig rättvisa att framhålla att det torde vara å dessa orter, de i folkskolehusen bevarade acta i allmänhet blivit bäst skyddade, om detta än å andra sidan ej bort hava varit tillräcklig motivering för vad flertalet av dessa skolor gjort, nämligen negligerat begäran om uppgifter rörande beståndet, eftersökandet, insamlandet och bevarandet av acta på ifrågavarande orter. På enstaka större orter har en sorglig vanskötsel av de i skolhuset förvarade urkunderna kommit i dagen.

För meranämnda skolarkivalier förefinnas tydligtvis lika många slags arkiv som skolformer: kyrkliga och borgerliga skolarkiv samt magnatskolornas arkiv (vilka sistnämnda vanligtvis jämte vederbörande skola övergått i de kyrkliga skolarkiven, resp. kyrkliga skolorna).

V. Skolarkivalier i och utanför kyrkoarkiven. Dessas skydd.

För att begagna en framställning av riksarkivariens gälla i fråga om dessa »dels kungörelsen den 14 november 1902 ang. överlämnande av arkivhandlingar till landsarkiven, dels kungörelsen den 22 maj 1903 ang. plan till förteckning över kyrkoarkiv. Jämlikt den senare författningen skola alla kyrkoarkiv fullständigt förtecknas, varvid under särskilda serier skola upptagas bl. a. sockenstämmas, kyrkostämmas, kyrkoråds och skolråds protokoll och handlingar samt räkenskaper för skola m. m. Fullständiga förteckningar över dessa arkivalier böra i följd härav finnas uppgjorda; ett exemplar av varje förteckning inlämnas till riksarkivet. Enligt den förra författningen åter skola till landsarkiven av kyrkoarkivens innehåll överlämnas alla över ett-hundra år gamla arkivalier, som »icke äro av uteslutande eller övervägande kommunal natur». Emellertid kunna även både arkivalierna av yngre ålder och sådana som äro av uteslutande eller övervägande kommunal natur, till landsarkiven överlämnas, och båda delarna ske i stor utsträckning. Vad angår gränsen mellan arkivalier, som måste överlämnas och som kunna överlämnas men även kunna i kyrkoarkiven behållas, anses den författningens enligt gå så, att till den senare gruppen hänföra nyssberörda serier av protokoll, handlingar och räkenskaper hos stämmor samt kyrko- och skolråd. Dylika arkivalier kunna alltså kvarbliva i kyrkoarkiven, men få enligt arkivstadgan

1900 icke där vanvårdas utan pläga i sådant fall infordras till landsarkiven. Deras vård kontrolleras vid landsarkivariernas inspektionsresor.»

Dessa kungörelser förtydliga sålunda i avseende å kyrkoarkiven det skydd, som i Kungl. stadgan 31/12 1900 tillsäges flertalet arkiv i riket (utom kommunala arkiv). Enligt kungörelsen 22/5 1903 angående allmänna grunder för ordnande och förtecknande av offentliga arkiv (II § 4) böra i en grupp för sig förtecknas journaler, matriklar o. d., upprättade för en myndighets räkning och förvarade i dess arkiv. Det synes vara en lika märklig som ödesdiger begreppsdistinktion, att skolrådets protokoll och handlingar samt skolräkenskaperna räknats till offentliga och kyrkoarkiv, men att t. ex. de hela folkskolearbetets förefintlighet och arbetsresultat bevisande och redovisande examenscatalogerna eller den »fullständiga skolmatrikeln», som upprättats för alldeles samma offentliga myndighets räkning, ej fått räknas till offentliga eller kyrkoarkiv. Skolrådets beslut om skolornas verksamhet finnas i offentliga och kyrkoarkivalier och erhålla förstegradsskydd i landsarkiven. De för samma skolråds och statsinspektionens räkning förda böckerna som ådagalägga huru skolrådets beslut och skolrådsordförandens föreskrifter och dispositioner gått i verkställighet och fullföljts, dem är det som oväder, råttor och pojkar ej sällan fått våldföra sig på. De åtnjuta ej ens det skydd på papperet som de i skolråds-kassörernas hem förvarade gamla skolrådsräkenskapsböckerna hava, om vilka vissa läraresvar intyga att de alltjämt förefinnas i bondstugorna. I skolrådets arkiv borde sålunda ingå ej blott de arkivalier som förvarats i gott skydd i prästgården utan även vissa acta som dröjt sig kvar i t. ex. skolråds-kassörens hem och åtminstone de viktigaste av de skolacta, som ligga i skolrummen, på skolvindarna eller i lärares sterbhus. Att de senare egentligen äro att anse såsom skolrådets arkivalier och arkiv, framgår bl. a. av kungl. cirkuläret 22/4 1864, enligt vilket det var skolrådet, som skulle upprätta fullständig skolmatrikel, och jämväl dessförinnan var detta dess självklara plikt. Ifrågavarande urkunder äro alltså redan offentliga och kyrkoarkiv — till sitt inneboende begrepp, men de flesta icke i verkligheten och icke på papperet. De bäst skyddade erhöllo ännu bättre skydd; de medelmåttigt skyddade erhöllo delvis bättre skydd, delvis intet; de sämst eller ej alls skyddade blevo kvar i förskingringen. Historiska synpunkter synas alltså tala för att acta ej bort fördelas i den kyrkliga kommunens och i den borgerliga kommunens handlingar, icke i kyrkliga och kommunala handlingar.

Emellertid hava ju ej alla utan huvudsakligen blott hundraåriga kyrko- och skolrådsacta erhållit förstklassigt skydd (i landsarkiven). Vid debatten i andra kammaren 1915 17/3 framhöll riksdagsmannen *Welin* sålunda bl. a. följande: »Vi känna nog till litet var, hur vid snart sagt varje eldsvåda ute på landet som berör prästgård, en kyrka eller dylikt, att det är vanligt att äldre handlingar förkomma och det har försvunnit sådana oerhörda massor av sådana ofta mycket värdefulla saker, att vi måste i högsta grad beklaga, att inte våra förfäder ha vidtagit kraftigare åtgärder för att skydda handlingar, som kunde ha varit synnerligen belysande i historiskt och kulturhistoriskt avseende... Matriklar (avse) redan förbrukade handlingar, och dessa kunna många gånger innehålla kulturhistoriska skatter... Vi stå i ansvar inför våra efterkommande, hur vi i detta fall vårda de handlingar, som kunna hava värde för dessa.» — Kyrkoherden *Rydholm* betonade att arkivstadgan av 1900 endast står på papperet. »Dessa ytterst dyrbara kyrkoarkivalier förvaras ofta i ett träskåp, uppe på en vind t. ex. eller i en förstuga eller någonstans var som helst i en prästgård av trä.»⁵⁾ I andra kammarens första tillfälliga utskotts utlåtande 1916 4/4 (n:r 9) hänvisas till att landsarkivariernas inspektionsberättelser utgöra ett bestyrkande av att utskottets tidigare uttalanden rörande kyrkoarkivens bristfälliga vårdande äro i bedrövlig grad sanna. »Men det torde vara påtagligt att det icke är nog med att

⁵⁾ Å vissa orter hava på skolrådsordförandens eller lärares initiativ kyrkliga folkskolors — och kanske även kommunala skolors — acta inlemrats i kyrkoarkiven och med dessa någon gång även skickats till landsarkiven. Men åtminstone enligt de senast 1911 lämnade kyrkoarkivförteckningarna i riksarkivet har det skett sällan; varken i statuter eller i verkligheten har man vanligen behandlat dylika acta på samma sätt som »Skolrådshandlingar» och folkskolornas räkenskaper. Därav har det ofta kommit sig att de sistnämnda grupperna men ej de förra räddats undan förstörelse (jfr om den förstnämnda grundliga ödeläggelsen i svenskt pastorat 1915—1919).

Dock finnas sådana som hålla före att sagda matriklar och övriga skolbokföringsböcker erhållit skydd långt oftare än vad fallet verkligen varit. Andra kammarens första tillfälliga utskott har följande egendomliga yttrande 1915, utlåtande n:o 45 s. 3 (på tal om kommunala arkivalier): Skolornas handlingar torde i regel överlämnas till kyrkoarkiven, men även bland dessa finnas sådana — t. ex. matriklar och skolnämndernas skrivelser — om vilkas vårdande erforderliga föreskrifter saknas. I det utlåtande, landsarkivarien i Vadstena benäget avgivit såsom svar å frågor rörande utrymmet etc. i ifrågavarande arkiv, skriver han att de äldre arkivalier som angå folkskolor och vissa andra kommunala skolor, nu i regeln följa med de äldre kyrkoarkivalier som inlevereras till landsarkiven. Detta torde blott avse antydda arkivdistrikt t. ex. under nuvarande landsarkivariens verksamhet. Överlämnandet till landsarkiv var föga att vänta, då ju dessa i regel mottagit minst hundra år gamla kyrkoarkivalier. Och bevarandet i kyrkoarkiv kunde knappt väntas, då de i skolorna förut beagnade handlingarna, bl. a. de viktiga skolbokföringsböckerna, icke upptagits å »Förteckning över kyrkoarkivet».

detta faktum konstateras utan man bör sträva efter att ernå en verklig förbättring i dessa förhållanden.»

Dessa klagomål torde i all synnerhet äga sitt berättigande i avseende på Norrland, som saknar både inspektion och landsarkiv, trots det en proposition och två motioner om ett sådant framlades redan vid 1907 års riksdag. I två tredjedelar av vårt land äro sålunda i fullaste mått de olägenheter tillfinnandes, vilka redan under förra århundradet överklagades. Enligt proposition och debatt vid 1897 års riksdag rörande behovet av att bereda våra offentliga arkiv bättre förvaringsrum, vård och tillgänglighet för forskning hade tidigare anmärkts, att förteckningarna över arkiven i flera fall befunnits ofullständiga; de behövde kontrolleras och kompletteras. Därjämte kvarstode föga förändrade de olägenheter, som vållades genom olämpliga, fuktiga lokaler, där de äldre handlingarna skadades och förfores, eller genom eldfara å sådana orter, där kyrkohandlingarna plögade delvis förvaras i prästgårdarna, utsattes för alltför stor risk. Och slutligen, där handlingarna vore väl förvarade och vårdade, bleve de ofta endast med svårighet tillgängliga för forskning (jfr Ericssons i Ovanmyra motion 1907). Ingen borgens finnes sålunda för att icke inom största delen av Sverige alltjämt barbari florerar t. o. m. i avseende å de i statuter och förordningar bäst skyddade skolhandlingarna — nämligen skolrådets protokoll och skolräkenskaperna. Måhända gäller ännu om en del av dessa, vad en pastor Petrus Agrell skrivit i en gammal »Förteckning på handskrifna kyrkoböcker o. a. handlingar» i Frustuna moderförsamling i Strängnäs stift (Riksarkivet): »Dessa böcker och handlingar som förut till det mesta förvarats i Sakristian, hafva der lidit mycket af fukt, mögel och råttor, och torde detta vara orsaken, att de icke sträcka sig längre tillbaka i tiden eller finnas så fullständigt som önskligt vore.» Då det varit så i kyrka och prästgård i avseende å lagligt skyddade handlingar, är det lätt att förstå, huru som de kraftigaste åtgärder äro nödvändiga för att få till stånd insamling, skydd och utlåningsanordningar åt de många tusen ovårdade skolarkiven.

VI. *Borgerliga kommunalarkiv.*

Såsom skolan i 1862 års kommunalstadgar ställdes i viss mån sidoordnad med kyrkan, då de båda sades tillhöra den kyrkliga kommunen, så ha ett antal folkskolor efter hand sekulariserats (i avseende å sin ledning), ställts under folkskolestyrelse och stadsfull-

måktige samt i viss mån sidoordnats med den kommunala förvaltningen. Dels dennas handlingar, dels den borgerliga kommunens skolhandlingar skulle det alltså vara sistnämnda icke-kyrkliga kommuns skyldighet att vårda, medan det alltjämt vore den kyrkliga kommunens plikt att vårda de kyrkliga skolhandlingarna.

Skydd åt borgerligt kommunala arkiv har varit ett önskemål under minst ett halvsekel. Med hänvisning till riksdagsuttalanden 1888 och 1899 motionerade herrar Emil Molin och C. J. Öberg i andra kammaren åren 1915 och 1916 om utredning angående ålägganden (resp. bestämmelser) att kommunala arkivalier bliva på ett betryggande sätt ordnade och förvarade. Betecknande för statuternas otydlighet rörande vården av folkundervisningens och kommunalförvaltningens handlingar är, att påstående står mot påstående i avseende å förefintligheten av dylika stadganden. Som exempel må några ställas mot varandra. Enligt motionärerna vid 1915 års riksdag om kommunal arkivvård läser ingen »kunna bestrida att varje som helst bestämmelse (om dylik arkivvård) saknas och att ett sådant förhållande på sina håll måste leda till vanvård eller förintelse av ett för nutida och framtida forskning betydelsefullt moment». Andra kammarens första tillfälliga utskott påpekade 1915, att ingen finnes, »som är lagligen förpliktad att övervaka, att handlingarna verkligen bliva vederbörligen förvarade». Det fattas därför icke exempel på att de bliva på det mest oförsvarliga sätt vårdslösa. Och andra kammarens första tillfälliga utskott 1916 (utlåt. n:o 1 s. 3) samt riksdagen själv yttrar att »någon föreskrift angående de äldre handlingarna, de egentliga arkivalierna, . . . finnes icke». Däremot yttrade herr Persson i Stallerhult 1915 (17/3; riksdagsprot. s. 10): »Jag för min del kan icke finna, att det saknas bestämmelser i kommunallagarna om förvaring av handlingar . . . När de innehålla att ordföranden i kommunalnämnd och -stämma har till åliggande att förvara och vårda handlingar, bör det vara klart som dagen, att vården innebär, att handlingarna skola vårdas på sådant sätt, som motionären och utskottet säga.» Och en synnerligen framstående och högtstående juridisk ämbetsman har vid annat tillfälle haft ett yttrande av alldeles samma innebörd. Man behöver därför ej på tal om kommunalförvaltningens arkivalier göra såsom andra kammarens första tillfälliga utskott 1915 gjorde: åberopa kungl. stadgan om arkivvård 1900 31/12, ty denna säger tydligt ifrån att den ej gäller »kommuner i allmänhet». Riksdagsman Persson i Stallerhult anslöt sig av nämnda skäl till avslagsyrkandet. Bland dettas förkämpar framhöll en i kammaren, att motionen önskat påföra kom-

munerna dryga omkostnader blott för att hindra att det möjligtvis skulle kunna någon gång hända att en handling skulle kunna förvärvas. Annars torde det vara var man i Sveriges rike bekant, vilken skövling dessa kommunala acta undergått och ännu varje dag undergå. Mot dem är kanske t. o. m. skolakternas förödande ringa, för att ej tala om kyrkoarkivaliernas. De förstnämndas öden torde sålunda varit än sorgligare än deras, som omtalas i Handlingar från riksarkivet eller som man av andra källor vet vara hittade i rödfärgstunnor, tornrum, värmekammare eller i flyttkappsäckarna från ämbetsinnehavarens dödsbo. Också torde allt detta tala för att när stadgar rörande skolarkivalier en gång komma att skrivas, de måtte avfattas med tillräcklig tydlighet och utan att giva tillfälle till undanflykter.

Också höll 1916 års riksdag före, »att särskilda åtgärder för åstadkommande av en betryggande vård av kommunernas arkivalier äro påkallade samt att dessa åtgärder böra kunna genomföras utan allt för betungande kostnader. För ernående av detta syfte synes det riksdagen ändamålsenligt, att Kungl. Maj:t genom utfärdandet av cirkulär eller på annat lämpligt sätt fäster vederbörande kommuners uppmärksamhet på angelägenheten av att en bättre vård av kommunala arkivalier kommer till stånd samt meddelar de råd och anvisningar, som i sådant syfte kunna anses påkallade. Men därutöver torde för ändamålet erfordras särskilda lagbestämmelser, åsyftande att av kommunerna utsedda revisorer måtte åläggas utöva viss kontrollerande myndighet uti ifrågavarande hänseende.»

Visserligen torde nu gällande bestämmelser om avsedda revisorers åligganden kunna anses inbegripa uppdraget att utöva tillsyn över kommunernas i dagligt bruk använda handlingar, men bestämmelserna härom äro icke tillräckligt tydliga, och någon föreskrift angående de äldre handlingarna, de egentliga arkivalierna, som ju framför allt avses i motionen, finnes icke. I fråga om dessa arkivalier — deras utgallring m. m. — är kommunalstämmans beslut bestämmande, men initiativ till dylikt beslut, där sådant behöves, synes lämpligen böra utgå jämväl från sagda revisorer. Med hänsyn härtill torde det vara lämpligt, att i förordningen om kommunalstyrelse på landet stadgande införes därom, att de revisorer som kommunalstämman har att utse för granskning av kommunalnämndens och andra av kommunalstämman tillsatta styrelsers räkenskaper och förvaltning, borde »få sig ålagt tillse, dels att kommunala värdehandlingar, böcker och övriga handlingar, som behövas för dagligt bruk, äro på ett tillfredsställande sätt ordnade och förvarade, dels ock att de egentliga arkivalierna

erhålla en lämplig vård samt bliva fullständigt förtecknade. Tillika borde dessa revisorer få sig ålagt att vaka däröver, att inventering av vederbörande kommunala arkivalier, åtminstone vid arkivvårdares av- och tillträde bleve verkställd. I sin årligen avgivna revisionsberättelse borde revisorerna till kommunalstämman avgiva utlåtande över sin i berörda avseende verkställda granskning samt därvid tillika föreslå behövliga åtgärder i ämnet.»

Såsom redan riksarkivarien Clason framhållit är det härvid näppeligen fråga om magistraters och rådhusrätters arkiv eller om arkivalier som lyda under tryckfrihetsförordningen. Och tydligt är att den frånser de kyrkliga folkskolornas arkivvård; det är nämligen de av kommunalstämman utsedda revisorerna, som skola kontrollera och ge initiativ; det är kommunalstämman som beslutar om arkivalierna och utgallring etc. Skrivelsen berör blott den borgerliga kommunen. Ja det är tydligtvis blott den borgerliga kommunalförvaltningen, som ihågkommes, vadan ej blott den kyrkliga utan även den borgerliga kommunens skolor mer eller mindre fullständigt förbises. Och redan är antytt att när man i riksdagen tänkte på folkundervisningsakternas allmänna räddande, man knappast tänkte sig det ske i samband med skyddet åt kommunalförvaltningens akter utan möjligen — eller hellre — deras införlivande med kyrkoarkiven.⁶⁾

Intresset är på många håll mycket stort för att ett bättre skydd bör ägnas kommunalförvaltningens handlingar; ett efterhörande rörande inköpta arkivskåp till kommunerna har givit ett glädjande resultat. Då sådana skåp kunna erhållas till moderata pris, pris som synes stadda i säkert sjunkande, så synes frågans ekonomiska sida lätt ordnad. Och därest landsarkiven äro villiga att gratis, efter utrymme, mottaga de kommunala acta, varvid arkivteknisk vård dessutom kommer dessa till del⁷⁾, synes arkivfrågan kunna jämförelsevis mycket lätt lösas även i fattiga församlingar.

Enligt stadga av 22/5 1903 rörande kyrkoarkiv upptagas i dessa även »fattigvårdsstyrelsens protokoll och handlingar». Orsaken är tydligtvis den, att beslutet om fattigvårdsangelägenheterna i ett tidigt

⁶⁾ Jfr andra kammarens första tillfälliga utskott 1916 (utl. n:o 45 s. 31), här återgivet i näst föregående not.

⁷⁾ Enligt Kungl. Maj:ts förnyade nådiga Instruktion för landsarkiven den 1 november 1918 § 1 hava landsarkiven till uppgift att vart för sitt distrikt i enlighet med vad särskilt stadgas, mottaga arkivhandlingar från ämbets- och tjänstarkiv, så ock från kommuner, korporationer, anstalter och enskilda personer ävensom att förvara och ordna dessa handlingar för att vid förefallande behov hållas tillgängliga.

skede fattats under ordförandeskap av kyrkoherden. När kommunalt arkivskydd blivit verklighet, komma måhända alla de acta (volymmer och enstaka handlingar) som helt eller övervägande gälla fattigvårdsärenden, att överlämnas från kyrko- till kommunalarkivet, och det vare sig de avse tiden före eller efter 1862—1863. Detsamma kommer måhända att gälla även sockenstämmas, sockennämnds och kyrkostämmas protokoll och handlingar. Tänkbart är jämväl att skolrådets, folkskolestyrelsens och i synnerhet de i skolan förvarade urkunderna kunna finna skydd tillsammans med kommunalarkivet, vare sig skolan tillhört den kyrkliga eller den borgerliga kommunen.

VII. *Krav och önskemål i avseende å enhetliga skolarkiv.*

Enär det sålunda i församlingarna finnas speciella skolarkivalier, finnes det också skolarkiv i församlingarna (i kyrkoarkivet, i kyrkliga och i kommunala skolhus, för att ej nu nämna de från skolorna orätmätigt bortförda arkiven). Frågan är då, om och i vad mån dessa arkiv kunna förbättras så, att de tillgodose behoven av skydd, omvårdnad och forskning. Redan 1882 års folkskolestadga och senare editioner därav synas hava tänkt sig arkiven i skolhusen såsom lämpliga utgångspunkter härför. Enligt folkskolestadgan § 29 mom. 4 åligger det nämligen läraren att vårda skolans undervisningsmateriel och övriga inventarier, däröver ordentlig förteckning bör av honom uppställas. I parallellitet härmed yttrar gällande seminariestadga härom (§ 109), att rektor bör »ordna och förvara inkomna handlingar, diarium, protokoll, koncept, förteckningar, längder, räkenskapsböcker, arbetsordningar, redogörelser, de i den skriftliga prövningen för folkskollärarexamen utförda arbetena med mera dylikt samt enligt därom särskilt givna föreskrifter föra förteckning över seminariets arkiv». (Sist antydda föreskrifter ha emellertid kanske ej blivit utfärdade. Törhända kan vidfogade förslag till kungörelse angående förteckning över statsunderstödda skolors arkiv då bli till något gagn vid utfärdandet av antydda föreskrifter. Det har tagit hänsyn till det ovanligt rika arkivaliebeståndet vid ett av rikets folkskoleseminarier och till den ingående förteckning däröver, som upprättats av läroanstaltens dåvarande rektor H. Dahlgren.)

Lokalt skydd åt skolarkivalierna har i vårt västra grannland påyrkats av dess förenämnda Lærerlag. Då föreningens centralstyrelse år 1912 sände en hemställan till alla skolråd att verka för att varje bygds och stads lokala undervisningshistoria måtte avfattas, varigenom

utgivandet av hembygdsböcker, stadshistoriska och landets undervisningshistoria skulle kunna förberedas och möjliggöras, så utgjorde detta motiveringen för den samtidigt framförda begäran att skolrådet snarast möjligt måtte ordna upp kommunens skolarkiv samt insända arkivförteckning till Centralstyrelsen. Och den skolhistoriekommitté, som samma styrelse utsåg senast nämnda år, har sedan i upprop i pressen framhållit önskvärdheten av att alla skolarkiven skyddas på ett fullt betryggande sätt samt vädjat till alla lärare och kretsförningar — och ej minst till lärarnas representanter i skolrådet — att med iver och skicklighet verka för dessa önskemåls realiserande (samt för upptecknande av muntlig tradition).

Att döma av flertalet svar å de frågor, jag utsänt till ett flertal skolmuseer i utlandet samt till Preussische Auskunftstelle für Schulwesen, hava lokala myndigheter mestadels omvårdnaden om och ansvaret för skolarkivalierna, i det de förvara dem i sina arkiv. Dansk skolmuseum, København, yttrar, att »ved hver Skole findes et Arkiv, hvori alt af Interesse hengemmes».

I de återkomna frågeformulären hava ett fåtal lärare angivit några önskemål och då på motsvarande sätt bland annat påyrkat lokala skyddsanordningar. Överläraren pastor Sixten Dahlquist, Boxholm, skriver närmast på tal om boksamlingar men tydligtvis även i tillämpliga delar rörande handlingarna: »De böra samlas på ett ställe, gemensamt för hela skoldistriktet. Så snart avskrivning eller utbyte av böcker o. d. ägt rum, böra av de gamla läroböckerna o. d. ett exemplar och av protokolls-, dagböcker och examensataloger alla förbrukade exemplar överlämnas till t. ex. skolrådets ordförande (i smärre skoldistrikt) eller eventuellt överlärare, såvida församlingen bereder brandfritt valv i distriktets huvudskola. Vid varje överlämning skall två förteckningar medfölja, varav det ena exemplaret bevaras av äldste läraren (förste läraren, tillsyningsläraren) vid varje skola.»⁸⁾

En lärare i Småland (I: 73) yttrar: »För skolans materiel och handlingar borde finnas ett brandfritt förvaringsrum.» En i Skåne (I: 172)

⁸⁾ På avdelningen om »Samarbete» för eftersökande och bearbetning av urkunderna yttrar han: »Ej för tidigt att denna sak blivit uppmärksammas, då den ju är av stor vikt. Med glädje hälsar jag därför försöken att vinna ökad kännedom om gångna tiders skolförhållanden och samla och bevara vad som i detta avseende kan vara av betydelse. Gärna vill jag också deltaga i ett dylikt arbete, så långt tid och krafter det medgiva. Lämpligast vore om distriktets samtliga skolor erhöle underrättelse om det arbete, som bedrivs, och om de krav, som ett dylikt forskningsarbete ställer på lärarens samlande och bevarande av handlingar, böcker och undervisningsmateriel.» [D. är numera (1947) kyrkoherde i Vreta Kloster och prost.]

yttrar: »Ett arkiv bör inrättas vid skolans ombyggnad.» Och bland svaren å de endast till läroverken och andra högre skolor utsända frågorna märkes följande svar å vädjan rörande ortens övriga undervisningsanstalters arkivhandlingars bevarande och utforskande: »Torde tillkomma närmast kyrkoherdarna i vederbörande pastorat att övervaka och tillse. Ortspressen torde härför kunna göra mycket.»

I riksdagen hava menighetsrepresentanter bestämt påyrkat och utlovat ett i alla avseenden tillräckligt skydd åt och fri forskning i kyrkoarkiven i hemorten, såsom vidare skall omnämnas och citeras här i följande kapitel. Man vill *väl* sörja för sina arkivskatter, har man upprepade gånger sagt och det finns kanske ej anledning antaga att man skall försumma skolrådets övriga acta (i skolorna), när man förbundet sig skydda skolrådets protokoll och skolräkenskaper (i kyrkoarkivet).

Och riksdagen har t. ex. år 1916 ställt sig välvilligt i avseende å kommunala handlingars skyddande. I synnerligen många fall hava församlingarna redan utan offentligt påbud förskaffat sig arkiv, och särskilt å större orter hava skolorna vidtagit jämförelsevis goda anordningar till akternas skydd. Allt vad som i den vägen kan ytterligare göras, bör tydligtvis göras och främjas, även om man numera aldrig kan komma så långt som formulärsvaret från Willinska fattigfri-skolan i Göteborg ger vid handen: man äger där alla sina acta fr. o. m. 1798; alla äro i gott skick utan defekter; de ligga förvarade i särskilda låsta skåp och järnkista (i skolans lärosal, i stenhus).

I rikets folkskolestadgar och skolreglementen samt i instruktionerna för skolstyrelser, skolinspektörer, rektorer, överlärare och arkivinspektörer böra inryckas fullt tydliga och ofrånkomliga bestämmelser om uppsökande, vård resp. inspektion av skolarkivalierna.⁹⁾ Utan efterlevnad av dylika stadganden böra statsunderstöd till några som helst skolor ej utgå, vilket bör på förhand meddelas. I normalritningar och före skolritningars godkännande böra arkivplatser och arkivskyddsresurser föreslås, resp. föreslås eller bestämmas (— ej

⁹⁾ Medan skolrådsordförandens ämbetsplikt utgör en viss borgen för omvårdnaden av vissa bland skolrådets handlingar, torde sådan ej kunna med samma visshet förutsättas hos folkskolestyrelsens ordförande. Näppeligen torde tillräckligt skydd åt acta garanteras genom § 9 i Lag angående folkskoleväsendet i vissa städer, den 25 juni 1909, enligt vilken ordföranden bör »vårda styrelsens handlingar och hålla register över dem». Detta kan i varje fall ej gärna gälla de styrelsens handlingar som nedärvt från tidigare skolmyndigheter och från arbetet i tidigare skolklasser. At dessa acta kräves speciella arkivinstitutioner, vare sig de nu komma att av praktiska skäl förenas med t. ex. kyrkliga eller statliga arkiv, utgöra självständiga institutioner eller utgöra en del av de borgerliga kommunalarckiven.

ens i de år 1920 utgivna ritningarna till skolhusbyggnader finnes ett ord nämnt om skolarkiv). Den nyss citerade paragrafen 109 ur Seminariestadgan synes böra i tillämpliga delar efterlevas i alla skolor.

Varje skolstyrelse (skolråd, rektor o. s. v.) bör till Riksarkivet och till vederbörande landsarkiv insända förteckning å alla de nu ej använda skolstyrelse- och skolacta. Till ledning för sådan förteckning bör kungörelse med plan utfärdas. Skolrådet, skolstyrelsen etc. böra samtidigt uppgiva, i vilka skolhus undervisningsverksamheten står under styrelsens ledning (resp. bedrivs inom skoldistriktet), hur många skolarkiv man stadgeenligt upprättat, å vilka ställen, med vilka skyddsanordningar, tillsammans med vilket annat arkiv, om och vilka handlingar man önskar överlämna till landsarkivet, om och vilka handlingar äro så skadade att de behöva restaureras av arkivbokbindare, jämte vad andra upplysningar eller förfrågningar de vilja framlägga. Och torde dessa ävensom förteckningsformulär och anvisningar kunna tryckas och jämte stadgarna utdelas av Riksarkivet, såsom detta utsänt motsvarande tryck rörande kyrkoarkiven eller, om detta ej har medel eller tid härför, av det skolhistoriska studiemuséet (jfr senare). Antydda anvisningar avse ifyllandet av förteckningar och kunna formuleras i viss överensstämmelse med dem som Riksarkivet utsänt till kyrkoarkiven. Eventuellt överblivna ex. av dessa torde också kunna användas. Ett ex. samt förslag till förenämnda förteckning och frågeformulär vidfogas här såsom bilagor.

Å alla statsunderstödda skolor synas följande fordringar böra vid äventyr av statsanslagets indragande uppställas i avseende å både skolestyrelsers och läroanstalters acta.

1) De arkivalier som vanligtvis icke längre användas, enroteras tydligare än hittills vanligen skett, i landets allmänna arkivväsen och ställas därmed i forskningens tjänst. 2) Ur äldre eller ännu använda officiella arkivalier får utrangering ske endast på de villkor, som gälla för riks- och landsarkiv. 3) Alla ej på sådant sätt utrangerade äldre handlingar böra inom ett år härefter uppsökas och tillvaratagas, förvaras å säker plats och under god vård samt uppställas översiktligt och i enlighet med en för hela landet uppgjord plan.

I det sagda ineligger bland annat följande. 1) Handlingarna skola återfordras, därest de varit utlånade eller på annat sätt kommit i enskild persons, i ett hembygdmuseums etc. vård eller ägo. 2) Handlingarna skola givas dels fullständigt skydd mot förskingring eller annan skadegörelse av människor, djur, regn och fukt, dels ett så tillförlitligt skydd mot eldfara, som är förenligt med ej alltför stora

omkostnader. 3) Alla de under ett skolråd, en skolstyrelse, en rektor etc. lydande skolornas — eventuellt även skolråds etc. — äldre acta böra ställas under inseende och erhålla sorgfällig omvårdnad av en lämplig och ansvarig skolarkivarie, som håller dem noggrant inlåsta å en plats, där intet annat än arkivalier förvaras. Han uppgör jämväl förteckning över dem i tre exemplar enligt fastställt formulär, insänder två av dem samt vart tionde år förteckningar över accessionen till riks- och landsarkivet samt ombesörjer de äldre actas utlåning under betryggande former. 4) Vare sig skolarkivet förvaras å samma plats som andra arkivalier eller icke, skall det hållas avskilt såsom en enhet för sig. 5) Skolarkivet får icke förvaras i sådan byggnad, där särskild fara för eldsvåda föreligger t. ex. genom söndriga kakelugnar, närvaro till eldfarlig lokal etc.). 6) Utrymmet för förvaringen bör beredas på något av följande sätt: a) i särskilt, låst skåp e. d. i sten- eller tegelhus utan brädbeklädnad eller trästomme förutan lätt-skadligt tak (av papp, trä eller dylikt) och med av brandstolsmän noga besiktigade, väl godkända värmeanordningar), b) i brand- och dyrkfritt valv, c) solitt järnskåp, d) träskåp, helt beklätt och isolerat medelst asbestpapp och falsat järn. Förvaringsplatserna skola vara av ändamålsenlig beskaffenhet i avseende å storlek, djup, hyllhöjd etc. 7) Endast de volymer som fortfarande skola oftare användas, få förvaras utan nämnda skyddsanordningar. 8) Förefintligheten av lokalt skolarkiv antecknas å skolans inventarieförteckning. 9) Med ledning av skolarkivariens årligen kompletterade arkivförteckning böra minst två av men ej bland skolstyrelsens ledamöter utsedda personer grundligt inventera skolstyrelsens och skolans lokalarkiv samt ännu använda handlingar en gång årligen samt vid skolarkivariens av- och tillträde. Finnes anledning till anmärkning över omvårdnaden eller över handlingarnas beskaffenhet, anmäla granskningsmännen sådant ofördröjligen för skolstyrelsen, och om ej bristerna avhjälpas, inom ett halvt år till riks- eller landsarkivarien.

Dessa och folkskoleinspektören åligger samma inventeringsplikt vid deras besök i skolan eller i närheten av lokalarkivet, dock högst en gång vartannat år. Sådan statlig inspektion bör vara av ingående och verksam art, därest icke den för kyrkoarkivens flertal anbefallda koncentrationen till landsarkiven skall bliva en tvingande nödvändighet. Om sådan koncentration för speciella fall beslutar Kungl. Maj:t efter hemställan av riksarkivarien. Helst bör vid inspektion upplysningar och råd meddelas samt anmaningar till avhjälpande av eventuella skador och brister givas.

För vården av de statsunderstödda skolornas styrelse- och skolarkiv synas följande *förslag, önskemål* eller *råd* kunna framställas. 1) I synnerhet om folkskolehandlingarnas skydd kan bliva fullständigare och deras omvårdnad mera omsorgsfull och sakkunnig genom att arkivet förvaras å samma plats som kyrko- eller kommunalarkiven eller bådadera, bör sådan samvård ske, med iakttagande av att skolarkivets enhetlighet bibehålles. 2) Arkivet kan förvaras å eller nära skolans expedition. 3) Önskvärt vore ur många synpunkter om den historiska utvecklingen finge sitt rätta uttryck i arkivalievården, i det att de kyrkliga skolornas acta förenades med kyrkoarkiven. Helst borde alla skolråds- eller skolacta därvid utgöra en avskild helhet för sig inom kyrkoarkivet. 4) De som så kunna och vilja, förvärva sig ett dyrk- och brandfritt valv, gemensamt för församlingens eller kommunens alla olika äldre acta, vilka förvaras och vårdas av en gemensam församlingsarkivarie. Eller ock förvärvas ett, två å tre järnskåp eller asbest- och plåtbeslagna träskåp för alla eller olika slags handlingar, vilka skåp placeras på centrala och lämpliga platser. Där kyrkoarkivet redan är ordnat och ej plats där finnes för andra slags acta, kunna kommunalförvaltnings- och möjligen skolhandlingar förläggas till ett gemensamt större skåp, förvarat t. ex. i kommunalrummet. Eller kunna alla skolacta förvaras i skyddsskåp i en skola och däremot kommunalförvaltningens handlingar förvaras i dylikt skåp i kommunalrummet eller hos kommunalnämndsordföranden. 5) Ju mindre skolarkiven skilja sig från forskningsarkiven, dess bättre. Ty det är ifrågavarande olikheter, som förorsakat de mesta olyckorna för de förra.

Rörande den föreslagna *enhetligheten* och *avskildheten* åt skolarkiven må ytterligare anföras följande fakta, motivering och önskemål.

1) Skolarkivet bör jämsställas med vardera av kyrko- och kommunalarkiven i st. f. att bliva en del av dem. Skolarkivets placering tillsammans med ettdera eller båda de övriga arkiven blir sålunda blott en praktisk angelägenhet, som ordnas olika å olika orter. Ett brev till det lokala skolarkivet bör alltid komma fram till skolarkivarien, vare sig han samtidigt är kyrko- och kommunalarkivarie eller icke. 2) Å en hel mängd större orter finnas redan sedan länge särskilda skolarkiv som äro jämförelsevis väl skyddade och rikhaltiga. 3) I samma mån som undervisningen i alla skoldistrikt håller på att utvidgas med nya skolklasser eller skolformer samt skolämnena, bliva skolbokföringsböckerna och övriga skolhandlingar långt flera än förut.

4) I kyrkomötet 1920 har kontraktsprosten E. G. Ljungqvist hemställt att kyrkomötet ville underdånigst anhålla om åtgärders vidtagande därhän, att kyrkostämman i landsförsamling med minst 5.000 invånare bleve skyldig att på skolrådets och domkapitlets hemställan avlöna en överlärare, som skulle biträda skolrådets ordförande vid ledningen och tillsynen av skolväsendet och till vilkens avlöning statsbidrag skulle utgå. Motionen synes i allt väsentligt hava vunnit utskottets och kyrkomötets gillande men avslogs, dels enär Planer och förebilder till reglementen och andra bestämmelser för skoldistriktet upptog förslag till reglementsplaner med avseende på överlärares anställning, dels enär K. Skolöverstyrelsen hade både till anslag för budgetåret 1922 anmält behovet av kommunala folkskoleinspektörer och överlärare och förordat ett ordinarie förslagsanslag å 100.000 kronor till skoldistrikt för avlöning av överlärare.

Ätminstone i alla mindre skoldistrikt synes enhetligheten böra yttra sig i ett förenande av styrelse- och skolarkiv. Båda äro ju ett skolinstitutionens arkiv, likavisst som att skolrådet, resp. folkskolestyrelsen, är till för skolans skull och likavisst som att andra skoldirektioners o. a. styrelsers handlingar vanligen ej förvaras fjärran från institutionens övriga acta.

Att sammanslå skolråds- och skolhandlingarna innebär ingen förändring av skolrådsakternas och skolräkenskapernas förra ställning, ty samtliga acta tillhöra såsom nämnts, den grupp handlingar som, beroende av församlingens beslut, kan såväl hittills som hädanefter skyddas vare sig genom landsarkiven eller i hemorten. Törhända skulle samtliga nämnda skolorkundens ställning i stället förbättras, i det att man torde vara villigare och snabbare att låta landsarkiven övertaga deras än kyrkoarkivens skydd och omvårdnad (t. ex. i samband med skolrådsinstitutionens upphörande å en ort, vid äldre skolhus rivning etc.). Kanske skulle fristen av 100 år med inlämnandet av prästens ämbetsarkiv på sina håll hava suggererat till att dröja lika länge med översändandet av skolråds- och skolhandlingarna — något som ej nu behöver befaras, då ingen tidsgräns sättes ifråga om skolarkivet. Skulle någon tid för actas ålder bestämmas, synes den böra vara, såsom i vissa andra länder, 50 å 30 år.

Liksom förut ett kyrkoarkiv å en mindre ort fått röna samma omvårdnad som ett å en större ort, så skulle då ett skolarkiv på landsbygden bliva lika väl behandlat som ett skolarkiv i municipalsamhälle, köping eller stad, som ett arkiv i ett små- eller folkskoleseminarium, en flickskola eller ett läroverk. En sådan skolarkivens av-

skildhet är blott en regelrätt följd av skolans egen utveckling och särställning. Den har synts ligga anvisad dels i skolans ovanantydde sidoordningsförhållande till kyrkan och till kommunalförvaltningen inom den kyrkliga, resp. den borgerliga kommunen, dels i skolans sporadiska övergång från den ena kommunen till den andra. Härför talar jämväl det faktum, att skolakterna ju mestadels bortglömts vare sig det varit fråga om kyrkliga eller kommunala arkiv; skola de i tillräcklig mån föranleda eftersökande samt vinna beaktande och vård, böra de utgöra en enhet för sig — vare sig de sedan förvaras på samma plats som andra acta eller icke.

Emellertid är det säkerligen ej för pessimistiskt sagt, att församlingarnas uppsökande och vård av urkunderna kommer att även efter en arkivstadgas utfärdande förete påtagliga luckor, brister och försummelser, och att dessa komma att visa sig vara mångfalt större i avseende å skolornas i hemförsamlingen varande acta än de varit och äro i avseende på kyrkoarkiven. Enligt pressens meddelanden dec. 1921 har riksarkivarien nödgats på angivna grunder underkänna församlingarnas vård av kyrkoarkiven. Betyget i avseende på de pedagogiska arkivaliernas eftersökande och vård torde komma att stå vida lägre, om ej erbjudanden, hjälp samt noggrann och iterativ kontroll kommer att göras, givas och utövas från statens sida. Därom i de följande kapitlen. Och till och med under statlig omhuldnad av de lokala arkiven i vårt vidsträckta fosterland, där ej ens kyrkoarkiven ännu hunnit ordnas, skall det förvisso visa sig att skolarkivaliernas kvarblivande i hemorten i flertalet fall varit en beklaglig nödfallstväg och att det varit ur alla rationella synpunkter desto bättre, ju flera acta och arkiv som centraliserats.

Men *ett är tydligt och maktpåliggande*. Då frågan om kommunalarkiven fått vänta så länge på sin lösning, kan det starkt befaras, att därest frågan om skolarkiven sammankopplas med frågan om kommunalförvaltningens arkiv, komma skolhandlingarna ej att räddas och ej att ställas under sakkunnig vård, förrän det är för sent. Sådan sammankoppling är ej nödig och betingas ej ens av ekonomiska faktorer, enär skolarkivets skyddsskåp kan köpas så stort att däri sedan kan inrymmas även kommunalförvaltningens. Den mera lättlösta frågan, som för övrigt aldrig bort skiljas från den redan för länge sedan lösta frågan om kyrkoarkiven, bör ej få ytterligare uppskjutas blott med den motiveringen att en mera svårlöst och kostsam arkivfråga också väntar på att lösas. Den förra kan avgöras genom ett förtydligande av redan gällande stadganden. Den sistnämnda men näppe-

ligen den förstnämnda torde komma att bereda enstaka församlingar vissa svårigheter, vilket kanske skulle komma att än ytterligare och ödesdigert fördröja skolakternas omvårdnad.

VIII. För och emot centralisation.

För det stora flertalet församlingar gäller, såsom antytts, skyldigheten att till landsarkiv avlämna de prästerliga ämbetsarkivalier, som äro hundra år gamla. Vissa statliga åtgöranden i sådan riktning hava emellertid mött vissa invändningar. Dessa och svaren på dessa hava åtskilligt att lära oss även i avseende å skolornas arkivalier. Redan proposition vid 1897 års riksdag citerar (I: 8 s. 261) det uttalandet att »handlingarna vore kommunernas egendom och ej kunde utan deras medgivande från dem skiljas». Men, fortsätter skrivelsen, detta skulle omöjliggöra all centralisation i större omfattning. Kommunerna vore nämligen jämväl organer i det större samfund som hette staten. Över de handlingar som huvudsakligen anginge förhållandet till staten ägde denna förfoga med full bestämmanderätt. Över dem som huvudsakligen voro av kommunal art, torde statsmyndigheterna endast då kunna förfoga, när dessa handlingar vore utsatta för vanvård och skulle däremot skyddas. Statens inspektions- och kontrollrätt över arkiven hade ingen bestritt. En sådan uppfattning av frågan om äganderätten till städernas och församlingarnas arkivalier låge till grund för arkivväsendets organisation i Danmark. Där vore nämligen prästerna skyldiga att till provinsarkiven avlämna sina arkivalier när dessa voro 30 år gamla. Vid 1907 års riksdag motionerades om vissa lindringar i bestämmelserna om kyrkoarkiv, genom vilka »lindringar» tydligtvis statens äganderätt till eller förfoganderätt över vare sig de prästerliga ämbetsarkiven eller acta av övervägande kommunal natur de facto förnekades. »Församlingar som själva bekosta goda förvaringsrum åt sina handlingar och i övrigt lämna desamma tidsenlig vård samt hålla dem för allmänheten tillgängliga för forskning, må äga rätt att fortfarande berörda handlingar behålla . . .» På de ställen varest anmärkningar härutinnan med fog kunna framställas, kunde man med bättre rätt göra föreläggande om bättring, vid påföljd att de eljest vore skyldiga överlämna handlingarna till landsarkiven. En medmotionär yttrade bl. a. (A. k. prot. 2: 39 s. 13) att det ej kunde »vara lämpligt att, då församlingarna väl (kursiverat i riksdagstrycket) sörja för sina arkivskatter, beröva dem deras rättmätiga egendom. Ty säga vad man vill, är det väl ändå församlingarna, som

ha köpt böckerna och som själva avlönat de tjänstemän, som ha skrivit desamma . . . Inspektera våra arkiv på det allra strängaste sätt, men låt oss behålla dem så länge!»

Gent emot dylika synpunkter avstyrkes motionen i tillfälliga utskottets (nr 1) utlåtande n:o 18, som bland annat framhåller, att det från arkivsynpunkt måste beklagas, om allt för många undantag komme att göras från regeln om äldre arkivs överlämnande åt vederbörande landsarkiv, därför att planen därigenom rubbades att såvitt möjligt få något *helt* till stånd, liksom forskningar som beröra närbelägna socknar, försvåras om arkiven äro spridda. »Emellertid måste man ju skänka sin aktning åt den lokalpatriotism, som inom vissa kommuner yppat sig, att underkasta sig ganska betydande ekonomiska oppoffringar för att på ett fullt betryggande sätt sörja för arkivaliernas vård och säkerhet mot eldfara, liksom man ej heller kan fränkänna betydelse åt de praktiska hänsyn, som i ett eller annat fall möjligen kunna påkalla kvarhållande tillsvidare av arkivalierna i hemorten. Syftet med inrättandet av landsarkiven var ju dock dels och framför allt att vinna största möjliga trygghet mot deras förstörande vare sig genom eld eller vanvård, dels att underlätta forskningar, vilka nog i de flesta fall lättare ske i ett större, för ändamålet inrättat arkiv, där man dessutom äger tillgång till grannsocknarnas arkivalier, än i de spridda orternas församlingsarkiv. Därest undantag i vidsträcktare mån beviljades, skulle också tvelsutän en mycket besvärlig och även kostsam inspektion påkallas för att tillse, att verkligen åt de olika arkiven ägnades tidsenlig och sakkunnig vård.» Och professor Warburg framhöll, att »om vi fortfarande splittra dessa sockenarkiv på olika håll, lär man icke kunna hoppas, att därigenom skall i så synnerligen hög grad främjas forskningen i högre mening . . . Enligt stadgan för landsarkiven är landsarkivarie skyldig att kostnadsfritt lämna upplysningar åt de myndigheter och ämbetsmän, som begära sådana.» Riksdagsman Hagström ansåg att »dyrbara förvaringsrum utan tvivel måste fordras» om församlingarna skulle få rätt att behålla sina kyrkoarkiv. Ett stort antal församlingar hade ej lust eller ansåge sig ej äga förmåga att inrätta sådana förvaringsrum.

Statsrådet Hammarskjöld yttrade om det skick, vari acta befunno sig: I några få fall är det bra, i många fall hjälpligt och i kanske än flera eller åtminstone lika många fall rent av uselt.

Detta yttrande, som ju även kan gälla om folkskoleacta (eller rättare sagt är alltför optimistiskt för att kunna sägas om dessa, enär ju tusen sinom tusen äro spårlöst borta), ställde i rätt belysning föl-

jande märkliga påstående i debatten från oppositionen: »Handlingarna äro troligen i lika säkert förvar i församlingsarkiven som i landsarkiven, vilket bevisas därav att de månghundraåriga äro nu i väl behåll.» Ecklesiastikministern fortsatte: »Det är verkligen alldeles nödvändigt, om vi vilja för framtiden bevara våra äldre kyrkoarkivalier att vi icke hålla för strängt på bygdeintresset utan att vi tänka även på landsintresset. Det är dock ett landsintresse att man kan sammanföra, på betryggande sätt förvara och för forskare tillhandahålla sådana gamla handlingar.»

I de omdebatterade kyrkoarkiven befunno sig sålunda bland annat »skolrådets protokoll och handlingar» samt folkskoleräkenskaperna och, i vissa fall, andra skolhandlingar. Alla dessa har alltså även oppositionen förklarat sig villig att omsorgsfullt vårda, att utlåna åt forskningen samt att skydda i ett dyrbart och svåranskaffligt, brand- och dyrkfritt valv samt att låta statsarkivarier inspektera. Sådana erbjudanden äro ju synnerligen berömliga, och det är tydligtvis att hoppas att de utsträckas även till sådana andra skolhandlingar vilka äro ännu mer besläktade med de till kyrkoarkiven hörande skolrådsurkunder och skolräkenskaper än vad de prästerliga ämbetsarkiven äro, eller vilkas påtagliga värde är så stort, att de kunna i ej ringa mån ersätta dessa prästerliga ämbetsarkiv, därest dessa t. ex. brunnit upp.

Ett så förstklassigt skydd äro i synnerhet skolhandlingar av sistnämnda betydelse värda. I anförda riksdagsdebatter anfördes bland annat det stora intresset för och betydelsen av släkt- och personforskning såsom medverkande skäl för kyrkoarkivets bevarande i hemorten. Här bör då betonas att staten måste anses skyldig skydda skolhandlingarna ej blott på grund av deras vetenskapliga värde, utan även på grund av nuvarande eller ännu ofödda svenskars rätt att äga tillgång till dessa acta — likaväl som till kyrkböckerna. Ty de sistnämnda hava mångenstädes gått förlorade. Vid flera bränder i Gävle förstördes dess betydelsefulla kyrkböcker. Den här förut nämnda digra skolfolianten med examenscataloger, vilken sedan hittades utkastad på just denna stads avstjälplingsplats och omfattar tiden 1825—1848, skulle därför kunna utgöra en ovärderlig om än ej tillräcklig ersättning för vad vid eldsvådorna förlorats. Än fullständigare skulle bristens utfyllande bli, om någon person med slagruta kunde uppsöka de många andra volymer av därmed besläktad art, vilka sagts skola ännu finnas därstädes. Såsom exempel på innehållet i folianten må anföras personuppgifter, som förutom elva spalters uppgifter av utomordent-

ligt undervisningshistoriskt intresse, lämnas om två, här på måfå valda välartade gossar i 8:e (högsta) klassen i Barnhus- och friskolan vårterminen 1828: Joh. Ax. Carrhelin i 9:e (högsta) divisionen är född 1813 29/6, son till en styrman, intogs i skolan 1822 14/1, slutade den 26/3 1828 och blev boktryckarelärling. And. Gust. Holmqvist i 8:e divisionen, är född 1817 2/6, son till en skeppstimmerman, intagen 1823 27/1, slutade den 23/2 1828 och kom i högre lärdomsskolan. [Tillägg 1948: Jfr ASU 6 slutet!]

Den rätt en församling tror sig hava att få ensam disponera över sådana acta och vräka dem till förruttelse måste regering och riksdag såsom den högste kulturvårdaren i landet tydligtvis äga både skyldighet och rättighet att bringa till ett ögonblickligt slut, vare sig kyrkböcker bevarats eller ej. Dels skyddet mot brand och förskingring, dels omvårdnaden och restaurationen borde bliva lika omsorgsfulla, lika grundliga och lika sakkunniga som för de kyrkliga acta, för vilka de på nämnda sätt kunna vara en ersättning. En notis av nämnda personhistoriska art kan t. ex. i en arvsvist eller eljest i en släkthistorisk undersökning vara av avgörande betydelse. Och den kände rasbiologen doc. Lundborg har den 5/2 1919 intygat, att han finner den föreslagna uppsamlingen av skolarkivalier »vara av den största betydelse även för den rasbiologiska forskningens vidkommande, vilken i sådana fall skall kunna finna ett högst värdefullt komplement till det mången gång bristfälliga eller rent av saknade materialet i kyrkliga och andra arkiv».

I samband härmed må actas betydelse och värde belysas därigenom att Luleå domkapitel på hemställan av nämnde rasbiolog nyligen uppgives hava av Kungl. Maj:t erhållit ett anslag å 600 kronor till anskaffande av bestyrkta avskrifter av äldre kyrkoböcker i den finska socknen Enontekis, vilken 1809 avskildes från det nuvarande Kare-suando.

Men det kan starkt ifrågasättas om ens ett brand- och dyrkfritt skåp eller valv är nog för skydd åt dylika skolbokföringsböcker om ej vårdaren har arkivalisk skolning och ämbetsmannaansvar. I förstnämnda avseende yttrade professor Warburg i riksdagsdebatten 1907 att det ej är nog med att själva arkivbyggnaden är brandfast och säker, utan det fordras även att arkiven erhålla en sakkunnig vård, för vilket det icke finnes så stor garanti som när en särskild tjänsteman är anställd såsom arkivvårdare. Landsarkivarien i Vadstena yttrar nu i svar rörande skolhandlingar följande: »De äldre skolarkivalier, som förvaras i kyrkoarkiven eller i skolor, särskilt på lands-

bygden, äro i allmänhet mycket illa förvarade och behöva väl en arkivmässig vård. Det är ej nog med att anordna fukt- och brandfria arkivlokaler, utan man måste även äga möjligheter att avlöna en kompetent person, som har till uppgift att sköta arkiven och dessas innehåll efter moderna och arkivtekniska synpunkter. Annars blir det ej mycket bevänt med det hela. Det synes då fördelaktigast att även sistberörda slag av skolarkiv efter hand införlivas med landsarkiven.»

Om detta gäller skolrådshandlingar och skolräkenskaper — så enligt prof. Warburgs ord — och om det gäller vilka som helst folk- och enskilda skolor — så enligt en landsarkivaries uttalande — så måste det i synnerhet gälla de nämnda skolbokföringsböcker, vilka upptaga personhistoriskt och sålunda allmänsvenskt värdefulla uppgifter av praktiskt gagn och vilka sålunda böra jämföras med de prästerliga ämbetsarkiven, ur vilka många av deras uppgifter äro hämtade och vilka de därför i viss mån kunna ersätta.

Naturligtvis kan det sägas vara ett varmt önskemål att även övriga folkskolehandlingar skola erhålla en sakkunnig och intresserad vård och nödig restaurering. Det torde emellertid visa sig svårt för t. ex. en folkskollärare, en folkskollärlärlarinna, en biträdande lärare eller en småskollärlärlarinna att med framgång restaurera halvt fördärvade volymer.

Vid sidan av skydd och omvårdnad fordras utlåning och andra resurser för forskningsarbetet. Professor Warburg sade i riksdagsdebatten, att han en gång måst tillskriva ett 30-tal kyrkoherdar för att få reda på en viss svensk författarinnas födelseort, men att han ändå icke lyckats få reda på vad han sökte. I ett landsarkiv, med alla en landsdels handlingar kring sig, skulle han sannolikt funnit svaret. En dansk doktor Fabricius' mycket värdefulla arbete om Skånes övergång till Sverige vore till väsentlig del byggt på forskning i Lunds landsarkiv och skulle säkerligen icke ha kunnat skrivas, om icke detta arkiv hade funnits. En känd vetenskaplig kapacitet har ganska nyligen klagat över att han haft svårt att få låna handlingar från vissa norrländska kyrkoarkiv. Han hade kunnat utverka lån först efter oändligt dröjsmål, efter upprepade skrivelser och efter hot om laga stämning. Törhända skall det visa sig lika svårt, ja ännu svårare att erhålla lån till offentligt arkiv från skolarkiven. Svårare, ty det är därvid svårare att vädja till ämbetsmannans ansvar; det är svårare för centralorgan att inspektera i de olika skoldistrikten eller skolhusen; det är svårare att få bort divisionsansvar och därmed lättare för andra att sätta krokben för forskningen. Det är kanske lika viktigt att hålla

arkiven tillgängliga för forskning som att skydda dem — och därvid är tydligtvis i främsta rummet att beakta vad prof. Warburg kallade den högre forskningen. Också har ju Norges Lærerlag motiverat sitt krav å skolhandlingarnas räddande just därmed att de borde komma forskningen (undervisningshistorien och hembygdsstudiet) till godo. Det kan ej begäras och är ej ett kulturland värdigt att dess forskare skola färdas från Smygehuk till Karesuando o. s. v. för att komma åt studiekällorna. Det synes sålunda vara tillrådligt, att det stora flertalet församlingar insända sina personhistoriskt intressanta skolhandlingar och även sina skolrådsacta och skolräkenskaper, ja alla sina något äldre skolorkunder till av staten bekostad, med moderna arkivtekniska resurser försedda forskningsarkiv. Om en volym, som efter det den studerats av de närmast intresserade, kvarhålls i hemorten, innebär det en förlust eller åtminstone en försening för forskningen i egentlig mening, och det innebär ofta jämväl en stor fara för volymens riktiga omvårdnad, ja för dess tillvaro. Vad här förut sagts om kyrkoarkiven visar, att man ej får vänta sig mycket skydd åt sådana acta som av en kungl. stadga tillåtes kvarbliva i hemorten, såsom fallet varit med kyrkohandlingar av mindre än 100 års ålder. Stadga och inspektion hava visat sig vara otillräckliga.

Efter allt vad som brustit i avseende å arkivskydd och forskning och efter den samfällt framhållna motiveringen för actas skydd, att det skulle direkt tjäna forskningen, synes det verksammaste och därför bästa räddnings- och studiemedlet vara upprättandet av ett centralt skolhistoriskt museum i Stockholm, utrustat med moderna arkivskyddsanordningar och flera skolade, intresserade tjänstemän, eventuellt även studieledare och föreläsare. Dit borde alla 30 å 50 år gamla skolarkivalier skickas, alla utan undantag. Kanske skulle sistnämnda förordning mäktat till handling väcka det intresse, som menigheten, enligt riksdagsman Per Pehrsons påstående, äger för sina arkiv. Stadgarna av 1902 och 1903 mäktade ju föga väcka det intresset i avseende å sådana handlingar som man fick bevara i hemorten, men väl i avseende å sådana som skulle koncentreras till statsarkiv.

Enligt de inkomna svaren anser en lärare på Gotland (I: 124) det vara önskvärt, att »något museum e. d. kunde anordnas för här nämnda samlingars framtida bevarande». Enligt ett svar från Uppland (I: 19) har skolrådet beslutat att om de förefintliga urkundsvolymer »ha värde för ett skolhistoriskt museum, överlämna dem till detta». I samband härmed kan påminnas om den redan citerade skrivelsen från en lärare 1918 om insändande av acta till ett skol-

historiskt centralarkiv. Och från en skola i Småland, där icke ett enda manuskript bevarats (I: 64) men där böcker från 1830- och 1840-talen samt skolmateriel av föråldrad typ finnas kvar, skriver läraren, att om dessa icke »tagas om hand utav något museum, bliva de snart förstörda». En folkskollärare i Skåne (I: 197) sökte förena önskemålen om central och lokal omvårdnad: »Skolrådet bordé anskaffa ett särskilt inventarieskåp med tillförlitligt lås. Reglementet och schemat (från 1862; skrivna å vanligt papper; söndriga i vecken) överlämnas till ett skolhistoriskt museum, sedan avskrift tagits därav, som kan förvaras i skolan.»

Emellertid skall förslag därom ej väckas. Anordningen skulle ställa sig kostsam i dessa tider. Och de officiella actas koncentring på nämnda sätt skulle i viss mån bryta landets arkivsystem. Enligt detta är det önskvärt att alla slags officiella acta av kyrklig och kommunal natur införlivas med landsarkiven i all den mån, de ej i hemorterna kunna erhålla tillräckligt skydd och omvårdnad, samt ställas till forskningens tjänst. Staten skulle sålunda övertaga ett mill men absolut bestämt protektorat, välmotiverat av dess ställning, rätt och skyldighet såsom högsta kulturvårdande makten i landet. Den ensam äger tillräcklig auktoritet till ett sådant initiativ, liksom det ju varit staten som ålagt skolplikten och offrat de största summorna för dennas fullgörande.

Och det är då att förutsätta, att vederbörande kommuner och skolstyrelser skola villigt ansluta sig till en sådan ordning i avseende å skolhandlingarna.¹⁰⁾ Därigenom skulle den förryckande och trånga äganderättssynpunkten träda något åt sidan och vad pietet, kultur och forskning kräver få ställas i frågans centrum. Man skulle enas, ty det gäller att arbeta i ett högt, gemensamt, kulturellt, pietetsfyllt

¹⁰⁾ Det skulle vara nog så märkligt, om man skulle genom motstånd mot statens så milda ingripanden emot skövlingen, som ett åläggande av deposition i landsarkiv eller ock jämförelsevis billig skydd, utlåningsplikt och kontroll innebära, vilja ställa sig ungefär i linje med de enskilda vandaler eller försumliga, som låtit de äldre acta gå till spillo. De som mestadels låtit den skingras, torde ej varit de i egentlig mening och i sista hand ansvariga, än mindre alla de som varit med om att sammanskjuta belopp till folkskolekassan och till bokinköp. De ha förstörts av en eller några, men bekostats av legio; de förstöras i senare generationer än de anskaffats, ja av personer som inflyttat långt efter böckernas anskaffande, där de ej rent av förstörts av råttor, mögel, oväder, taktropp eller kompost. Av dessa har ju ingen enda kunnat säga sig vara eller företräda rätter ägare, när de genom aktivitet eller passivitet fördärvat bildningsminnena från våra gemensamma svenska fäder. Acta ha varit herrelösa, och det har varit deras olycka. Att, om så vore med våld, taga acta, vore i många fall blott likartat med statens rätt att skilja vanvårdade barn från föräldrarna, avstänga naturminnesmärken från markägaren eller förbjuda jakträttsinnehavare jaga vissa djur.

syfte. Här må till belysning av äganderättssynpunkten blott framhållas några hittills ej tillräckligt beaktade fakta, vilka kanske göra den måhända i tid och otid framhävda äganderätten till varje skolorkund något mindre självklar och vilka i varje fall belysa nödvändigheten av att denna ej får längre utgöra ett hinder för en sådan vård åt och ett sådant gagn av urkunderna, som anstår en kulturstat och kulturkommuner i allmänhet och som i synnerhet anstår en sådan kulturstat och sådana kulturkommuner, vilkas blomstring och ära till stor del beror på deras undervisningsväsen.

Redan 1842 års folkskolestadga bestämde som villkor för statsunderstöd att församlingen måste »hava visat att den gått i författning om ett ändamålsenligt ordnande av sitt skolverk». ¹¹⁾ Därtill hörde tyd-

¹¹⁾ Rikets ständer beslöto vid riksdagen 1840—1841 utfärda ett kreditiv till understöd för »folklärares» avlöning, stort 50.000 riksdaler. Det ordinarie anslaget till folkskollärare reglerades till 10.927 rdr 32 sk. bko i riksstaten. 1844—1845 och 1847—1848 års landsmöten bestämde utgåva en avgift till folkundervisningens befrämjande av 12 sk. bko för man och 6 sk. för kvinna, vilket motsvarade den samtidigt beslutade nedsättningen i personliga skyddsavgiften. Vidare beviljades de sagda åren samt 1850—1851 och 1853—1854 att 20.000 rdr skulle årligen få utbetalas till avlöning åt folkskollärare inom de socknar, där sådant bidrag erfordrades. Alla församlingar, och sålunda ej blott de fattigare, kommer det tillgodo, att riksförsamlingen 1850—1851 medelst 80.000 kr. grundlägger en pensionsinrättning för deras lärare. 1853—1854 anhåller riksdagen, att skolstyrelser som sådant önska, måtte hos vederbörande kronofogde kunna få uppbära dem tillkommande folkskoleavgift. Halva skyddsavgiften, beräknad till 250.000 rdr. Rmt skulle, enligt rikets ständer 1856—1858, anvisas till folkundervisningens befrämjande, och 100.000 rdr till inrättande av småskolor, 24.000 till högre folkskolor, 12.000 till undervisningsmateriel m. m. Följande riksdag beslöt folkskoleavgiftens framtida utgörande med 40 öre för man och 20 öre för kvinna (i st. f. 37 och 19 öre). S. å. (1859—1860) anslogs, såsom förut, halva skyddsavgiften, beräknad till 260.000 kr., till folkundervisningsändamål: till understöd åt högre folkskolor 12.000 kr., till undervisningsmateriel, läroböcker, kartor etc. 10.000 kr., till löneförbättring åt folkskollärare under vissa villkor 80.000 kr., till Kungl. Maj:ts disposition för folkskoleväsendets utveckling och förbättring 75.000 kr. Vid 1862—1863 års riksförsamling uppföras 255.000 kr. å stat såsom reservationsanslag för liknande syften. Och vid de följande riksdagarna hade F. F. Carlsons tid och sedan representationsreformens börjat, med vilka statsanslagen till folkskolan ökades i sådant antal och höjd, som man dittills ej ens vågat drömma om. — I början erhöles visserligen blott vissa församlingar statsunderstöd, men efterhand kom sådant allt flera till del. Statsbidraget blev sålunda så småningom ej en allmosa utan ett uttryck för statens erkännande av undervisningens gagn för staten. Detta fann tydligt uttryck även däri, att staten begynte pensionera lärare ifrån både fattiga och rika kommuner. Därigenom har statens delaktighet i kommunens skolväsen fastslagits, och den tid, läraren använt för ifyllande av ifrågavarande skolbokföringsböcker, har delvis betalats av staten. Detta ifyllande har ej sällan föregåtts av lärarens eget upplinjeringarbete — alltså även det har ej sällan skett på av staten delvis bekostad tid. Och den utgift som varit förenad med skolbokföringen, har sålunda ofta inskränkt sig till blotta inköpet av papper. Men detta papper eller — i andra fall — skolbokföringsblanketter eller skolbokföringsböcker torde synnerligen ofta hava betalats med de statsmedel som utgingo för förskaffande av undervisningsmateriel, skolböcker etc. Och det är sannolikt att det i vissa fall varit lärarens eget papper.

ligtvis vad stadgan stipulerar rörande pastors längder över skolpliktiga barn, rörande dessas obligatoriska skolgång f. o. m. 10:e levnadsåret och rörande skolexamina. Acta härom och om detaljerna av skolarbetet skulle förvisso domkapitlet äga tillgång till för att kunna »föra en sorgfällig uppsikt över anstalterna för folkundervisningen samt vaka över deras ledning och utveckling till uppnående av deras viktiga bestämmelse». Detsamma gällde sedan även folkskoleinspektörerna: enligt Instruktion 30/12 1863 borde de med noggrann uppmärksamhet följa folkundervisningens gång, personligen besöka de vare sig på statens eller skoldistriktens bekostnad eller av enskilda personer inrättade folkskolorna, inhämta kännedom om deras tillstånd och behov samt därom avgiva berättelse. Vid inspektion hade de rätt att taga del av förenämnda förteckningar över samtliga inom skolåldern varande barn ävensom av protokoll, examenskataloger och övriga officiella handlingar rörande folkskoleväsendet. Ett kungl. cirkulär 1864 22/4 påbjöd att fullständig skolmatrikel skulle upprättas av skolrådet. Skolrådsmedlemmarna skulle över förekomna försummelse föra fullständig och noggrann förteckning i skolans matrikel. Enligt kungl. cirkuläret 24 febr. 1865 skulle skolrådet årligen insända en pedagogisk redogörelse i sammandrag till folkskoleinspektören samt dels verifikationer i original, dels redogörelsen i avskrift till statliga myndigheter. Tydligtvis kunde statsbidrag nekas på grundvalen av skolans skolbokföringsböcker, schema etc., även om uppgifterna i sammandraget (litt. A) voro riktiga. Dessa skolbokföringsböcker äro sålunda en motsvarighet till pastors ämbetsarkiv (vilka ju utgöra statsegendom). De flesta acta i skolhusen äro sålunda att anse såsom officiella urkunder i ekonomiskt avseende, som skulle i original avlämnas till statliga verk. För utbetalande av »folkskoleavgiften» och för andra ekonomiska understöd kunde staten då hava uppställt såsom villkor avlämnandet lika väl av de pedagogiska originalkällorna som av de ekonomiska; de senare »ägdes» ju i lika hög grad som de förra av församlingen. Hade de andliga värdena ansetts lika viktiga som de ekonomiska och hade man anat, vilka skymfliga öden många av de förras urkunder skulle komma att undergå, hade nog sådant villkor uppsatts. Dubletter kunde ju hava förts av dessa likaväl som av andra handlingar. Att förenämnda villkor ej uppsatts, kan då blott beklagas, men det skulle ej vara för tidigt att ett sådant villkor sättes nu, eller åtminstone det villkoret att äldre acta skola inlemmas i rikets arkivväsen och röna det behandlingssätt, som därav blir en följd — vare sig det sedan förverkligas genom stats- eller ortsarkiv. De många miljoner, som

staten nu under snart ett århundrade understött kommunernas skolor med och som använts jämväl till uppköp av skolbokföringsböcker o. d. och till avlönande av de lärare som ifyllt dessa, motivera väl att vittnesbörden om de så högt skattade skolornas arbete vinna ett däremot svarande skydd och komma så forskningen till tjänst som deras värde föreskriver. Då sålunda ej blott statens allmänna kulturplikt ålägger den ett sådant protektorat och då den därförutom jämväl bör anses jämte kommunen äga dels ett visst delägarskap i handlingarna, dels en viss delaktighet i ansvaret för försummandet av deras skydd, så synes det nu höra bliva en statens och kommunernas gemensamma uppgift att, under den förras initiativ och ledning, »bättra vad fordom brast». För att åstadkomma bästa möjliga och gynnsamma verkan vore det att tillråda att både stat och kommun mer eller mindre helt såge bort från äganderätt och vad annat som kan skilja och hindra samt snabbt och i innerligt samarbete tillgodosåge skyddsbehovet och forskningens billiga krav.

Genom alternativet att frånse äganderätten kan jämväl, och utan långa specialundersökningar, skydd vinnas åt skolors acta ej blott för den tid läroanstalten åtnjutit statsunderstöd, utan även under perioder, som den, eventuellt, i högre eller lägre grad var beroende av magnatmedel eller frivilliga sammanskott. Staten har en ämbetsman att bevaka donationsmedels användning, och därför kunna donations-skolehandlingarnas ställning vara i viss mån parallell till de förenämnda skolbokföringsböckernas i statsunderstödda skolor. I donationsskolehandlingarna torde nämligen inneligga ett slags verifikationskaraktär. Och vare sig de hava eller sakna denna, så torde de ej, sedan donationsskolan övergått till att bliva folkskola (med eller utan fortsatt understöd av donationer eller sammanskott), hava i så expressiv mening blivit en församlings egendom, att den äger rätt att låta spolia dem. Det kan ej hava varit donators mening ens i de fall, då han därom intet nämnt i fundationsbrevet, att de, som fingo njuta frukterna av hans id och välvilja, skulle belöna det genom att skövla vittnesbörden om vad gott han uträttat. Man skulle förkovra och i kulturens tjänst använda donationen men icke till skövling och barbari.¹²⁾

¹²⁾ Med följande exempel må illustreras skolactas öden sådana de blivit och sådana de med de billigaste resurser kunna bliva blott kontroll övas. Vi välja ett exempel från två olika församlingar i Uppland, t. ex. där läraren J. V. Johansson varit i tjänst. Den enas skola (Malsta) är donerad av titularlandsnövdngen Johan von Brehmer å Degerö vid 1700-talets mitt. Dess arkiv är

IX. *Landsarkiven.*

Bland de mycket få svaren å frågeformulären om önskvärda åtgärder föreslår en lärare i Dalarna (1: 227), att böckerna och tydligtvis även handlingarna i hans skola »uppföras i förteckningen i kyrkans arkiv (där handlingarna redan nu förvaras i olåst skåp, ej skyddade mot eldfara) och insändas till landsarkivet». Sistnämnda utväg bör tydligtvis arlitas åtminstone när de förstnämnda, jämförelsevis mycket milda kraven å arkivvård ej uppfyllas av skolstyrelsen, församlingen, skolrådet, stadsfullmäktige osv. Genom att där deponera eller dit överlämna acta, kunna de sålunda undgå både kostnader och mödor. Och man kunde då, såsom en ecklesiastikminister yttrat i en riksdagsdebatt om kyrkoarkiven, »hoppas att exemplets makt och den småningom vunna erfarenheten av centralisationens fördelar skulle med tiden förmå övriga städer och församlingar att överlämna sina äldre handlingar». Dessa landsarkiv äro följande (enligt Instruktionen 1918): I Uppsala för Norrland och Svealand utom Värmlands län; i Vadstena för Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs och Kalmar län; i Lund för Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands län; i Göteborg för Göteborgs, Älvsborgs, Skaraborgs och Värmlands län. Acta från Gottland överlämnas till Visby arkivdepå.

Rörande utrymmet för frivilligt inlämnade skolhandlingar hava respektive arkivchefer i Uppsala, Göteborg och Vadstena meddelat att ett sådant utrymme finnes utan att speciella kostnader behöva ifrågasättas för den sakens skull. Tjänstemannaantalet behöver ej ökas på denna grund, men alldeles oavsett skolarkivens emottagande uppgives en andrearkivarietjänst vara erforderlig i Uppsala och Vadstena. I Uppsala finnes dock plats blott för acta från Svealand men ej från

synnerligen välförsett och rikhaltigt, vadan dess ordnande och katalogisering gav läraren ett synnerligen långvarigt arbete. Det förvaras till stor del i ett särskilt skåp i kyrkans vapenhus (stenhus).

Därifrån flyttade läraren Johansson till den andra donationsskolan (i Gamla Uppsala), som varit i verksamhet senast från år 1782, då en större donation gjordes. Här fann han däremot ingen tillstymmelse av acta från ett sekels skolarbete. Varpå kan då denna olikhet bero, då ju donationsskolorna själva rönt samma öde, i det de övergått till att bliva församlingsskolor. Jo i Brehmerska stiftelseurkunden finnes inryckt bestämmelse om urkundernas vård och om inspektion över denna, varför t. ex. nuvarande kurator (Wrangel von Brehmer å Hyby i Skåne) personligen kontrollerat actas förefintlighet, bevarande och skydd. Det är förvisso, såsom en lärare vid en donationsskola yttrade vid mitt besök för studiet av äldre arkivhandlingar: »Just därför att man har inspektionskontrollen över sig, bliva handlingarna räddade och skyddade; annars skulle de säkerligen varit tillspillogivna för länge sedan.»

Norrland. Utrymme torde kunna vinnas i landsarkivet, om rummet, där uppländska museet hittills förvarats, tages i anspråk eller ock den s. k. Carolinasalen inredes. Då Norrlands arkivfråga oemotståndligt tvingar sig fram till lösning, kan detta vara ett skäl som talar emot akternas bortförande ur det blivande distriktet. Då föreningen för norrländsk hembygdsforskning ådagalagt sitt norrländska forskningsintresse genom att anlägga och bekosta ett kulturhistoriskt museum, ett hembygdsbibliotek och en slöjdanstalt, och då dessa äro förlagda till en gammal kulturort, därifrån bildningsvägarna gått genom hela Norrland under flera hundra år och där varje år lärare från hela landet samlas till fortsatta studier, så torde denna stad och dessa institutioner vara de inom Norrland lämpligaste att tillsvicare mottaga de ifrågavarande handlingarna. Också har museernas föreståndare och inspektor besvarat en förfrågan från mig medelst löftet att med glädje emottaga dylika depositioner i en ur brandfaresynpunkt säker lokal. Expeditionen skötes av en amanuens vid museet (jfr bilagorna).

Som landsarkivarien i Lund sagt det för tillfället ej vara möjligt att finna rum för flera volymer, har jag till bl. a. Lunds Universitetsbibliotek avlåtit förfrågan om möjligheten att tillsvicare mottaga sådana skolhandlingar som eljest skulle ingå till sagda landsarkiv. Överbibliotekarien i Lund har i sitt svar framhållit att härbärgerandet torde kunna ske blott till framemot slutet av innevarande årtionde, alltså väl den mera kritiska perioden. Under fem, sex år torde provisoriska hyllor kunna vara disponibla. Vad han och andra framhålla rörande extra arbete med handlingarnas registrering, utlåning etc. torde däremot under ifrågasatta interregnumtid näppeligen böra ifrågasättas annat än i undantagsfall. Huvudsaken måste i början vara actas räddande. Därefter torde man å tillfälliga reservoir-arkiv i allmänhet blott behöva mottaga och förvara dem samt utlåna dem blott till golvet, såsom en landsarkivarie säger sig redan hava gjort. Huvudsaken blir tills vidare att arkiven från de olika församlingarna och länen noga signeras samt hållas åtskilda från varandra.

Ett ytterligare alternativ jfr senare: om ett centralmuseum för riket.

Förfrågningarna till nämnda institutioner hava uppgivit det antal volymer som här antecknats å första tabellen (avd. III c aa), varjämte det såsom tänkbart uppgavs, att församlingarna komme att själva skydda 1/3 av detta antal. Därigenom skulle vederbörande institutioner komma att få mottaga, approximativt räknat, följande antal volymer.

<i>Landsarkiv mottager för tiden före 1876</i>	<i>1876—1890 å 1895</i>	
Uppsala landsarkiv från Svealand	550	400
Vadstena »	400	250
Lunds »	400	250
Göteborgs »	385	250
Visby depå »	65	50
Depå för Norrlands acta	300	200
Summa	2.100	1.400

Därest ej de föreslagna anordningarna anses lämpliga att var i sin stad tills vidare och hjälpligt ersätta Lunds och delvis Uppsala arkiv, så vore det önskvärdt att ett eller flera landsarkivs funktioner pro tempore och i görlig mån övertagas av riksarkivet. Kan plats ej där beredas, bör man söka få till stånd ett tillfälligt centralarkiv, förenat med ett i varje fall erforderligt skolhistoriskt studiemuseum (förlagt helst till Stockholm eller Uppsala). Ettdera av dessa museer skulle i så fall mottaga eventuellt

från Norrland	300 + 200	volymer
» Lundadistriktet	400 + 250	»

Summa 700 + 450 = 1 150

eller i runt tal 1.200 volymer. Dessa skulle då förvaras där såsom ett interregnum, och för att ej ifrågasätta högre omkostnader, skulle förvaringen samt utlåning till studier på stället bliva museets förnämsta uppgift i avseende å dessa acta. Denna mera tillfälliga centralisering till skolmuseet eller, eventuellt, till riksarkivet av skolakterna för vissa landsarkivdistrikt skulle hava den fördelen framför de olika tillfällighetscentra, att den möjliggjorde en på en gång enhetligare, grundligare och billigare behandling och kunde därjämte ej blott möjliggöra studium på stället utan även lämna sakkunnig hjälp vid studiet.

Alltså:

- 1) Göteborgs landsarkiv kan mottaga, vårda och utlåna skolarkivens akter.
- 2) Uppsala landsarkiv kan mottaga, vårda och utlåna skolarkivens akter från Svealand (utom Värmland).
- 3) Vadstena landsarkiv kan mottaga men ej vårda eller utlåna, innan lokalfrågan hunnit avgöras.
- 4) Härnösands hembygdsbibliotek kan mottaga och skydda acta från Norrland.

5) Ej Lunds landsarkiv men Lunds universitetsbibliotek kan tills vidare mottaga acta.

I stället för de båda sistnämnda hjälparkiven har man att tänka på de frivilligt överlämnade akternas mottagande i riksarkivet eller i centrala studiemuseet (i Stockholm eller Uppsala).

X. *Förslag till stadgar, förteckningar och frågeformulär.*

— — — Jfr s. 67—71 och § 13 på Innehållsförteckningen å sista sidan.

XI. *Behovet av en skolarkivarie för riket och, eventuellt, av ett centralt skolhistoriskt museum.*

I det föregående har man allt som oftast kunnat lägga märke till att medan på andra svenska kulturområden ett intresserat räddnings- och forskningsarbete pågått, har det varit ett svart tomrum så snart man sökt efter vidtagna åtgärder eller avfattade statuter för vår skolhistoria och i synnerhet de icke-statliga skolornas urkunder och historia. Osökt ha de orden runnit en i minnet, som lära ha yttrats vid organiserandet av en viss sammanslutning inom kyrkan: »Vi måste ha en ny organisation; annars förfryser barnet i kyrkans sköte.» Och visserligen är det att hoppas att de nu föreslagna, oundgängligen nödvändiga stadgarna och förteckningarna skola medföra god verkan. Men ännu aldrig hava blott statuter och anvisningar åstadkommit ens tillnärmelsevis goda resultat, där de ej föregåtts, beledsagats och efterföljts av personliga insatser, upplysning, eggelser, hjälp, påminnelser, vägledning. Behovet av sådana personliga, sporrande och vetenskapliga insatser har då och då påpekats i de föregående kapitlen. Så t. ex. behöves ju undervisningshistorisk arkivalie-registrering i större arkiv, och den kräver en sakkunnig och intresserad ledare; lärare och andra som skola bliva skolarkivarier, böra undervisas, spurras och hjälpas; övriga lärare och allmänheten böra intresseras för räddnings- och skyddsarbetet; skolarkivens inspektion behöver ske snabbare och å flera orter än vad riks- och landsarkivarierna kunna hava tid till under sina få och korta inspektionsperioder; och plats bör erbjudas även åt sådana officiella arkivalier, som ej tillsvidare kunna vinna rum i landsarkiven.

Hittills är huvudsakligen blott talat om officiella urkunder, sådana, vilkas avfattande eller ifyllande gjorts av styrelser och lärare å tjäns-tens vägnar. När dessa officiella handlingar snart — hoppas man —

komma att enrolleras i rikets allmänna arkivväsen och vinna ett statligt garanterat skydd, då finnes kanske ingen eller dålig plats för vissa icke-officiella manuskript. Dessa torde på ej få ställen komma att efter hand bortkastas efter katalogiseringen eller räddningen av de »viktigare» officiella handlingarna, medan de hittills åtminstone i ett stort antal fall blivit bevarade på samma gång som de officiella — tack vare det faktum att bådadera legat t. ex. i samma skräphög på vinden. Som skolhusets rivning eller reparation — vilken i och för sig kunnat vara av yttersta nöden påkallad — blivit och varit till fördärv för många, många dylika »skräphögar», så är det troligt, att räddandet av de officiella acta ur dessa högar, — vilket ju är så behövt — skall medföra förstörelse åt vissa manuskript av stort skolhistoriskt intresse.

De sistnämnda äro ej sällan herrelösa, och åtminstone flertalet av dem kan näppeligen sägas tillhöra stat eller kommun. Dem böra skolor, läraresterberhus och allmänhet erbjudas få bevarade i ett centralt studiearkiv för svensk undervisningshistoria. I den till Ecklesiastikdepartementet och Skolöverstyrelsen i 110 ex. överlämnade vol. 2 av Årsböcker i svensk undervisningshistoria 1921 återgivnas bl. a. en gammal lärares synnerligen upplysande levnadsminnen (från Snavlunda i Närke), vilka jag mera tillfälligtvis erhållit kännedom om och vilka jämte tusentals andra skolminnen, elevprestationer etc. aldrig skulle kommit att bliva bekant för någon forskare om ej ett centraliserat arbete begynt vidtagas för deras räkning. Aktstycket i fråga kan ej ersättas ens av ett stort antal officiella originalurkunder men är så sönderlegat att det om något år är såsom om det aldrig funnits, därest det ej blir konserverat av arkivbokbindare. Och det har förvisso oräkneliga sönderlegade aktstycken till kamrater i våra skolor och hem. I nämnda Årsböcker torde komma att ingå synnerligen givande minnesbilder från exempelvis den svenska lankasterskolans söckendagliga arbete — om vars alla detaljer eljest ingen skildring finnes. De äro nedtecknade av äldre lärare, och skulle förvisso antingen aldrig nedskrivits eller ock aldrig bevarats, om ej Sveriges allmänna folkskolläroreförening för 35 år sedan begynt taga upp på allvar frågan om material till en svensk folkundervisningshistoria samt själv mottagit och förvarat t. o. m. i många fall prisbelönt dylika manus av skolhistoriskt värde.

Andra icke-officiella manuskript äro t. ex. avskrivna läroböcker och skolsånger, skolhistoriska undersökningar av olika slag, lärares övriga anteckningar, rit- och skrivprov, kartritningar etc. Otvivelaktigt är

att om de bleve på frivillighetens väg insända till ett offentligt studiemuseum och där ställda till den speciellt undervisningshistoriska forskningens tjänst, skulle de och forskningssynpunkten mera komma till sin rätt, än om handlingarna förvaras i de tusentals olika församlingarna och än om de förvaras i landsarkiven, i riksarkivet eller i andra arkiv. Alla de sistnämnda slagen av arkiv torde för övrigt ej gärna mottaga och vårda varjehanda skrymmande elev-ritningar, uppsats- och glosböcker, avskrivna böcker, o. d. De sistnämnda böra för övrigt enligt given instruktion till vissa arkiv ej alls få där mottagas. Och det måste t. ex. vara svårt för en forskare att räkna ut, att det t. ex. är till Södermanlands-Närkes nations bibliotek i Uppsala, skolhistorikern K. F. Karlsons sterbhus skänkt vissa avskrifter och undersökningar av hans hand; de kunde ju lika gärna givits till ettdera universitetsbibliotekets arkiv, till Örebro skolmuseum, till Strängnäs stiftsbibliotek, till det kyrko- eller prostarkiv, han såsom kyrkoherde, resp. prost, hade under sin vård etc. etc.¹³⁾ Icke-officiella acta kunna endast i ett för riket gemensamt skolhistoriskt studiearkiv komma den svenska undervisningshistoriska forskningen ordentligt till godo. Särskilt kunna de därstädes underlätta avfattandet av delar av Sveriges allmänna undervisningshistoria, enär de ofta utgöra bearbetningar, levnadsminnen och elevprestationer. Endast där kunna de sättas i intimaste samband med alla räddade äldre undervisningshistoriska föremål och dels av dem vinna belysning, dels giva dem sådan.

Följande interiörer ur högen må få tala sitt manande språk om behovet av speciella åtgärder vid sidan av landsarkivarier och stadganden och det både för officiella och ickeofficiella handlingars räddande. En lärare har efterfrågat i den längesedan avlidne företrädarens dödsbo och därvid funnit hela lagret av äldre skolarkivalier; förfrågan gjordes först sent omsider och efter upprepad begäran från mig om upplysningar huruvida ingenting av äldre acta fanns kvar. Efter hemställan från mig har en min f. d. elev begärt och lyckats återförvärva till sin skola en gammal skolorkund, som innehades av en skraddare. Huru

¹³⁾ Efter flera skrivelser lyckades det mig i april 1921 brevledes råka hänsövne skolhistorikern K. F. Karlsons och hans likaledes avlidna makas gamla jungfru för att efterhöra dylika efterlämnade papper och böcker samt fick då veta att hans böcker med egenhändiga anteckningar, en självbiografi, en brevväxling, gamla tidningurklipp av intresse etc. fanns i hennes ägo. Hon hade samma dag gått i författning om deras erbjudande till något antikvariat men lovade vänta med försäljning, tills jag tagit del av dem. Nedrest till Stockholm fick jag taga hand om flera betydelsefulla aktstycken. Ur flera dödsbon har jag för ett centralt arkivs räkning mottagit ett antal 100- å 50-åriga universitetsanteckningar, uppsats- och stilböcker, räknehäften etc. från arbetet i de högre allmänna läroverken o. s. v. (P. S. 1947. Nu mestadels förstörda av andra.)

man måste söka i icke-officiella acta (sådana som trots eventuella kungl. befallningar eller tillåtelser säkerligen aldrig komma att ingå urkunder, framgår bl. a. därav att läraren E. G. Wensell i Wallby i sina skolminnen i Sveriges Allmänna Folkskollärareförenings arkiv berättar att han »av en händelse» äger examenskatalogen från sin »första hösttermin såsom skolelev, alltså från 1842». Det gäller alltså att söka reda på dennes sterbhus och arvtagare; men en riks- eller landsarkivarie har på inspektionsresa annat att göra, om han nu någonsin får reda på, att denna volym funnits där! Wensell var en som hade forskat och skrivit mycket i skolhistoria. När sådant sker på det färska trädet, vad skall man då vänta av det torra? Det är dels kännedom om urkundernas vanliga skövlung, dels mångas intresse för bevarandet, dels den tvivelaktiga äganderätten, som ofta kommit acta att försvinna ur skolorna. Lärarna t. ex. ha själva bestått papperet till skolmatriklarna under den tid dessa förelågo å lösa ark. Och de hava då ansett dem vara sina. Därjämte hava de insett, att om de själva ej räddade dessa, skulle de förstöras förr eller senare. Och när sådana personer sedan dött, har det ofta synts sterbhusdelägarna (om de alls reflekterat på annat än att kasta ut »lumpen») nog så tvivelaktigt, om ej den döde lärarens heder skulle få sig en fläck, om och när handlingarna återlämnades. Inför denna eventualitet hava många acta fått förbliva borta, helst som alltfört ingen brytt sig om att ordna och bevara skolarkivet och man sålunda senare ej varit mera säker på urkundernas skyddande än den nu döde var det på sin tid då han gömde dem i sin chiffonier. Blott ett exempel härpå: det senaste, från den 7 febr. 1922. Dagen förut frågade mig en för mig obekant dam i telefon om det kunde tänkas vara av skolhistoriskt intresse att bevara och överlämna de i hennes fars, en numera avliden folkskollärare, dödsbo befintliga gamla papper, som man nyss vid boutredningen varit nära att slänga bort men som man i sista stund kommit att tänka på att erbjuda mig. Jag bad henne taga med så mycket som möjligt vid sin resa till Uppsala dagen därpå och lämna det hos en min vän, en känd lärare och doktor, varest jag skulle avhämta det senare på dagen när jag fick tid; tidigare vore jag nämligen hindrad.¹⁴⁾ Emellertid sökte hon dagen därpå likväl upp mig i

¹⁴⁾ Jag var sysselsatt med en specialutredning i ett arkiv rörande vissa unika undervisningshistoriska actas värde för forskningen och deras därav motiverade vård; har ej kunnat få den så färdig att den, såsom avsett var, kunde inflyta här såsom bilaga, men den torde i bearbetad form kunna senare utkomma i tryck.

arkivet och framhöll, att hon ville lämna endast de papper, jag ansåg värda att spara och ville taga hand om. Fadern hade själv bekostat papperet i, upplinjerat och ifyllt de medhavda examenskatalogerna o. d. officiella urkunder under den tid, dessa blott bestodo av lösa blad. Och man ansåg att de skulle komma att förr eller senare försvinna, enär ingen människa brydde sig om dylika saker. Därför hade han behållit dem så länge han levde och han hade fört dem med sig vid avflyttningen till en annan församling, och om de nu återlämnades därhemma eller, såsom jag föreslog, deponerades i landsarkiv, skulle man kunna komma att misstänka fadern för oärlighet. Hon ville ej att de skulle sändas till f. d. hemsocknen men gick till sist in på mitt förslag att jag skulle få lämna dem till vederbörande landsarkiv, om jag så ville. Detta medgavs då, på — som jag kunde förstå — det villkor att det ej nämndes varifrån jag fått dem. (Jag kommer att överlämna dem såsom deposition till landsarkivet och bedja det sätta sig i förbindelse med kommunen för att med den överenskomma om deras vård — dock på det villkor att acta verkligen skola skyddas och enrolleras i rikets arkivväsen.)

Ett motsvarande medgivande kunde ej utverkas i avseende å de icke-officiella handlingar, hon hade med sig. Dessa voro avskrifter av »lärokurser och lärogång», privat nedtecknade examens- och inspektionsschema, lektionsutkast. Dessa måste förses med påteckning att de ej finge lämnas till landsarkiv utan blott till en central skolhistorisk institution. Eljest skulle de behållas av mig, om jag över huvud taget ville hysa dem. På det avsevärda och intressanta paketet lektionsutkast måste jag därpå skriva med stora bokstäver: »För pietetsfull genomläsning» — därmed tydligtvis berörande den ömma punkten rörande alla dessa privata urkunder. Eljest hade dessa ej avlämnats utan förts hem och bränts. Ty vad fadern ägnat intresse och arbete på och vad han verkat för att göra sin skola god, det finge på inga villkor lämnas dit, där man ej hade borgen för att de blevo lästa med förståelse även för bristfälligheterna eller för att de över huvud taget komme att anses värda att hysas. Jag bad erhålla även allt övrigt som kunde finnas kvar. Halvannan vecka senare kom hon igen till staden och ringde på nytt, men som jag då låg sjuk och ej kunde taga emot, blevo inga acta lämnade varken till mig eller till förenämnde doktor. Damen reste till sitt nuvarande hem i ett helt annat landskap. Och törhända komma de övriga handlingarna aldrig att räddas: i varje fall räddas de säkerligen ej förutan genom ett centralarkiv. Inför nämnda känsloskäl skola kungliga stadgar och

för helt andra uppgifter intresserade ämbets- och tjänstemän komma att stå maktlösa.

För alla nämnda arkivaliska och studieuppgifter behöves och bör förvisso sålunda en särskild institution komplettera de tidigare Orts- och landsarkiven. Mestadels genom eftersökande och upplysning bör den locka till och underlätta insatser på frivillighetens väg till handlingarnas eftersökande, skydd och studium. Ytterst bör därigenom åsyftas att en fortsatt skövling omöjliggöres och en riktigare värdesättning vinnes av urkunderna till Sveriges bildnings- och kulturspridnings ärorika historia. Så länge dessas värde ej inses eller ej anses vara högre än att vem som helst kan sparka ut dem på komposthögen eller för en spottstyver sälja dem på auktion eller än att de kunna utan skrupler, ja såsom ett slags välmotiverad räddningsåtgärd behållas i lärarefamiljer eller såsom souvenirer, lån o. s. v. i det oändliga, så länge skall man trots kungliga stadgar och officiella inspektionsresor ej nå just de tusentals volymer o. a. handlingar, som äro allra mest i behov av eftersökande och bevarande, dem, som äro långt mer dödsdomda än vad inspektörerna och skolråden, ja än vad de nu verksamma lärarna själva ana och känna.

Man bör rädda allt det värdefulla man i officiella notvarp kan få, men stannar man därvid, gå oersättliga värden ändå till spillo. Dessa skulle ej heller kunnat räddas genom en tvångsutskrivning: d. v. s. actas obligatoriska insändande till landsarkiven, utan endast på den mer eller mindre frivilliga och sakkunniga efterforskningens och upplysningens väg återskaffas, varvid lokala och statliga representanter böra arbeta i innerligt samförstånd med varandra samt med grannlagenhet och brinnande intresse. Under en sådan impulsgivande samverkan åtminstone 5 å 10 år framåt böra mängder av acta kunna framletas; utan sådan av staten ledd samverkan torde många av de sämst ställda acta, de som allra bäst behövde omhändertagas, vantigen få förbliva i den glömska, där de äro — eventuella stadganden till trots. Ätminstone om man ej vill använda vitesbelagd order och tvång, torde man på verkan av ett vanligt — om än kungligt — påbud få tillämpa, vad en landsarkivarie skrivit till denna utredning på tal om kungl. cirkulär rörande kommunala arkiv: »Ett cirkulär kan möjligen för ögonblicket medföra någon verkan hos enskilda kommunala tjänstemän, hos vilka förefinnes en sällsynt fallenhet och intresse för vård av äldre handlingar, men i regel torde ett dylikt cirkulär läggas åsido för andra mera brådskande göromål och därpå falla i glömska.» Minnesmärken av och om den andliga odlingens och

kulturspridningens segertåg och mödor i Sverige skulle sålunda få ligga nedskrotade.

Till att så framlocka en rättare värdering och ett grundligare tillvaratagande av vårt undervisningshistoriska kulturarv bör tydligtvis en särskild person utses. I början torde han kunna verka utan att vara fäst vid någon speciell institution. Törhända kunde han senare anställas såsom aktuarie i Kungl. Skolöverstyrelsen, förste arkivarie i ett arkiv eller bibliotek eller — än hellre — såsom avlönad lärare vid universitet, högskola eller pedagogiska lärokursen etc. — allt under förutsättning att tillräckligt stor frihet gives honom (henne) åtminstone under de närmaste åren att för ovan och härnedan nämnda syften verka på sätt han (hon) finner nödvändigt och lämpligt, om än arbetsformerna torde kunna på förhand något fastare utstakas än vad som skett t. ex. för den von Hallwylska lärarebefattningen (profesuren) i en annan gren av den svenska kulturens historia.

Det kaosartade tillståndet, de irrationella faktorer man har att räkna med, den på vissa håll förefintliga underskattningen av eller intresselösheten för allt vad som har eller haft med pedagogik att göra, motivera en sådan frihet. En sådan frihet torde ej kunna behövs, och för övrigt ej heller en sådan befattning, om det varit fråga om kyrkoarkiv och kyrkostudier, enär kyrkornas handlingar i regel hållits samman på en plats och skyddats av en enda under ämbetsmannaansvar verksam person, enär kyrkans acta aldrig varit så föraktade och enär kyrkohistorien ej varit så försummad som undervisningshistorien utan haft egna professorer, docenter, universitetsbetyg och under vetenskaplig handledning forskande studenter.

Också har det största antalet kretsar inom Sveriges allmänna folkskolläraryörening vid den omröstning, som redan hösten 1921 försiggick rörande riktlinjerna för arbeten i avseende å det skolhistoriska räddnings- och forskningsarbetet, uttalat sig för att tiden nu vore inne »för de lokala åtgärdernas och forskningarnas kompletterande med upprättandet av ett centralt skolhistoriskt studiemuseum och anställandet av en skolhistoriker, som mottager och utställer icke-officiella handlingar, äldre undervisningsböcker och övriga skolinventarier, som på upplysningens väg stöder det frivilliga insamlings- och forskningsarbetet, som med bidrag bl. a. av statsmedel avtrycker hithörande avskrifter och undersökningar, och som under medverkan av intresserade utför förarbeten till eller direkt arbetar på avfattandet av en ingående framställning av Sveriges skolhistoria».

Denne skolhistoriker torde sålunda för uppsökande, tillvaratagande

och samlande av officiella skolakter samt för spridande av intresse för dem kunna få sig förelagda bl. a. följande uppgifter.

A) *I avseende å officiella handlingar av skolhistoriskt värde.*

I. Han bör verka för och deltaga i katalogisering och registrering i landets offentliga arkiv.

II. Han bör verka för att till respektive arkiv inom allmänna arkivväsen komma att såsom deposition eller med full äganderätt överlämna sådana acta, som tillhört redan nedlagda institutioner, som ligga okända (t. ex. å skolvindar eller ock i bostadshus där ambulerande skolundervisning bedrivits), som t. ex. i avskrifter finnas i forskares ägo eller sterbhus, som överlåtits till ovidkommande samlingar (hembygds museer o. d., där de ej enrolleras i allmänna arkivväsendet och sålunda ej kunna bli kända för forskare å andra orter), som genom »långlån; genom vantolkning av ägare- eller arvsbegreppet eller på andra orättmätiga sätt avhänts skolan. I och för detta ändamål torde det vara önskvärt att han, i samverkan med riks- och landsarkivens representanter men å eget ansvar, deltagar i inspektionsarbetet och biträder församlingarna med upprättandet av arkivförteckningarna, med eftersökandet av länge saknade volymer osv.

III. Kan lämplig lokal ställas till hans förfogande,¹⁵⁾ bör han dessutom kunnat hinna intressera sig för i synnerhet de centrala ecklesiastiska ämbetens arkiv, där handlingar och minnesmärken av

¹⁵⁾ En sådan vore synnerligen önskvärd men är tills vidare ej absolut nödvändig. I dessa rumsbristens tider är den frågan ej lättlost, men undertecknad har i en särskild skrivelse, som tidigare avsänts för att ej komma för sent, hemställt hos K. Skolöverstyrelsen, det denna måtte verka för att t. ex. 4 rum bleve i den av riksdagen beslutade byggnaden för nämnda Överstyrelse reserverade för ifrågavarande arkivaliska och forskningsuppgifter. Dessas fyllande kunde tänkas bli ett självständigt helt för sig, eller ock kunde institutionen intimt samverka med eller uppgå i Pedagogiska biblioteket eller Svenska skolmuseet. En sådan lösning av frågan skulle vara föga kostsam samt omkostnaderna vara av engångsnatur; huvudsakligen blott för städning, värme och lyse behöfde utgift årligen utgå. Till dess denna lokal bleve färdig, kunde eventuellt någon enkel lokalitet (i skolhus e. d.) erhållas till centralort för verksamheten. Åtminstone därest ej lokal inom rimlig tid kan vinnas inom Stockholm, kunde det vara att tänka på, om i Uppsala eller i Lund någon lokal kunde erhållas. Efterforskningar hava hittills dock ej krönts med resultat. Huvudstadens resurser synas i varje fall böra först grundligt undersökas och det dels av alla de positiva skäl som ineliggas i begreppet huvudstaden, dels på grund av att vissa uppsvenskar ej torde komma att sända sina acta och i övriga hithörande angelägenheter vända sig till Lund och vissa sydsvenskar på motsvarande sätt till Uppsala.

En utväg tills vidare vore möjligen den att t. ex. skolarkivarien hos sig uppläte några rum till studiemuseets arbeten och vissa samlingar, det senare, om det kunde ske under skydd mot eldfara.

undervisningshistoriskt intresse torde finnas, men ej sällan vara av utrymmesskäl ganska otillgängliga. Enligt Kungl. Maj:ts proposition år 1921 N:r 68 har generallullstyrelsen framhållit följande: »Det är de hos tullmyndigheter och enskilda ännu befintliga minnesföremålen — däribland och icke minst arkivalier — från denna betydelsefulla svenska statsverksamhet i det förgångna ett tullmuseum skulle söka förvärva, ordna, i ståndsätta, bevara och förkovra.» Säkerligen har motsvarande motivering givits av generalpoststyrelsen, då den gjorde underdånig framställning om inrättande av ett svenskt postmuseum. Arkivarien torde sålunda verka för och deltaga i katalogisering och registrering av i ämbetsverk förvarade handlingar, vilka sällan eller aldrig begagnas i dagligt bruk (provårs- och examensuppsatser, ämbetsberättelser, stipendiatberättelser, äldre förslag om undervisningsväsendets reformering etc.) samt mottaga i studiemuseet de handlingar, som lämpligen kunna där emottagas och från ämbetsverken hämtas.

IV. I sagda studiemuseum bör han jämväl till förvaring tills vidare mottaga de acta som ej lämpligen kunna vinna plats i landsarkiven eller tillfälligt ordnade arkivdepåer, och som skoldistriktet sagt sig ej själva vilja skydda. Dessa skolhandlingar bör han jämväl tillhandhålla för forskning på stället, och han bör därvid på begäran biträda forskarna vid studiet av acta.

B) *I avseende å icke-officiella manuskript och andra skriftliga minnesmärken av undervisningshistoriskt värde*

bör aktuarien verka för och deltaga i eftersökande, katalogisering och bevarande av betyg o. a. vitsord, brev, uppteckningar, undersökningar (t. ex. levnadsminnen), kollegieanteckningar, examens- och inspektionsuppgifter, avskrifter av schema och om lärogången, lektionsutkast, »drillar», »luntor» etc.

Denna t. f. skolhistorikersyssla, avlönade lärarebefattning vid akademi e. d. skulle vara det enda nya som behöfde vara förenat med nämnvärda omkostnader för staten i hela detta räddnings-, insamlings- och skyddsarbete.

Helst om innehavaren ställes utan en lokal för arkiv och museum, har han emellertid kommit i sämre position än vad t. ex. tull- och postmuseerna haft i början, och dock torde betydelsen av deras museintendenters och historieskrivares uppgifter ej kunna mäta sig med skolarkivens, skolhistoriska museets och skolhistorikens. Genom nådigt brev den 3 nov. 1905 bemyndigas generalpoststyrelsen att för

1.000 kronor inköpa sådana föremål och effekter, som kunde befinnas vara av värde för ett svenskt postmuseum. Postverkets historia har ju med statsunderstöd och flerårig tjänstledighet skrivits av postmästaren Holm. Vissa aktstycken bifogas här i Bilagor rörande detta arbete och denna tjänstledighet, vilken varit förenad med åtnjutande av full lön och som tillåtit vederbörande att under tiden befordras till en första gradens postmästartjänst från en tredje. Även från ett annat fall av tillstyrkt tjänstledighet — och det inom ecklesiastikdepartementet och skolöverstyrelsen, vilka ju här än närmare ifrågakomma än civildepartementet och poststyrelsen, — bifogas några acta (jfr Bilagor). Denna tjänstledighet avsåg visserligen ett arbete direkt i dagsundervisningens tjänst, men den synes dock böra äga prejudicerande betydelse, enär övriga läroämnen vid våra lärarebildningsanstalter torde i mindre mån än svensk undervisningshistoria äga brist på vetenskapligt tillfredsställande utredningar och forskningsresultat samt på goda, samhörigheten med utländsk undervisningshistoria ständigt påvisande läroböcker.

Ett tredje parallellfall till önskvärda begynnelseåtgärder för det skolhistoriska räddnings- och forskningsarbetet är norska statens mångåriga understöd dels åt Norges Laererlags skolhistoriekommitté för det förenämnda inregistreringsarbetet av folkundervisningshistoriska urkunder, dels åt folkskolläraren fil. d:r Th. Höverstad, på det han måtte kunna helt ägna sig åt uppsamlandet av folkminnen rörande norsk undervisningshistoria samt åt andra forskningsuppgifter i norsk undervisningshistoria («skulesoga»). Under år 1920 utbetalade stortinget härför 1.500 resp. 3.000, alltså = 4.500 kronor. Ökning av anslaget har begärts men huruvida förslaget bifallits, är ej bekant (jfr Bilagor).

XII. Åtgärder av indirekt betydelse för det undervisningshistoriska skyddsarbetet.

A. Nödvändigheten av sådana åtgärder.

Såsom antytts synes man böra genom ett enskilt och offentligt upplysningsarbete väcka de okunniga och ointreserade till fosterländskt hembygds- och undervisningshistoriskt räddningsarbete och till studier i dylika acta och i allmänhet av vår skolhistoria, genom vilka studier intresset för urkundernas omhändertagande och utlåning säkerligen skall bliva även de mest försumliga övermäktigt. Såsom »fädernas kyrka» blivit till en makt och ett slagord, så måste även »fäders-

nas skola» bliva det. Då hör det ej längre kunna bliva möjligt för slösinn och bristande ansvarskänsla att låta barbariet fortsätta. Först då när urkundernas värde blivit uppskattat, skall det kunna bli full verklighet av önskemålet att acta skola eftersökas, samlas och bevaras. En utredning om det sistnämnda kan därför ej gå förbi frågan om sådana indirekta åtgärder.

Det är forskningssynpunkten som drivit fram hela den föreliggande skolarkivaliefrågan. Den har betonats i de skrivelser vilka åberopas såsom utgångspunkt för det kungl. brev som uppdragit åt mig att verkställa föreliggande utredning. Den har varit syftet med och drivkraften i Sveriges allmänna folkskollärareförenings 35-åriga förberedelser för avfattande av en svensk folkundervisningshistoria. Den har legat till grund för dess antydda underdåniga hemställan och för Norges Laererlags vädjan till alla landets kommuner om arkivalieskydd. Och utan att forskning eller bearbetning kommer till stånd, synes hela proceduren med räddning och skydd vara tämligen onödig eller åtminstone ganska verkningslös. Men i minst lika hög grad som vilket annat historiskt samlings- och forskningsområde som helst är den svenska undervisnings- och hembygdshistoriens gebiet viktigt, och därför bör allt skyddas och allt bearbetas.

Om forskningssynpunkten kunde få den rangplats, som den borde hava i fråga om skyddsanordningar och vetenskapliga institutioner och som den erhållit inom andra historiska områden, så skulle det lända till en den kraftigaste koncentration av acta och jämväl till betydande utgifter. Då skulle det förslag vinna framgång, som framlagts av flera bland dem, som yttrat sig härom å frågeformulären, nämligen att alla begagnade handlingar sändas till ett (centralt) skolhistoriskt museum eller arkiv. Därtill borde väl då komma flera lärare- och arkivariebefattningar, om detta studieämnen skulle nå åtminstone någon motsvarighet till det som övriga svenska vetenskapsgrenar åtnjuta. Dessas många professorer, docenter, amanuenser osv. och ett stort antal disciplar nedläggga sitt allra mesta vetenskapliga arbete just på *de svenska* läroverksområdena utan att den svenska undervisningshistoriens acta på motsvarande sätt ägnas studium, uppmärksamhet eller kostnader.

Medan forskarna å alla historiska acta leta fram och gräva sig djupt ned bland källskrifterna samt uppskatta dessa såsom ett *conditio sine qua non* för varje vetenskapligt framsteg, hava blott ett par tre forskare i vårt land i nämnvärd mån fördjupat sig i de oräkneliga, otryckta svenska skolhistoriska urkunderna; någon läroverks-

stadga, något kungabrev — vanligen i tryck utgivna —, men det har ofta varit allt. Resultaten hava också blivit därefter, resultaten både i avsende å efterletande, bevarande och värdesättning av urkunderna, å forskningsresultaten, å frekvensen av forskare, å hänförelsen, hänförelsen för både källor och gebiet —, vilken hänförelse ju dock enligt fleras vittnesbörd är vetenskapens främsta resultat. En bestämd ljusning i avsende å undervisningen i svensk undervisningshistoria torde efter hand hava inträtt. Men synnerligen mycket återstår att göra, och under *tidigare* årtionden har undervisningen ej sällan varit sådan, att den föga bidragit till att skapa hänförelse för den svenska studiegrenen och förståelse för actas värde, tillvaratagande och bevarande. Törhända kan däri ligga en bidragande orsak till att vissa acta blivit behandlade på sätt som förut påvisats.

B. Skyddets förberedelse och särskilda skyddsanordningar vid lärarebildningsanstalterna.

I högre grad än hittills synas alla lärarebildningsanstalter böra bemöda sig om att hos sina lärareelever grundlägga insikt och omvårdnad om äldre skolhandlingar och andra minnesmärken till vår andliga kulturhistoria och i synnerhet till deras egna läroanstalters utveckling och arbetshistoria. Detta kan tydligtvis ske bl. a. genom en intresserad, sakkunnig och jämförelsevis ingående undervisning om de egna skolarternas tidigare öden samt om föregångarnas hänförda och självförglömmande idoghet, varvid jämväl lärarebildningsanstalternas äldre skolbokföringsacta samt övriga handlingar och minnesmärken visas och studeras. Dessa äro ett band, som binder oss vid äldre svenska tider och äldre svenska levnadsmödor samt binder dessa vid oss. Förpliktande kärlek till vårt land, vår skola, våra elever och vårt dagliga skolarbete kan födas ur införlivandet med våra fäders trogna livsgärning i samma skolslag för samma lands ungdom och framtid. Hos många lärare skulle denna förpliktande kärlek kanske aldrig hava fötts eller vuxit sig stark, om de — i stället för levande interiörer ur föregångarnas livsgärning samt ur föräldrarnas och kommunernas omsorger för barnuppfostran och skolan — erhållit dem och deras blivande söckendagsgärning tämligen ovidkommande skildringar och namnuppräknningar rörande utländska förhållanden, personer och tankeströmningar.

Det egna universitets-, läroverks-, seminarie-, folk- och småskolearbetet har kommit att för mången arbetare på området te sig såsom stode det i tröstlös rotlöshet och intresselöshet hos samtiden och lands-

männen och såsom hade dess acta ingen kulturuppgift och heller intet annat värde. Grekisk, latinsk och tysk pedagogik för 1.000 eller 200 år sedan kunna väl giva upplysningar i metodik och kulturhistoria av högt värde. Men hänförelsen, kraften och dugligheten till livslång offergärning i skoldammet födes ej ur pedagogiska handgrepp, ur psykologisk-filosofiska resonemang eller ur kännedomen om tyska uttalanden och tyska förhållanden för sekler sedan utan ur den innerliga samkänslan med den egna nationen samt ur den levande insikten dels om kulturens och bildningens segertåg under årtusenden trots alla hinder, dels om kulturens och bildningens betydelse för vår nation, dels om våra förfäders och föregångares offervilliga och sega och därför segerkrönta bemödanden i kulturens och kulturspridningens tjänst. Den som fått en sådan historisk insikt om kulturvärdet och det forna kulturarbetet samt däri, därmed och därunder fått en sådan samkänsla med sin nation och sin skola, han vårdar de kulturella vittnesbörden, urkunderna, materielen etc. såsom relikter. För sådana lärare behövs inga lagbud i avseende å actas bevarande och studium, eller rättare: för dem äro lagbud och erbjudande om skydd ett kärkommet stöd i den fosterländska pietetens och forskningens tjänst. Sådana lärare skola efter hand lyckas verka såsom ljus och salt i sin pietetslösa omgivning.

1) Lärareutbildningsanstalt och ortsmuseum.

Alla undervisningsinstitutioner och i all synnerhet lärarebildningsanstalterna böra tillvarataga och vårda alla sina bildningshistoriska acta, anse det vara en bjudande plikt och en helig rättighet att studera och bekantgöra svenska bildningsinstitutioners och svenska ungdomslärares insatser i det fosterländskt kulturella framstegsarbetet samt med acta såsom åskådningsmedel vid undervisningen illustrera sambandet från fordom.

Därav följer, att det ej kan ifrågasättas att handlingarna eller andra minnesmärken i allmänhet böra borttagas från lärarebildningsanstalterna utan att varje sådan institution i möjlig mån bör bliva ett centrum för sin landsdel i avseende å det undervisningshistoriska räddnings- och forskningsarbetet. I den mån egna handlingar ej förvaras å institutionen, böra avskrifter i många fall kunna göras. I den mån äldre undervisningsböcker ej där finnas kvar, kunna sådana ofta lätt förvärfvas t. ex. i utbyte mot andra äldre dylika. I den mån äldre märkligare skolinventarier, undervisningsmateriel, straffredskap

etc. ej bibehållits, kunna kopior göras t. ex. vid slöjdundervisningen. Sagda avskrivande förutsätter emellertid i många fall, att läroanstalten kan vända sig till någon i våra arkivaliebestånd eller uti vår undervisningshistoriska litteratur initierad person, som kan giva anvisning på eller har möjligheter till efterforskningar var olika originalurkunder finnas. Utbyte och kopierande förutsätter ofta att man skall kunna vända sig till någon, som jämförelsevis lätt kan giva anvisning på var böcker eller kopior kunna bytas, resp. erhållas eller som kan mottaga eventuellt övertaliga exemplar av något slag och giva andra eller kopior (avbildningar, avskrifter etc.) i stället.¹⁶⁾ Kännedomen om äldre skolmateriel o. d. är så vital, att man utan den ej kan förstå handlingarna till vår äldre folkskolehistoria. Och handlingarnas innehåll blir ej sällan på ett utmärkt sätt illustrerat genom dylika fynd (eller kopior o. d.). Utan levande kunskaper ges intet intresse; utan intresse för härvarande gebiet ges ingen räddning av acta och undervisningsmateriel. Den nämnde skolhistorikern skulle här hava en stor uppgift att fylla, och även för åstadkommande av nedan nämnda kurser och föreläsningsserier vid universitetet eller högskolor samt fortbildningskurser för lärare borde hans hjälp vara välbehöblig och välkommen.

I avsende å skyldigheten att hava akterna inlämnade i rikets allmänna arkivväsen bör för provårskurser, seminarier och övriga skolor samt eventuellt även universitetet och högskolorna gälla vad här föreslagits i Förslag till stadganden. Rektor bör i allmänhet förvara dessa tidigare undervisningsmedel på sätt som bäst skyddar dem mot förskingring och bäst låter dem komma undervisningen och forskningen till godo. Enstaka föremål (dubletter etc.) kunna deponeras i eller överlämnas till ett centralt studiemuseum samt genom dettas förmedling utlånas till andra läroanstalter. Av de äldre vanligare skolböckerna bör åtminstone ett ex. av varje bok och upplaga bevaras; av andra pedagogiska arbeten flera eller alla. Några exemplar av alla böcker kunna dessutom tills vidare bevaras för att erbjudas till andra läroverk, till pedagogiska biblioteken etc.

¹⁶⁾ Så t. ex. hava av svaren på förenämnda frågeformulär framgått, huru som vissa viktiga skolhistoriska minnesmärken finnas i vårt land kvar i ett eller ett par exemplar, bland andra hava några föremål, som man i andra länder fåfångt letat efter och som man bland annat vänt sig till undertecknad för att efterhöra, genom min enquête kommit i dagen. Å seminarie- och skolvindar har jag framletat flera slag av undervisningsmedel, vilka — liksom de senast antydda — icke eller sällan omtalas i svensk litteratur.

2) *Pedagogik och undervisningshistoria såsom examensämnen vid universitetet.*

Skola lärarna i pedagogik vid högre lärarinneseminarier samt folk- och småskoleseminarier förvärva kunskap och lust att skickliggöra sina elever till att bliva pionjärer i det skolhistoriska räddnings- och studiearbetet, höra de själva hava fått en grundligare utbildning i svensk undervisningshistoria, än vad flertalet hittills hunnit erhålla. Man har ej haft tid till fördjupning däri, ty både psykologi och pedagogik har man måst lära sig vid sidan av de i stadgan för filosofiska ämbetsexamina upptagna kombinationerna av skolämnen. Dessa båda äro väl de enda, som ej få kallas men dock äro skolämnen, och dock torde det finnas och ständigt behövas c:a 50 lärare i pedagogik och 75 i psykologi i landet. Psykologi har föreslagits skola bliva ett särskilt examensämne vid Uppsala universitet, men tentamen däri skulle förutsätta tentamen i teoretisk filosofi. Därmed skulle den, som vill göra sig ordentligt kompetent för den obligatoriskt sammanfogade ämnesgruppen psykologi och pedagogik vid folkskoleseminarierna, tvingas att i magisterexamen läsa ej mindre än tre ämnen förutom de tre eller flera ämnen, vilka ingå i magisterexamens tvångskombinationer. Sålunda dubbel kompetens. Visserligen har K. M:t ej avgjort ärendet om psykologien och visserligen hava vissa insatser avstyrkt kravet å att man skulle först studera teoretisk filosofi, men universitetskanslern uppgives hava tillstyrkt detta villkor. Mig veterligt har ingen under eller vid sidan av ärendets beredning eller eljest offentligen påyrkat sådan ändring i bestämmelserna rörande magisterexamen och licentiatexamen, att pedagogik skulle få utgåra vad det verkligen är, ett skolämne.

I vissa ämnen (eventuellt med gränsområden) finnas vid varje universitet två å tre professorer i varje. De olika delarna av vardera av deras läroämnen äro emellertid näppeligen så olika, att ökningen av antalet universitetslärare alltid är belingad av antydda olikheter utan ofta av behovet av ökad forskning och undervisning. I varje fall torde alla delarna höra rätteligen hemma inom den sektion eller åtminstone fakultet, dit ämnet självt räknas. I historia t. ex. torde ej dubbleringen vara motiverad av att ämnet är så heterogent utan av att det är så omfattande. Men ämnet pedagogik är både omfattande och heterogent, ja mer vidsträckt och disparat än vissa av de ämnen som hava två å tre professorer och många docenter såsom representanter. Ämnets fysiologiska och delvis dess psykologiska delar till-

höra mer eller mindre fullständigt den naturvetenskapliga ämnesgruppen; dit höra vissa delar av den folkskolepedagogik som ingår i lektorns skyldighet att meddela undervisning i på folkskoleseminariet, t. ex. skolhygien, om barnens sjukdomar och i de matematiskt-naturvetenskapliga ämnenas metodik. För detta samt för andra seminarieklassers kurs i allmän psykologi fordras en grundlig naturvetenskaplig underbyggnad hos läraren eller en starkt naturvetenskaplig-medicinsk orientering i studierna. För andra grenar av modern pedagogik och av undervisningshistoria (tredje och fjärde seminarieklassernas kurser i ämnet) krävas däremot grundligare humanistiska samt kyrkohistoriska studier och undersökningar, vilka böra bland annat vid akademierna utmytna i grundläggandet av en så gott som helt ny och dock urgammal vetenskap, undervisningshistoria. Blott ett obetydligt fåtal personer torde kunna på ett vetenskapligt tillfredsställande sätt behärska och föreläsa över hela det fysiologiskt-pedagogiskt-psykologiskt-metodiskt-skolhygieniskt-utländskt och svenskt undervisningshistoriska läroämnet. Och ämnesrepresentanterna vid vartdera universitetet hava — delvis emot sin egen önskan — ålagts giva två elementära tvångskurser varje år, medan ingen enda av de övriga professorerna torde av staten vara ålagda giva någon tvångskurs alls. Till följd av ämnets heterogena karaktär har den svenska undervisningshistorien ej fått komma till sin rätt vid lärareutbildningen, enligt vad den ene representanten påpekat i ett infordrat yttrande till K. M:t. Mot detta missförhållande står det av en professor påpekade förhållandet att i utlandet finnas på sina håll hela pedagogiska fakulteter. Hos oss behöva skilda professurer inrättas åtminstone i experimentell pedagogik och i historisk pedagogik eller i undervisningshistoria. Ett annat alternativ vore att två professurer i pedagogik inrättades vid vartdera universitetet, såsom man förut har sådana i mindre heterogena eller mindre vidsträckta ämnen. I så fall synas befattningarna böra anslås lediga: den ena i pedagogik med föreläsningsskyldighet övervägande i intuitiv pedagogik eller i undervisningens historia, den andra i pedagogik med övervägande föreläsningsskyldighet i psykologisk eller experimentell pedagogik. Det senare alternativet: två professurer i »pedagogik», upptages närmast såsom en utväg i nödfall, motiverad t. e. av svårigheten att av blivande lektorer i psykologi och pedagogik kräva magisterexamina i båda pedagogik, undervisningshistoria, psykologi och — om en viss myndighets nämnda examensförslag skulle bliva K. M:ts beslut — även i filosofi, varförutom ju skulle fordras licentiatexamen i åtminstone

ettdera (samt, regelrätt, doktorsavhandling). När man med detta perspektiv för ögonen sålunda nödgas upptaga detta alternativ, trots pedagogikämnets heterogenitet, kan det ej ske utan framhållande av att den faran ej är fjärran, att undervisningshistoria och speciellt Sveriges undervisningshistoria, ofta kan bliva lidande på ett sådant arrangemang. Skall det självständiga forskningsämnet undervisningshistoria i tillfredsställande grad odlas och bliva till det verksamma gagn för svenskt arkivskydd, som ämnet verkligen kan och bör ge, så måste det dels även till namn och vid professorstillsättning samt i söckendagsarbetet få självständighet ibland universitetsämnena, dels även om möjligt (med samma berättigande som t. ex. litteraturhistoria) vara med bland de dubbelämnena, som i magisterexamen konstitueras kompetens till lektorat och adjunkturer.

I sammandrag angivna synas följande önskemål böra tagas under övervägande:

att vid universitetet samt vid Stockholms och Göteborgs högskolor upprättas lärarebefattningar i psykologisk, experimentell eller modern pedagogik och i undervisningshistoria eller ock i »pedagogik med huvudsaklig undervisningsskyldighet i experimentell pedagogik, resp. i pedagogik undervisningshistoria»;

att både den obligatoriska kursen för magisterexamen och den vid provårskurserna i Uppsala och Lund ingående framställningen av pedagogikprofessorn över svensk skolorganisation och dess historia omvandlas till två fakultativa, till resp. universitet och till Göteborgs högskola samt kanske jämväl till Stockholms högskola förlagda, offentliga, elementära kurser i: den ena psykologisk pedagogik, den andra undervisningshistoria och skolorganisation, vid vilka betydelsen och behovet av att rädda svenskt skolhistoriskt urkundsmaterial framhålles;¹⁷⁾

att tentamen å endera kursens innehåll eller motsvarande litteratur ej kräves för avläggande av filosofie magisterexamen men väl för avslutande av provåret (eller i varje fall för kompetens till ordinarie lärarebefattning vid ifrågavarande skolor),

att föreståndaren för praktiska provårskursen håller några för provårskandidaterna obligatoriska föreläsningar över ifrågavarande prov-

¹⁷⁾ I dessa elementära kurser, i vars pensum tentamen skall fordras av alla lärare i »högre» skolor, kan det ju blott bli fråga om det som de alla dagligen böra hava nytta av för att kunna vara lärare i klass och såsom sådana jämväl fylla de uppgifter som pieteten mot tidigare svensk undervisaregärning ålägger lärare och lärjungar.

års-läroverks historia, instruerar i studiet av just de undervisningshistoriska källskrifter som där finnas bevarade samt ger impulser till och intresserar för ett motsvarande räddnings- och studiearbete vid lärarekandidaternas blivande läroverk;

att åtminstone där ej docentstipendiet i pedagogik användes av en docent i pedagogik, det borde anslås för bestridande av undervisningen i undervisningshistoria av en fackman;

att varje lektor i pedagogik skall hava undergått prövning både i psykologisk pedagogik och i undervisningshistoria (såsom skilda ämnen) på samma sätt och villkor som betyg i nordiska språk och i litteraturhistoria erfordras för lektorat i modersmålet, eller ock att, om ej professurerna uppdelats på sistnämnda sätt utan båda avse pedagogik med huvudsaklig undervisningsskyldighet i var sitt huvud- och föreläsningar, för vilken han icke avlägger licentiat-examen;

att blivande ordinarie pedagogiklärare vid småskoleseminarierna böra undergå prövning i folkundervisningens historia;

att vid den praktiskt-teologiska kursen och i fortbildnings- eller andra kurser för präster och prästkandidater uppmärksamheten fästes på behovet och nödvändigheten av skolhistoriska actas eftersökande och skyddande samt deras inlemmande i rikets allmänna arkivväsen, vilket helst torde böra ske i samband med detaljerade framställningar om vår kyrkas insatser i svensk undervisningshistoria (t. e. i parallellitet med den kurs i kyrklig kulturhistoria, som en konsthistoriker nyligen förordnats giva i Uppsala;

att folkskoleseminariernas undervisningsplan så omläggas, att undervisningshistoriens delar få i likhet med vad i alla eller flertalet övriga historiska discipliner redan är fallet studeras i ungefärlig samtidighet med studiet av motsvarande delar av kyrko-, politisk och kulturhistoria;

att en eller helst flera fortbildningskurser för lärare i undervisningshistoria vid folk- och småskoleseminarierna anordnas.

C) *Arkivalieskyddets förberedelse och särskilda skyddsanordningar genom skolarkivarien och centrala studiemuseet.*

Till det som redan i kap. XI yttrats om skolhistorikern och hans studiearkiv med museum må tilläggas följande.

1) Arkivalieräddningen skulle genom dem bringas att ej stanna vid självändamål utan komma att verkligen och fullständigt få tjäna, vad den bör tjäna och vad de antydda petitionerna underdånigast hem-

ställt att den borde få tjäna, nämligen forskningen (av kulturspridningens, hembygdens, institutionens, fosterlandets och kulturens historia). Statliga och privata (t. ex. Föreningens för svensk undervisningshistoria) insatser skulle kunna komma att på bästa sätt samverka. Och därmed skulle vinnas en viss motsvarighet till vad man under årtionden ägt i flera andra länder och städer. Bland annat finnas på följande ställen skolhistoriska samlingar vare sig såsom självständiga institutioner eller såsom avdelningar inom skolmuseet: Frankfurt a. M., Breslau, Berlin, Amsterdam, Paris, Köpenhamn, Hamburg, Rostock, Halle, Gotha, Dresden, Augsburg, Würzburg, Wien, Innsbruck, Prag, Agram, Zürich, Bern, Fribourg, Lamberg, Madrid, Sofia, Montevideo, samt vid Harwards, Indiana och New-Yorks universiteter.¹⁸

2) Är det av vikt att bland de icke-officiella skolminnena få lärares och andra äldre personers skrivna levnadsminnen bevarade, så måste det gälla i om möjligt än högre grad verksamheten att uppteckna de levnadsminnen, vilka icke blivit nedskrivna. En i stenografi övad skolhistoriker o. a. hade här en synnerlig viktig uppgift att fylla. Å ålderstigna lärare (»berättargubbar») finnas ett stort antal adresser ibland de förut nämnda svaren å frågeformulären. 200 frågor finnas avfattade och borde sändas ut till besvarande av äldre präster, lärare o. a. Uppsamlandet av muntlig skoltradition har i Norge ivrigt bedrivits och varit mycket givande, varemot ortsarkivaliernas räddande gått trögt. Också har Sveriges allmänna folkskolläreföreningens kretsar mangrant år 1921 besvarat den frågan jakande, huruvida de ansåge, att personliga levnadsminnen samt folklig tradition rörande undervisning och uppfostran böra upptecknas och komma forskningen till godo.

3) Dels avtryck och uppsatser i tidningar och tidskrifter, i serier och årsböcker o. s. v., dels fristående editioner och undersökningar bör han katologisera och, i möjlig mån, samla — t. ex. i samverkan med det av statsmedel understödda Pedagogiska biblioteket, dit även flertalet de äldre skolböcker, som inkomma, överlämnas. Några särskilt kulturintresserade tidningar begär han ställa till disposition, och ur dem klippas dagligen uppsatser rörande allmänskulturella bildnings-,

¹⁸) Medelst museet i Wien t. ex. har man velat »giva en klar och åskådlig bild av uppfostrings- och undervisningsväsendet i Österrikes skilda delar från äldsta tid till våra dagar»; bland annat genom sin skolhistorieavdelning vill man »tillmötesgå lärareståndens behov och längtan efter allmän och facklig utbildning» — en strävan som ju om någonsin borde vinna gehör även i vår på lärare så rika men på verkliga fortbildningstillfällen för dem fattiga huvudstad. Och i det forna Polen har man intygat att det nära nog enda polackerna (och deras lärare) äro i allo eniga om, det är skolmuseet och dess intresse.

lärdoms- och undervisningsspörsmål samt dessas historia. Hit föras original eller avskrift av kataloger och registersystem över skolarkivaliebeståndet i större arkiv. Skolmuseets föreståndare bör t. ex. hemställa hos städernas folkskoleinspektörer, folk- och småskoleseminarier, överlärare etc. att i årsberättelser etc. publicera dels undersökningar rörande ortens skolhistoria, dels undervisningshistoriskt givande utdrag ur äldre skolråds- och kyrkostämmoprotokoll samt att, även i övrigt gynna uppsamlings- och bearbetningsarbetet;

söka samverkan med enskilda städers lokalhistoriska samfund, svenska stadshistoriska institutet, forskningshistoriska kommittén vid Vetenskapsakademien i Stockholm, pedagogiska och skolkamrat-sammanslutningar (t. ex. student-, seminarie- och lärareföreningar, landskapsförbund, kamratmöten) samt påverka dels varje undervisningsinstitution att tillvarata sina källskrifter samt att utforska och publicera sin egen historia, dels författarna till hembygdsböcker, stadshistoria o. s. v. att ingående beakta undervisningshistorien.

4) Förvärfvas, utställas och studeras bör ett representativt urval av alla befintliga slags äldre undervisningsmateriel och övriga skolinventarier. De redan inkomna svaren giva om möjligt än mera nedslående inblickar rörande dessas tillstånd och vård än rörande manuskriptens. Svaren ge vid handen att å ett stort antal ställen komma de äldre föremålen att ovillkorligen och snarast fördärfvas, om ej ett offentligt museum tar hand om dem (t. e. I:64, 262, II:46). Men de ge även goda upplysningar, var enstaka unika saker finnas. Efter dessa böra kopior förskaffas och tillhandahållas andra seminarier o. a. läroanstalter eller tjäna till bytesmedel för vinnandet av andra föremål.

I Svensk Läraretidning 1890 s. 402 föreslogs med redaktionens gillande att »för framtiden bevara även något av förgångna tiders skolmöbler, skolmateriel och annat som mera än böcker visa, huru vårt skolväsende gått framåt. Icke blott flydda tiders skolinventarier och utförda arbeten av den tidens alumner m. m. borde förekomma, utan även vad vår tid i detta avseende kan uppvisa. I Köpenhamn finnes redan ett skolmuseum, där rätt mycket är sammanfört och ordnat. När få vi något dylikt hos oss? Den lämpligaste platsen är utan tvivel Stockholm med dess centrala läge och där varje svensk lärare och lärarinna någon gång under sin lärareverksamhet avlägger besök. Centralstyrelsen borde utse inom sig en lämplig intendent som borde verkställa insamlandet och ordnandet av föremålen. Några decennier framåt i tiden, och det som nu finnes kvar av framfarna tiders skolinventarier, arbeten m. m. skall vara försvunnet!»

5) Härifrån bör upplysningsverksamhet bedrivas medelst föreläsningar, uppsatser, inledning till diskussioner osv. Här böra t. e. genom sagda Förenings Årsböcker eller genom annan publikation urkunder avtryckas och undersökningar utgivas.

6) I, med och under allt detta här förut nämnt arbete bör skolhistorikern så göra sig förtrogen med de undervisningshistoriska urkunderna, betingelserna och arbetsformerna, att han blir skicklig att leda utarbetandet av samt själv avfatta delar av Sveriges undervisningshistoria.

En hel stab av frivilliga medarbetare torde han vinna t. ex. bland Sveriges lärare. Bland annat i huvudstaden torde han kunna påräkna mycken arbetsvillighet och det i all synnerhet om hithörande arbeten få räknas läraren till godo såsom fortsatta studier. Vid diskussioner inom Sveriges allm. folkskolläraryörening ha uttalats löften om biträde, begärts hjälp och medverkan och ställts arbetet i samband med behovet av sockenbeskrivningar och hembygdsundervisning. Å de 1921 utsända 2.000 frågeformulären har var och varannan sagt sig villig medverka eller namngivit andra villiga, var för sin skola eller ort. Likaledes vid frågans första utsändande till kretsarna inom nämnda föreningar (1887) utlovade ett mycket stort antal lärare sin medverkan. Det skulle hava blivit långt bättre resultat av både räddnings-, upptecknings-, avskrifts- och forskningsarbetet, om då en ledare blivit tillsatt. Den stora frågan är nu, om intresseväg, samlings- och forskningshåg skall ännu en gång förrinna i sanden.

XIII. Omkostnader

Med förbigående av de kostnader som i vissa fall skulle krävas dels för actas skyddande mot stöld i större arkiv, dels för de här korteligen skisserade *indirekta* åtgärderna (för att medelst undervisningsbehovets tillgodoseende främja arkivskyddet, såsom akademisk lärarebefattning, fortbildningskurser etc.), må nedan en översikt givas av de utgifter som torde bliva erforderliga för realiserande av föreliggande förslag rörande *direkta* skyddsåtgärder.

A. Omkostnader för staten

1) Skulle förenämnda skolhistoriker ej under och för en längre tid framåt bliva utsedd, behövas 20.000 kronor, fördelade t. ex. på fyra år, för att få verkställd katalogisering och inregistrering i de större allmän-svenska forskningsarkiven (riksarkivet, kungl. biblioteket, Upp-

sala och Lunds universitetsbibliotek). Om skolhistoriker utses och han ej inom rimlig tid kan hinna blott delvis utföra behövligen katalogisering eller inregistrering, erfordras förslagsvis ett belopp av antingen 2.000 kronor för katalogisering eller ock 5.000 kronor för inregistrering, beloppet fördelat på några år. I samtliga fall må här, på sätt motsvarande vad i Norge är fallet, medlen kunna mot redovisningsskyldighet överlämnas till Föreningen för svensk undervisningshistoria med rätt att något olika fördela beloppet för arbete i de olika arkiven allt efter sig teende behov o. a. omständigheter. Skulle han önska inskränka arbetet till ett, två å tre arkiv, utgå motsvarande belopp.

2) Tryckning av förteckningar och frågeformulär för folkskolornas och flertalet övriga läroanstalters arkiv, därest den ej kan ske medelst å riksarkivets stat redan upptagna medel, kan beräknas kosta 2.000 kronor. Merkostnaderna för landsarkivens och tillfälliga hjälparkivs omhändertagande av vissa frivilligt överlämnade handlingar låta sig ej så noga beräkna men då ingen ny tjänst behöver inrättas för deras skull och då flertalet resurser i varje fall synes vara för handen, torde endast något minimalt belopp — om ens något — erfordras.

3) *Lön* åt en t. f. skolhistoriker torde bliva avhängig av innehavarens meriter och eventuellt förutvarande lön. Åtnjuter han redan lön å ordinarie tjänst och vill man ej göra den nya befattningen till en ordinarie tjänst, synes den utvägen stå öppen att låta hans förra tjänstgöring uppehållas genom vikarie och den förre behålla sin tjänsteberäkning och sina inkomster oavkortade. Om ordinarie lönen är 6.000 å 7.000 kronor, skulle utgifterna, vanliga tillägg inberäknade uppgå till omkring 12.000 å 13.000 kronor.

Uppehålls innehavarens förra tjänst av vikarie, behövde sålunda såsom ny utgiftspost i stället utgå blott dennes löneförmåner, (t. ex. 3.300 plus 2.700 för vikarie med provår [alltså c:a 6.000 å 7.000 kronor inalles] beräknat efter 1922 års avlöningsstat). Till vardera utgiftsposten kommer eventuellt dyrortstillägg, tjänsteårs- och pensionsberäkning. I allmänhet sagt ordnas så att ifrågakvarande personer ej mista några av de förmåner, de eljest skulle kommit att åtnjuta.

4) Även kostnaderna för lokal, därest en sådan kan erhållas, låta sig svårigen fixera. Därest man lyckats förvärva några rum i Skolöverstyrelsens nybyggnad, skulle ju omkostnaderna redan nu vara beslutade och kanske delvis utanordnade. Det ifrågasattes knappt andra årliga utgifter än för städning, eldning och lyse, vilket säkerligen lätt kan ordnas genom att de upptagas å skolöverstyrelsens allmänna stat. För varjehanda utensilier, såsom inredning, skrivmaterieell och papper,

därjämte transport o. d. torde eventuellt behövas ett anslag å 1.000 kronor i början och sedan årligen 200 kronor.

5) Tjänstebrevsrätt, vilken ej torde åsamka staten extra kostnader. Dagtraktamente och resekostnader i likhet med vad arkivarier eller folkskoleinspektörer hava, utgående, därest speciella eftersöknings-, hjälp- eller inspektionsuppdrag o. d. givas.

B. *Omkostnader för kommuner.*

Ibland Bilagorna intages ett exemplar av en pridförteckning å kassaskåp från Uppsala kassaskåpsfabrik, och priserna däri uppgivas vara beräknade med tanke på att flera beställningar kunde tänkas inkomma, och att partipriset vore förenligt med de något i sjunkande varande material- och arbetspriserna. Priserna (i parti och minut) äro nu för skåpen n:o 1—4 resp. 300, 325, 350 och 380 kronor, för typerna 5—7A, B resp. 600, 700, 800 och 900 kronor, för sorterna 8—10 resp. 1.000, 1.100 och 1.200 kronor. De förstnämnda två grupperna kunna jämväl erhållas med en inredning av endast en järnhylla, n:o 8—10 med två sådana. I så fall minskas prisen med 25 kronor för första gruppen, med 50 kronor för andra gruppen och med 125 kronor för tredje gruppen. I n:o 6—8 A, B kunna med sådan enkel inredning rymmas 2 rader stående böcker av vanlig kyrkoboks- eller skolbokföringstyp (å 42—45 cm:s höjd); i n:o 8—10 rymmas under samma förutsättning tre rader. Om nedre trähalvan saknas i n:o 1—7, sänkes priset med 50 kronor. Nedre trähalvan inköpt ensam kostar 50 kronor. Beklädd överallt med asbestpapp och falsad plåt betingar den ett pris av 150 kronor. Flyttbar hylla finnes i alla järnskåp. Fast hylla finnes i alla träskåp. Törhända kunna prisen efter hand ytterligare sänkas genom fallande omkostnader och genom konkurrens från flera firmor.

XIV. *Sammanfattning.*

Min undersökning är slutförd. De skyddsförpliktelser som i förordet sades redan åligga skolans myndigheter och lärare, synas hava bort vara ganska självklara och åtlydnaden allmän, men i verkligheten har så ej alltid varit fallet. Eftersom kanske ej allt åtgjorts från statens sida att påvisa dessa förpliktelser, har emellertid ej annan retroaktiv verkån av en föreslagen stadga på området påyrkats, än att för statsbidrag som komma att utgå efter en viss tidpunkt, det villkoret ställes, att såväl de hittills bevarade och de hädanefter påträffade äldre officiella skolarkivalierna som även de efter hand uppkommande skol-

handlingarna eftersökas, tillvaratagas, rationellt skyddas och, eventuellt efter en endast med riksarkivariens bemyndigande företagen utgallring av enstaka partier, inordnas i rikets allmänna arkivväsen. Om de äldre handlingarna komma att förvaras i hemorten, synas de böra hålls samman till en sluten helhet, i det att alla acta rörande skolan eller skolväsendet dels sammanföras till en enda plats inom varje skol-distrikt eller annat ostyckat område för den närmaste skolmyndighetens omsorg, dels hållas tydligt avskilda från de eventuellt i samma lokal eller skåp förvarade urkunderna om kyrka, kommunalförvaltning osv. Skydd i landsarkiven bör erbjudas alla skolmyndigheters acta och framhållas såsom något i hög grad fördelaktigt men göres ej obligatoriskt för andra än för dem vilka uraktlåta att inom ett år förvärva vissa billiga men oundgängligen nödvändiga skyddsanordningar samt att lova hålla dem forskningen till handa under betryggande villkor. Stadgars utfärdande, noggrann statslig inspektion och förenämnda »påföljder» för uraktlåtenhet o. d. föreslås. Men dessa åtgärder komma förvisso att visa sig otillräckliga, ej minst i avseende å officiella och icke-officiella actas eftersökande (t. ex. de förras återlämnande ur privat »ägo» och de senares återlämnande så att de bevaras och komma forskningen till godo). En skolhistoriker borde därför för en tid framåt förordnas att söka på upplysningens, erbjudandets, intresserandets, frivillighetens och forskningens väg förbereda och komplettera arkivalieskyddet. I sådan riktning borde även alla högre och lägre lärarebildningsanstalter verka i om möjligt ännu högre grad än hittills bl. a. genom en utvidgning och fördjupning av studierna i undervisningshistoria, en förbättring som är välmotiverad även ur andra synpunkter.

I underdånighet föreslås sålunda,

1) att kunglig stadga snarast utfärdas rörande skolarkivaliernas inlemmande i rikets allmänna arkivväsen. Medan kommunala arkivliers skydd torde förutsätta ett långvarigt utredningsarbete och kräva riksdagsbehandling, synas stadgandena om skolarkiv huvudsakligen blott behöva innebära förtydliganden om redan i kraft varande statuter, kompletterande erbjudanden och förslag om påföljd för ohörsamhet, dels bestämmelser emot förut eller nu givna föreskrifter. Till sådana stadganden vidfogas ett förslag innebärande bl. a. åläggandet att inom ett år förvärva skyddsanordningar i hemorten för alla hithörande acta samt erbjudande att insända alla äldre handlingar till vederbörande landsarkiv eller arkivdepå (eller eventuellt, tillsvidare, till en ersättande institution, tills rum beredes i resp. landsarkiv);

2) att förteckningar och frågeformulär, till vilka jämväl förslag närslutas, utsändas till alla skolstyrelser (skolråd etc.) rörande arkivaliebeståndet;

3) att i stadgarna för skolor, folkskoleinspektörer, landsarkivarier och riksarkivariern infogas bestämmelser om förteckning av och skydd åt, resp. inspektion av alla äldre skolarkivalier. Vissa förslag vidfogas;

4) att, utan väntan på förenämnda åtgärders slutförande, en därför kvalificerad person förordnas för att tillsvidare eller under en viss period eftersöka och i viss mån katalogisera eller inregistrera alla slags svenska skolhistoriska handlingar, bevara frivilligt överlämnade icke-officiella handlingar och andra undervisningshistoriska föremål, uppteckna skolminnen, biträda vid utforskandet av svensk undervisnings- och bildningshistoria, bedriva upplysningsverksamhet rörande förenämnda arkiv och museiföremåls värde och innebörd samt därigenom och på andra sätt sporra till allmännare deltagande i efterletnings-, insamlings-, skydds- och forskningsarbetet;

5) att nyssnämnde skolhistoriker erhåller tjänstebrevsrätt och att rum (inklusive lyse, värme och städning) upplåtes och bekostas åt ett svenskt undervisningshistoriskt studiemuseum. Eventuellt kan detta museum, såsom i flertalet andra länder skett, bliva ett integrerande men dock till sin rörelsefrihet ej mycket bunden del av en förutvarande undervisnings-, forsknings- eller museal institution (varmed måhända nämnda tjänstebrevsrätt kan följa av sig själv);

6) att, särskilt om det i § 5 sagda ej nu kan genomföras, det gives någon (t. ex. undertecknad) i uppdrag, att under nästkommande eller flera läsår i ett eller flera större allmänsvenska arkiv och i nödig mån registrera svenska skolhistoriska urkunder samt att eventuellt, i den mån tiden det tillåter, på andra här förut skisserade sätt verka för skolhistoriska actas efterletande, skydd och utforskning;

7) att ökad undervisning och handledning i svensk undervisningshistoria kommer att åt studenter och jämväl åt lärare i tjänst givas vid universiteten och vissa högskolor samt vid högre lärarinne-, folkskole- och småskoleseminarierna, varvid bland annat institutionernas egna originalurkunder och äldre undervisningsmedel bliva åskådningsmateriel och forskningsobjekt.

Den årligen återkommande, nödvändiga utgiften synes kunna väsentligen inskränkas till avlöningen åt skolhistorikern, t. ex. 7.000 kronor eller ock (för vikarie å hans förra plats) 3.000 kr. under de år, förordnandet varar. Dessutom vanliga tillägg. Sammanlagt antingen c:a

13.000 eller 7.000 kr.

Därtill synas böra komma vissa utgifter för den ökning av undervisningen, som i indirekt arkivalieskyddande syfte omnämnts förut i utredningen. Men en del därav liksom av övriga utgifter synas kunna inbesparas om sagda skolhistoriker åtnjuter docentstipendium e. d. och åläggas utföra åtskilliga av de arbeten (se nedan), vilka eljest skulle tarva särskilda utgifter.

Blott såsom *eventuella utgifter* torde förekomma följande.

- A. En gång för alla:
 - a) för tryckning av förteckningar och möjligen frågeformulär, särskilt om det ej utgår å riksarkivets stat 2.000 kronor.
 - b) för inredning, skrivutensilier, osv. högst 1.000 kronor.
- B. Årligen:
 - a) för tjänstebrevsrätt: troligen inga.
 - b) för lokal, städning, eldning och lyse ett belopp, som nu svårigen låter sig uppgiva. Kanske föga eller intet anslag behöves.
 - c) för inredning, skrivutensilier, transporter 200 kronor.
- C. Årligen under vissa år eller ock på en gång:
 - a) Om ej skolhistoriker förordnas t. ex. för en tid framåt:
 - aa) till registrering 5.000 kronor i vartdera av fyra år eller ock en gång för alla 20.000 kronor.
Eller också
 - bb) till katalogisering: antingen på en gång eller fördelade på två eller fem år 5.000 kronor.
 - b) Om skolhistoriker utses:
 - aa) till registrering möjligen och högst 5.000 kronor.
 - bb) till katalogisering » » » 2.000 kronor.
Dessa båda belopp fördelade på några år.
- D. Tillfälligtvis, vid särskilda, med resor förenade uppdrag givas dagtraktamente och resekostnader i partitet med vad folkskoleinspektörer eller landsarkivarier erhålla.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING
till den ursprungliga utredningen.

- I. Inledning: Utredningens plan.
- II. Handlingar i större offentliga arkiv.
 - A. Sakläget. »Eftersökande» av handlingar. Registrering eller katalogisering.
 - B. »Samlande och bevarande» av acta i större arkiv.
- III. Handlingarnas skyddande i »skolarkiv» hittills.
 - A. Skolarkivets begrepp och skolarkivaliernas betydelse. Utsända frågeformulär.
 - B. Handlingar i andra skolarkiv än folkskolornas.
 - a. Översikt.
 - b. Läroverken.
 - c. Seminarierna.
 - d. Realskolorna.
 - e. Flickskolorna.
 - f. Samskolor, kommunala mellanskolor, pedagogier.
 - g. Folkhögskolor.
 - C. Den folkliga barndomsundervisningens urkunder.
 - a. Det tryckta frågeformuläret. Översikt av svaren.
 - b. Urkundernas antal. Svaren å formulärets första fråga.
 - c. Urkundernas beskaffenhet. Svaren å andra frågan.
 - d. Urkundernas skydd och kontroll. Svar å frågorna 3—5.
- IV. Kyrkliga, privata och borgerliga folkundervisningsanstalter och urkunder.
- V. Skolarkivalier i och utanför kyrkoarkiven. Dessas skydd.
- VI. Borgerliga kommunalarkiv.
- VII. Krav och önskemål i avseende å enhetliga skolarkiv.
- VIII. För och emot centralisation.
- IX. Landsarkiven.
- X. Förslag till stadgar, förteckningar, frågeformulär.
 - A. Stadga angående statsunderstödda läroanstalters arkiv.
 - B. Kungörelse ang. plan till förteckning över vissa statsunderstödda skolors arkiv.
 - C. Kungörelse ang. plan till Förteckning över högre folkskolors, fortsättningskolors, folkskolors och småskolors arkiv.
 - D. Frågeformulär rörande de under skolstyrelsens (skolrådets, rektors etc.) vård stående styrelse- och skolarkiv.
 - E. Cirkulär eller tillkännagivande till folkskoleinspektörer o. a. från Skolöverstyrelsen.
- XI. Behovet av en skolarkivarie för riket och, eventuellt, av ett centralt skolhistoriskt museum.
 - A. I avseende å officiella handlingar av skolhistoriskt värde.

B. I avseende å icke-officiella manuskript och andra skriftliga minnesmärken av undervisningshistoriskt värde.

XII. Åtgärder av indirekt betydelse för det undervisningshistoriska skyddsarbetet.

- A. Nödvändigheten av sådana åtgärder.
- B. Skyddets förberedelse och särskilda skyddsanordningar vid lärorebidningsanstalterna.
 - 1) Lärarebidningsanstalt och ortsmuseum.
 - 2) Pedagogik och undervisningshistoria såsom examensämnen vid universitetet.
- C. Arkivalieskyddets förberedelse och särskilda skyddsanordningar genom skolarkivarien och centrala studiemuseet.

XIII. Omkostnader.

- A. Omkostnader för staten.
- B. Omkostnader för kommuner.

XIV. Sammanfattning.¹⁹⁾

¹⁹⁾ *Postskriptum 1947*. Till följd av ecklesiastikminister O. Olssons upprepede order om skyndsamt måste detta betänkande avlämnas utan att ha erhållit önskvärd genomarbetning (1922). Tre veckor sedan det vid årsskiftet 1932—1933 förklarats förkommet (jfr en initierad notis då i Stockholmspressen) erhöill riksarkivet uppdrag att avfatta blott råd och anvisningar rörande kommunala arkivaliers vård; då hade alltså 17 år gått efter riksdagsbeslutet 1916. Jfr den skrivelse från R. A. till K. M:t, som under den talande rubriken »Kommunernas arkiv i fara» refereras i Svenska Dagbladet den 10 dec. 1947 och som borde ha föregåtts av motsvarande skrivelser för minst 50 å 100 år sedan. Då kunde skövlingarna inom kommuner (inklusive folk- och flickskolor etc.) kanske ha kunnat börja hejdas på ett jämförelsevis tidigt stadium — även om proveniensprincipen ej i allo hunne följas, innan allt blivit förstört.

BILAGOR.

N:r I, III och VII äro här avtryckta efter föredraget i Uppsala 19/9, i utredningen av 7/3 1922 avd. III C resp. efter skrivelsen av 28/1 1919.

Bilaga VI: från landsarkivarien Carl M. Kjellberg, Vadstena, daterad 25/5 1921.

Är det så, att det gäller en räddningsbragd, så får man väl göra någon utväg. Dock kan ej annat bli möjligt, än att man får förvara dem provisoriskt, tills utvidgningsfrågan eller flyttning blir klar.

Naturligen kommer varje arkiv att förvaras för sig eller i den mån de tillhöra kyrkoarkiven placeras bland dem. Det blir samma ordning som för kyrkoarkiven, d. v. s. varje län för sig och varje arkiv i alfabetisk ordning under länet. Sedan måste en plan uppgöras för ordnandet och signerandet av varje arkiv, d. v. s. efter handlingarnas proveniens. Detta detaljordnande kan ej bli möjligt annat än succesivt, efter som arbetskrafterna medgiva, ty det ordinarie arbetet måste gå först. Dock måste i alla händelser ökade arbetskrafter inom landsarkiven förr eller senare komma landsarkiven till godo. Emellertid vill jag nämna, att de handlingar, som eventuellt komma att insändas, böra vara åtföljda av reversal, som vederbörande själva upprätta med leveransen, ty annars torde det bli för svårt att under för hand varande omständigheter hålla reda på det hela. Likaledes bör saken med överlämnandet ordnas så, att landsarkiven ej behöver, om ej effektiv lagstiftning i ämnet kan åstadkommas, kräva in dessa arkivalier.

Bilaga (ej ingående i utredningen av 7/3 1922).

REVERSAL över av Lektor B. Rud. Hall, Lund, lämnade arkivalier från sin utredning om skolarkivaliers bevarande.

- 4 Avskrifter av kungabrev,
- 1 Skrivelse från Staatliche Auskunftsstelle, Berlin-Schöneberg,
- 1 Skrivelse från Nederlandsch Schoolmuseum, Amsterdam.
- 2 » » Landsarkivet i Vadstena.
- 2 » » » » Lund; med Bilaga.
- 1 » » » » Uppsala.

- 1 Skrivelse från Docent H. Lundborg, Uppsala.
2 » » Kanslist C. H. Nilsson, Stockholm.
1 » » Konsulent N. Lundahl, Lund.
Bilaga. 1 katalog från Uppsala Kassaskåpsfabrik.
203 ifyllda frågeformulär från en eller flera personer.
15 skrivelser rör. vissa av formulärens frågor.

Emottaget i riksarkivet:

Stockholm, Riksarkivet den 22/12 1922.

Ex officio

Ivar Simonsson.

Tj.-f. Registrator.

Erbjudna o. a. museiföremål böra ordnas och utställas.

(1927—1928)

Vad som kan göras för att skydda skolhistoriska föremål, är synnerligen tacknämligt. Men räddningsarbetet hittills har ej bedrivits med tillräcklig planmässighet, energi och snabbhet. Värdefulla undervisningsmateriell hava gått till spillo. Det gäller att rädda vad ännu i sista stund räddas kan och att ordna det så att samlingarna bli till sporre och gagn för ett intensivare räddnings- och forskningsarbete. Källskrifternas och litteraturens förstående är i ej få fall beroende av kännedomen om äldre undervisningsmedel. Krigsredskap och allmogekultur åskådliggöras ju genom museivetenskapliga anordningar; även kulturspridningens historia är värd att bli det. Till ortsmuseer torde ha räddats ett och annat föremål, men såsom SAF:s Centralstyrelse framhållit, är detta ej nog i avseende å varken mängden, arten eller gagnet. Centralstyrelsen yttrar: »Så riktigt än kravet att ej alla gamla materiell skola skickas till ett centralmuseum må vara, så måste dock det önskemålet uttalas och fasthållas att några ex. av det mest utmärkande och säregna i hela landet måste komma till centralmuseet, på det att en representativ samling där måtte kunna uppställas, utställas och komma forskningen till godo. Önskvärt är, att ej blott de allra mest sällsynta exemplaren mottagas, enär bytesmedel behövas för att man så skall kunna erhålla andra sällsynta föremål eller ock kopior i stället. Eller göras noggranna kopior av dem i hemorten och insändas till centralmuseet. Naturligtvis bör hembygdsintresset också på ett förtjänstfullt sätt tillgodoses. Huvudsaken är att ej det vetenskapliga, allmänsvenska och lokalpatriotiska komma i strid med varandra utan hjälpa och stödja varandra i vetskap om att intetdera kan få helt värde förutan samverkan med och impulser eller lärdomar från de andra. Tydligt är, att om forsknings- och räddningsarbetet mer eller mindre helt och ensamt överlämnas åt orsintressena, så blir det av de många vackra föresatserna och orden föga förverkligat och föga värdefulla arbetsresultat. 35 års arbetsresultat ger vid han-

den, att ett nytt inslag, en hjälporganisation, om än blott tillfällig, är av nöden.» Så långt Centralstyrelsen (1922).¹⁾

Nämnas må, att skolhistoriska museer sedan årtionden funnits i utlandet å minst 27 orter,²⁾ att K. M:t 22/2 1907 beslöt låta SAF i och för utställning använda statens skolmateriellexposition, att på obekant rättgrund blivit med denna utställning införlivat »vad som återstod» (!) av den undervisningsmateriell, som prof. N. J. Andersson inköpt i London 1862 och fått betalt för genom statskontoret; och att Centralstyrelsen för Sveriges allm. folkskollärareförening för flera år sedan och läroverksrektorernas förening 1928 uttalat sig för en historisk avdelning av Sv. skolmuseet.^{2b)}

Både forntid och nutid förenas i mina stora låders urklipp ur tidningar och tidskrifter rörande bildningen förr och nu. Urklippen ligga någorlunda i tidsföljd och äro försedda med uppgifter om dag och tidning eller tidskrift. Att ordna dem och klistra upp dem tar lång tid i anspråk. De giva en sällsynt fyllig bild av flera lustrers pedagogiska företeelser och utveckling och därjämte mycket stoff av bildnings-, skol- och kulturhistoriskt intresse.

I avseende på den äldre undervisningsmateriellden och övriga skolinventarier gåvo de 1921 inkomna svaren på en enquête dels sorgliga inblickar rörande dessas tillstånd och vård, dels meddelanden att på ett stort antal ställen komme de att ovillkorligen och snarast fördärvas, om ej ett offentligt museum snart toge hand om dem, dels upplysningar om var enstaka unika saker finnas. Av dessa böra kopior förskaffas och tillhandahållas seminarier o. a. läroanstalter eller tjäna till bytesmedel för vinnandet av andra föremål. Jag har samlat äldre undervisningsmateriell, straffredskap, t. ex. originalfärla, belönings- och skambrickor, sandbänkar med unika grifflar och ett sandslättningsblock, »avlöningslistor», översättningsövningar, handarbetsverktyg, fotografier, ritningar över lankastersalar o. s. v. Ännu torde finnas att få

¹⁾ *Postskriptum 1948*. Yttrandet hade formulerats av mig.

²⁾ Frankfurt a. M., Breslau, Berlin, Amsterdam, Paris, Köbenhavn, Hamburg, Rostock, Halle, Gotha, Dresden, Augsburg, Würzburg, Wien, Innsbruck, Prag, Agram, Zürich, Bern, Freiburg, Lamberg, Madrid, Sofia, Montevideo samt Harwards, Indiana och New Yorks universiteter.

^{2b)} Tillägg 1928. En sida av en sådan avdelning hade nyligen förberetts genom förvärv av de Ekströmska materiellden till tecknings- och välskrivningsundervisningens historia, ett inköp som tyvärr dock icke ombesörjdes under E:s livstid, varför han, den ende kompetente, icke fick ordna, beskriva och utställa den.

äldre skolbänkar, kartor, skrivna läroplaner, unika lärare- och monitörkatedrar, sällsynta skriv- och räknatabeller och annan undervisningsmateriell i ganska fullständiga serier.

Sådana samlingar böra vårdas, förkovras och komma forskningen till godo. I skolmuseet i Berlin finns en inredning som synes vara i viss mån mönstergill, i det den upptar kombinerade vitriner och planschfack. Önskvärt vore, att stilenliga rum iordningsställdes: en lankastersal, läroverkssalar från olika skeden, ett folkskolerum från 1860- å 1870-talet etc., eller ock ordnas möjligen några skolutstyrslar från olika tider i samma rum. Illustrationer att följa kunna anskaffas; jag äger en hel del bilder och bilderböcker och kan ge anvisning på ännu flera. Och tillbehören torde ej behöva bli dyra; vid något seminarium eller någon yrkesskola kan de nog göras för en billig penning.

Undertecknad är villig att till staten eller till svenska skolmuseet gratis överlämna de delar av mina samlingar i skolhistoria, vilka utgöras av urklipp och äldre skolinredning mot det att min tjänstgöring såsom lektor utbytes mot förpliktelsen att för vederbörande mottagares räkning ordna dessa samlingar under ett läsår, varunder jag åtnjuter oavkortad tjänsteårsberäkning och lön.³⁾

³⁾ *Postskriptum 1948*. Ovanstående skrivelse, som mycket tidigt lämnades till Sv. skolmuseets ledning, ersattes den 14 juni 1928 av ett par raders föreslaget erbjudande att jag ville överlämna mina historiska skolföremål antingen till staten eller till museet mot att jag fick ordna dem i Stockholm under ett läsår förutan ekonomiskt avbräck för mig [som var bosatt i Lund]. Såsom bilaga medföljde dessa rader Skolmuseets underdåniga skrivelse av nämnda dag, som upptog samma alternativ: museet eller staten. Statskontoret förordade det senare [varigenom tjänsteårsberäkning skulle kunna strax beslutas för mig som vid mina 52 år ägde blott c:a 15 tjänsteår]. Med ecklesiastikminister N. J. F. Almqvist såsom kontrasignant beslöt K. M:t den 24/8 s. å. i stället att samlingen skulle ägas av det privata skolmuseet (dvs. SAF). Där fanns då ännu ingen generell historisk avdelning anordnad. — I museets nämnda skrivelse till K. M:t yttrades dels att »av de skolhistoriska samlingar, vilka befinna sig i enskild ägo, torde de som innehavas av lektor Hall, vara de utan jämförelse mest omfattande och värdefulla», dels »att man icke i museet söker hopa all överkomlig gammal skolmateriell». Jfr Sv. Ltidng 1945 s. 68—69 och 1943 s. 25 o. f. Jag skall ej här ge kommentarer därtill. — Så gott som alla föremål i det alltför lilla lankasterrummet i museet äro anskaffade av mig och förskrivna sig från 1840—1850, i något fall 1860-talet; professor Nils Lithberg har i ett mycket erkännansamt utlåtande intygat, att jag ordnat dem på ett vetenskapligt riktigt sätt.

Den 7 juni 1929 avfattades följande intyg till mig: »Styrelsen för Svenska skolmuseet anhåller härmed att till Eder få frambära sitt tack för Ederi med synnerligt intresse och sakkunskap utförda värdefulla arbete med ordnandet av museets skolhistoriska avdelning och vill på samma gång uttrycka förhoppningen att Ni under Edra fortsatta forskningar måtte hava skolmuseets samlingar i benägen åtanke».

Senare beviljad hemställan om utgivande av urkunder.
(1929).

Bilagor: Citerade uttalanden om pedagogikhistoriens värde.

Till Konungen.

Att studiet av pedagogikens historia är av utomordentlig betydelse, har man länge insett. Om denna betydelse anföras några uttalanden här i Bilaga. Citeras må även några uttalanden av en svensk forskare å området (Sv. D. 30/5 1921): »Vi borde hämta arbetskraft och själsrening i studiet av sanningssökarnas trängtan och mödor. Vilket studieämne kan ge mera värderik behållning än detta? Ingenting kan i så hög grad som forsknings- och undervisningshistoria komplettera och belysa de hittills omhuldade vetenskaperna, giva oss en fläkt av andlig storhetstid samt sporra oss till strävan att låta den svenska andliga odlingen gå ut och bliva världskultur. Ingenting är mera verkligt bildande än bildningens historia. Vetenskapernas framsteg, sanningens utbredning och kulturens spridning äro jämväl vår lycka, vårt brofäste. Ty mitt i tidens alla nedgångsfenomen äro de säkra vittnesbörd om att ljuset skall segra till slut. Arbetet för forskning och för den andliga kulturens spridning är en idealismens apoteos. Deras historia måste då även vara det och samtidigt vara en kultur- och självutvecklingens höga visa.»

Studiet av detta betydelsefulla läroämne och tillgodogörandet av denna kraftkälla har emellertid i vårt land aldrig riktigt kommit i flor — något som i ej ringa mån beror på den kännbara bristen å pedagogiska källeditioner. Denna brist har ej blott minskat undervisningshistoriens gagn för uppfostran utan även medverkat till att pedagogikens historia ej kunnat annat än i obetydligaste mån beaktas i eller befrukta den profan-, kultur- och kyrkohistoriska forskningen.

Varje land bör ju i främsta rummet taga hand om och göra sig till godo sitt eget forskningsmaterieell, källorna till sin egen fosterländska odling. I Tyskland hava t. ex. Monumenta pedagogica germanica, Mitteilungen des Gesellschafts für Deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte samt Zeitschrift für die Geschichte der Erziehung und des Unterrichts under mer än en mansålder avtryckt urkundsserier eller

acta och utgivit värdefulla undersökningar i en omfattning om några tusen sidor årligen. Systematiskt har man genomgått land efter land, bygd efter bygd, institution efter institution. Med frånseende av alla övriga länder, som gjort betydande insatser i förevarande avseende må nämnas, att det fattiga Finland under den ryska regimens tid ansåg sig hava råd att bekosta utgivandet av en ganska fullständig serie Handlingar till finska skolväsendets historia (i fyra band om sammanlagt över 2.000 sidor av seminarieriktorn K. G. Leinberg). — I Sverige hava enstaka lokala institutioners acta blivit partiellt tryckta; så t. ex. nyss vissa gymnasiers vid firandet av deras 300-årsminnen. Tidigare har rektor Hernlund utsänt en serie från 1700-talet, och enstaka urkunder och seriedelar hava ingått i Årsböcker i svensk undervisningshistoria.

Med djup tacksamhet för vad sålunda utförts — och det vanligen med statsbidrag — måste emellertid betonas att det hos oss utgivna förrådet av hithörande urkunder ej mer än till en bråkdel motsvarar det stora behovet. Högeligen önskvärt vore att en något så när komplett serie av de viktigaste acta kunde utkomma.

I sådant syfte synes det nödvändigt att en detaljerad plan utarbetades, upptagande de handlingar, som — med hänsyn tagen dels till deras värde, dels till ekonomiska editionsmöjligheter — böra i första rummet, i andra rummet och, eventuellt även, i tredje rummet komma i fråga till utgivning. Härvid skulle uppgifter ges om aktstyckenas huvudinnehåll (eller åtminstone rubrik), relativa värde och intresse, omfattning samt huruvida de äro förut tryckta. Rörande tryckta uppges editionens titel, tillförlitlighet och tillgänglighet.

En tänkbar gruppering av acta är fördelning efter de fyra stånden. Men den gäller blott intill 1800-talet och är även för tiden till dess mycket bristfällig. En annan indelning vore exempelvis följande: furstlig och adlig fostran; allmänna och privata läroverk (av lärd typ, d. v. s. med undervisning jämväl i främmande språk men utan yrkesskolemässighet), lägre borgerlig skolundervisning (allmänbildning) med eller utan yrkesbetoning; folkundervisning (utan skolform; i icke-adliga hem, i biktstol, kyrka, konfirmandundervisning); folkuppfostran i inskränkt bemärkelse (alla nationsmedlemmars direkta viljefostran); folkbildningsarbetet. Först när förteckningen över landets arkivaliebestånd på området föreligger, kan tillfredsställande gruppering göras, om än t. ex. källornas otillräcklighet och skolornas strävan att tjäna olika elevgruppers skilda syften alltid komma att bereda vissa svårigheter vid uppdelningen.

Inom varje sådan grupp skulle en första avdelning upptaga acta av allmänmänskligt, idéhistoriskt och allmänsvenskt innehåll. En andra avdelning borde uppdelas efter de olika stiftens etc. Finland skulle ej behöva upptaga utrymme, då det fått sin urkundspublikation.

Den svenska serien synes kräva 3 å 4 gånger så stort utrymme som Finlands, alltså 7.000 å 9.000 sidor. Utom det redan i tillförlitliga och i bokhandeln tillgängliga urkundseditioner föreliggande materialet torde man nämligen kunna här förbigå en hel del acta som blott mera periferiskt beröra pedagogiken. Dit hör en ganska beaktansvärd del av det som tryckts i Leinbergs nämnda Handlingar eller som på avdelningen Skolväsendet i Riksarkivet ligger kvar från en tydligtvis äldre gruppering; vi mena sådana som redogöra för någon lärares val till kyrkoherde, för detaljerna vid förvärvandet av vissa skoltomter, för smärre donationer o. s. v. — alltså handlingar av övervägande personhistoriskt och topografiskt intresse.

För uppsökande, utväljande och avskrivande av sådana acta samt för uppgörande av förenämnda plan vore det av nöden, att någon på området jämförelsevis hemmastadd person sattes i tillfälle att arbeta särskilt i de större och mellanstora arkiven. I dem, ej minst i domkapitels- och landsarkiven, finnas synnerligen märkliga och upplysande dokument ur rikets och olika landsdelars bildnings- och kulturspridningshistoria. Sådana finnas visserligen i ej ringa mån även i de minsta arkiven samt undankastade på skolvindar eller i privat ägo, men sådanas efterforskande och nedtagande synes få bero på tid och sig teende omständigheter och synes näppeligen böra fördröja det mest erforderliga ediderandet, helst som de till stor del torde vara av huvudsakligen blott lokalt och personhistoriskt intresse och helst som ju publikationen under alla omständigheter — bland annat av ekonomiska skäl — ej kan bliva uttömmande. Märkligare prov på vad som kan finnas i t. ex. folkskolearkiven och hos privatpersoner böra emellertid vara väl på sin plats.

I arkiven har man ofta en god ledning av förefintliga register å seriernas, bandens och buntarnas innehåll; ej sällan måste man emellertid just ur föreliggande synpunkt gå igenom acta själva, vare sig nu registren äro tämligen detaljerade eller de blott, såsom i den värdefulla Nordiska samlingen i Uppsala, omnämna några aktstycken från varje bunt. Stundom ligga acta av undervisningshistoriskt intresse instuckna eller avskrivna bland handlingar av därmed föga besläktad innebörd. Utgivandet synes kunna utan en ny kostnads-

post ske genom Årsböcker i svensk undervisningshistoria, därest den i fortsättningen erhåller ungefär samma årliga statsanslag som hittills. Det har utgjort minst 1.500 kr.

Under återopande av det anförda hemställes underdånigst, att Eders Kungl. Maj:t måtte sätta undertecknad, som från och med 1921 utgivit nämnda Årsböcker, i tillfälle att under ett läsår mot tjänstefrihet å lektoratet samt med bibehållna löneförmåner (inklusive tjänsteårsberäkning för pension) under resor i landet, för vilka intet särskilt statsanslag behöver utgå, uppgöra en systematisk och detaljerad plan för utgivandet av värdefullare acta till svenska pedagogikens historia och att i den mån jag hinner, taga avskrifter av dylika handlingar. Tänkbart är, att en sådan uppgifts föreläggande för nästa läsårs vidkommande kan avsevärt underlättas därigenom, att antalet elevavdelningar vid det seminarium, där jag tjänstgör, då är nedsatt med två till följd av den rikliga tillgången på folkskollärare.

Underdånigst
B. Rud. Hall
Lektor.

(Bilaga)

Undervisningshistoriens uppgift och betydelse framgår av följande uttalanden av betydande vetenskapsmän.

Ur *W. Ruin* Om karaktärsbildningens diadaktiska hjälpmedel s. 11.

Pedagogiken hör till dessa discipliner rörande anden, hvilka mogna utomordentligt långsamt och ännu den stund som är till god del ligga — i sin historias sköte. Det mesta uti dess läroinnehåll är ännu så att säga individuellt signeradt och har ej öfvergått uti allmän besittning. Här slipper man sålunda ej lätt ifrån att historisera, så litet det än i öfrigt kunde synas stämma till pedagogikens storartade mission att reda frukt för en lifsvarm verklighet, den der i otålighet väntar att komma i åtnjutande af sådan . . .

Ur *Karl Schmidt* Geschichte der Pädagogik (Einleitung).

Wesentliche Aufgabe der Geschichte der Pädagogik ist es, nachzuspüren, wie weit und wie deutlich sich die Idee der Menschheit in dem jedesmaligen Zeitbewusstsein widerspiegelt. Gleich der allgemeinen Geschichte, die zeigt, wie die jedesmalige Weiterentwicklung eine Kritik der eben vorangegangenen Lebensstation der Menschheit ist, so dass jede neue Periode über die Einseitigkeiten der alten hin-

ausschreitet und dadurch die Menschheit sich immer mehr ihrem göttlichen Ziele nähert, muss sie deshalb die organische Entwicklung der Erziehungskunst erforschen und also die fortschreitende Entfaltung der pädagogischen Idee im Laufe der Zeiten nach- und aufweisen. Die Geschichte der Pädagogik hat demgemäss darzustellen, was die Erziehung zu jeder Zeit in der Erscheinung war und was sie zu derselben Zeit ihrem Wesen nach, im Geiste denkender Menschen, sein sollte, also wie die Völker lernten und was und wie die Genien unter den Völkern lehrten: sie hat eine praktische und theoretische Seite, die in innigster Wechselwirkung zu einander stehen, so dass, wenn auch die ausgebildete Theorie erst der Praxis folgt, doch wiederum die Theorie vor der Praxis da ist, indem jedes Thun einen mehr oder minder bewussten Gedanken zur Quelle hat.

Die Geschichte der Pädagogik hat aber nicht nur die theoretische und praktische Entwicklung der Pädagogik im langen Laufe der Weltgeschichte aufzuzeigen: sie hat diese Entwicklung auch wieder innerhalb der einzelnen Völker zu charakterisiren. Sie hat deshalb die *Erziehung im Kindheitsalter des Volkes* zu schildern, wo diese vom Familienhaupte ausgeht und Einübung in die hergebrachten Sitten, Formen und Gebräuche ist, ohne dabei von einer höheren bewussten Idee geleitet zu werden. Nach und nach entwickeln sich jedoch aus Beobachtung und Erfahrung einzelne Regeln, Erziehungsmaximen, die in mündlicher Ueberlieferung fortgepflanzt werden. Mit Bewusstsein wird aber die Erziehung erst in der gegliederten Gemeinde und in dem organisirten Staate vollzogen, — *im Jünglingsalter des Volkes*. Sie fällt nun nicht mehr den zufälligen und willkürlichen Anschauungen des Einzelnen anheim; es liegt vielmehr dem Staate daran, dass die heranwachsenden Generationen erzogen und zwar, dass sie in einer dem Bestehen und Gedeihen der Gemeinde und des Staates entsprechenden Weise entwickelt werden und dadurch eine Einheit in der Denk- und Handlungsweise der Staatsglieder erzielt wird. Gesetzgeber regeln und läutern nun die durch Herkommen und Sitte im Volke festgewurzelten Erziehungsmaximen. Im *Mannesalter des Volkes* sodann geht die Erziehung und der Unterricht aus klarem, sich des Zweckes und Zieles bewusstem Streben hervor. Und hier nun, wie im *Greisenalter des Volkes*, treten die Philosophen und Pädagogen auf, um die Erziehung auf feste Principien zurückzuführen und damit die vollendete Theorie der Erziehung zu geben. Die Entwicklung eines Volkes geht von der Praxis zur Theorie, von der That zum Ge-

danken. Je mehr ein Volk sich auslebt, um so theoretischer wird es, um so mehr auch tritt der Unterricht, der früher nur Moment der Erziehung war, selbstständig auf, und um so mehr wird die Erziehung nur Moment des Unterrichts . . .

Aus dem Wesen der Geschichte der Pädagogik folgt ihr *Werth*. Wer freilich überhaupt von dem Nutzen einer wissenschaftlichen Pädagogik nichts weiss, sondern durch die banausische Praxis routinirt zu sein für seinen Stolz hält: der kann auch den Werth eines ernstlichen Studiums der Geschichte der Pädagogik nicht einsehen. Wer aber erkannt hat, dass nur die Wissenschaft ein klares Bewusstsein über das Leben und seine Erscheinungen gibt und dass die Wissenschaft der Pädagogik als die Basis einer tüchtigen pädagogischen Praxis angesehen werden muss, und wer ferner dann weiss, dass die Gegenwart nur das Resultat der Vergangenheit ist, dass also nur Der die Gegenwart wahrhaft kennt, der ihre Voraussetzung, ihre Basis, erforscht hat: der wird auch verstehen, dass nur Der einen Wirklichen Einblick in die Aufgaben der Erziehung der Gegenwart hat, und dass nur Der allein den Schlüssel zur Lösung dieser Aufgaben besitzt, der den bisherigen Gang der Geschichte der Erziehung durchforscht und ihre warnende, belehrende und erleuchtende Stimme gehört hat. Gegen die Erfahrungen von Jahrtausenden, — was ist da die Erfahrung des ephemeren Einzelmenschen? In der Geschichte badet sich der Mensch geistig gesund und verjüngt sein Leben; sie lehrt ihn, sein Leben zu gewinnen durch eine energische Entfaltung seines individuellen Daseins; sie ermuntert ihn aber auch, es hinzugeben für das Ganze und durch edles, aufopferungsfähiges Schaffen und Wirken sein Scherflein niederzulegen auf den Altar der Menschheit, von der der Einzelmensch seine höchsten Schätze empfängt. »Aus der Verwirrung der Gegenwart in die Vergangenheit, wie in eine ältere Heimath einzukehren, ist — sagt Cramer — so sehr Bedürfniss, wie beim Alter, der Jugend zu gedenken. Dieser Rückblick in die Unschuldswelt der Kindheit ist das seligste Kleinod, das den Menschen in's Erdenleben zur Mitgabe wurde. Aber die Geschichte der Erziehung gewährt uns dieses Kleinod in zwiefacher Gestalt, sie ist das Anschauen einer zwiefachen Unschuldswelt, einer schlummernden Kindheit; mit ihr und durch sie badet sich der Mensch im verjüngenden See der Vergangenheit.« Und sie ist ihm zugleich die Schule, in der er die Wissenschaft der Pädagogik lernt. Nur Der wird in der Gegenwart am besten wissen, was er in der Erziehung will und was er kann, der beobachtet und gelernt hat, was zu leisten möglich ist: das aber lernt

und erfährt er durch das Studium dessen, was in der Erziehung geleistet und was darin gedacht ist. Nur Der kennt das Wesen und den Werth der Erziehung, der der Entwicklung der Erziehungsidee im Laufe der Jahrhunderte nachgegangen ist. Nur Der endlich kann die wahrhafte Wissenschaft der Pädagogik der Gegenwart verstehen und selbstschöpferisch in ihr auftreten, der sich in die Geschichte der Pädagogik eingelebt hat. Die Wissenschaft der Pädagogik ist ohne die Geschichte der Pädagogik ein Gebäude ohne Fundament. Die Geschichte der Pädagogik ist selbst das vollendetste und objectivste wissenschaftliche System der Pädagogik. —

Ansökan om lotterimedel till studiearkiv. ¹⁾

Till Konungen.

Till så gott som alla Sveriges skolor utsändes för tio år sedan ett jämförelsevis ingående frågeformulär i 18,000 à 20,000 exemplar rörande beståndet och omvårdnaden av officiella och icke-officiella urkunder samt föremål av undervisningshistorisk art. Av svaren på dessa spörsmål framgick, att de i folkskolorna förvarade officiella acta icke inlemtats i rikets officiella arkivväsen samt föga eller alls intet åtgjorts för att rädda de icke-officiella urkunder och de äldre undervisningsföremål, som kunna giva upplysning om äldre tiders läroverk, pedagogier, folkskolor, konfirmand- och hemundervisning, husförhör och tukt — kort sagt all pedagogik. De interiörer som gåvos voro i mycket stor utsträckning av sorgligaste art.

Emellertid har ett undervisningshistoriskt museum — om än litet — öppnats i Stockholm, och rörande de officiella urkunderna i folkskolor, f. d. pedagogier etc. uppgives det att officiella myndigheter nu ämna taga upp den frågan. Återstår så oräddade icke-officiella manuskript. Sådana acta av betydande värde och intresse finnas; de förvaras exempelvis ibland avlidna lärares kvarlåtenskap eller å skolvindar, i skrubbar etc. och böra eftersökas, katalogiseras och i möjligaste mån komma den undervisningshistoriska forskningen till godo.

Bland dessa herrelösa urkunder har en mycket ringa del räd-

¹⁾ Vid uppvaktning hos min förne förman ecklesiastikminister Stadener erbjöd jag på förekomna anledningar de tidigare, litterära samlingarna åt staten och lovade fortsättningsvis öka dem — allt gratis — samt frågade om möjligen något understöd för arkivets blivande ordnande skulle kunna ansås åt Föreningen för svensk undervisningshistoria t. ex. av lotterimedel. För sin del ställde sig statsrådet mycket välvilligt till förslaget. Med partiellt begagnande av en av Lektor W. Carlgren och mig verkställd (och till Generaldirektören i Skolöverstyrelsen O. Holmdahl överlämnad) bearbetning av min den 9/3 1922 till K. M:t överlämnade utredning om arkivskydd avfattade jag följande skrivelse med hemställan om lotterimedel för antydda syftemål. För att undgå upprepning av vad jag tager in på andra ställen i ÅSU 75, strykes nu vid tryckningen vissa åskådliggörande exempel m. m. av vad som ingick i den underdåniga böneskrivelsen. (Jfr ÅSU 74 s. 182: Efterskrift.)

dots, och dessa räddade vittna om vilka stora värden som stå på spel. Sålunda ha genom sådana acta — och i någon mån även genom yngre personers uppteckningar av äldre lärares berättelser — räddats mycket givande minnesbilder från den svenska lankasterskolans söckendagliga arbete — om vars detaljer eljest föga är känt. En viss gammal lärares levnadsminnen äro nedtecknade i ett aktstycke, som ej kan ersättas ens av ett stort antal officiella originalurkunder men som är så sönderlegat att det om något år är såsom om det aldrig funnits, därest det ej blir konserverat av arkivbokbindare. Det har en tid varit bevarat; så begärde den äldrige läraren få det tillbaka; nu är han död, och urkundens slutliga öde är okänt. En medlem av nedanskivna Förening för svensk undervisningshistoria hade länge sökt få veta om ej den prisvärde skildraren av Örebro läroverks historia prosten K. F. Karlson nedtecknat sina levnadsminnen. Efter flera skrivelser lyckades det honom finna en som tjänat hos denne Karlson, och fick då veta att hans böcker med egenhändiga anteckningar, en självbiografi, en brevväxling, pedagogiska raritetstryck, latinstilar och andra elevprestationer, gamla tidningsurklipp av intresse etc. fanns i hennes ägo. Hon hade samma dag gått i författning om deras erbjudande till något antikvariat men lovade nu vänta med försäljning, tills han tagit del av dem. Bland andra betydelsefulla urkunder, som därigenom räddades åt forskningen märkes även Karlsons fars självbiografi, en rörande skildring av en drängs strävanden efter kunskaper och färdigheter.¹⁾

Under sökandet efter sådana icke-officiella manuskript kan man ock på samma frivillighetens väg göra mycket för att rädda officiella urkunder; fynd av sådan art böra naturligtvis erbjudas sin ägare eller respektive landsarkiv. En mängd interiörer ur mängden tala sitt manande språk om behovet av speciella åtgärder vid sidan av landsarkivarier och stadganden och det i avseende å både officiella och icke-officiella handlingar.

Minnesmärken av och om den andliga odlingens och kulturspridningens svenska segertåg och mödor böra ej längre få ligga under vanvård och skövling, vare sig de äro av officiell eller icke-officiell art.

De utomordentliga efterletningsarbetena och forskningsresultaten på andra områden böra få vara en sporre till och en förebild

¹⁾ *Postskriptum 1948*: Båda självbiografierna har jag tryckt i ÅSU 15 resp. 36. Även en mängd brev från Karlson d. ä. räddades (i avskrift).

för motsvarande insatser i avseende på svensk pedagogikhistoria. Det rastlösa, välorganiserade och utmärkta registrerings-, räddnings- och uppteckningsarbete, som bedrivs t. ex. i fråga om kyrkornas inventarier, om de olika studentnationerna i Uppsala och Lund samt om folkseder och landsmål, har ingen — eller åtminstone ingen nämnvärd — motsvarighet i fråga om vår undervisningshistoria. Det torde dock vara otvivelaktigt, att undervisningen och uppfostran äro minst lika lärorika gebit som andra kulturhistoriska och pedagogiska gebit och hava varit av minst lika ingripande betydelse för landet som åtskilliga av de kulturområden, på vilka nu offras och sedan länge offrats ett utomordentligt omfattande, grundligt och glädjande eftersöknings-, räddnings-, registrerings- och forskningsarbete. Genom dessa åtgärder och institutioner har dels utverkats ett verksamt skydd för ej minst de hittills minst skyddade kulturesterna, dels åvägabragts en registrering av och räddningscentraler för kultur- och folkminnen (dialekter), uppteckningar från folkmun, ett allsidigt utforskande av åtminstone den materiella kulturens historia etc. Man åstadkommer förteckningar å all dithörande litteratur och källskrifter och kan sålunda lätt ge upplysningar om var acta och uppsatser finnas om nära nog varje detalj av ifrågavarande områden. Om än i mindre proportioner men likväl i viss enlighet med alla dessa glädjande insatser är ett motsvarande pedagogikhistoriskt räddnings-, förtecknings- och forskningsarbete av nöden.

För alla nämnda arkivaliska och studieuppgifter behöves och bör förvisso en särskild institution komplettera de tidigare orts- och landsarkiven. Mestadels genom eftersökande och upplysning bör den locka till och underlätta insatser på frivillighetens väg till handlingarnas eftersökande, skydd och studium. Också har det största antalet kretsar inom Sveriges allmänna folkskolläraryrning uttalat sig för att tiden vore inne för de lokala åtgärdernas och forskningarnas kompletterande med upprättandet av ett centralt skolhistoriskt studiearkiv. Den skolhistoriker, som upprättar ett sådant, skulle kunna få sig förelagda bl. a. följande uppgifter i avs. å svensk undervisningshistoria. Med acta avses i det följande endast de mer värdefulla och signifikativa.

A. *I avseende på officiella handlingar.*

- I. Han bör verka för och deltaga i katalogisering och registrering i landets offentliga arkiv.

- II. Han bör verka för att till respektive arkiv inom rikets allmänna arkivväsen komma att såsom deposition eller med full äganderätt överlämnas påträffade, oskyddade acta.
- III. Önskvärt vore, att hos det centrala skolarket kunde såsom studiematerial efter tillåtelse av K. M:t eller riksarkivarien deponeras ett å två exemplar av varje sorts officiella undervisningsacta, förda under skolarbetet, redogörande för detta och dess resultat. (Sålunda ej skolråds- och kyrkostämmoprotokoll o. dyl. acta.) Ett är nog, där föga olikheter finnas, såsom t. ex. då formulären äro tryckta. Gagneligt vore att ha två av dem som finnas i avsevärt olika typer.

B. *I avseende på manuskript, teckningar o. d. skriftliga och konstnärliga minnesmärken av icke-officiell art* bör arkivarien verka för och deltaga i eftersökande, katalogisering och bevarande av betyg o. a. vitsord, brev, uppteckningar, undersökningar (t. ex. levnadsminnen), kollegieanteckningar, examens- och inspektionsuppgifter, avskrifter av schema och om läroängsen, lektionsutkast, »drillar» etc.

C. *I avseende på systematiskt förtecknande av tryckta eller skrivna acta, undersökningar, skildringar, levnadsminnen etc., av teckningar, fotografier etc. Forskning.*

Liksom varje stift har sina teologiskt och kulturellt givande herdaminnen, prästgårdsskildringar, dyrbart illustrerade praktverk över de olika kyrkornas historia och inventarier o. s. v., o. s. v., så behöfde man få till stånd något motsvarande i avseende å undervisningen och uppfostran — även om proportionerna nödvändigtvis måste bli blygsammare och även om kanske intet eller föga därav utkommer i tryck. Vårt lands pedagogikhistoria behöfver systematiskt kartläggas och medelst lokala urkunder och bilder illustreras. Lika visst som varje präst fått sitt herdaminne och varje kyrka sin konsthistoria, lika visst borde varje lärare — i vilken institution eller familj etc. han än verkat — få sin om än korta levnadsteckning; i många fall torde dock en sådan numera ej kunna avfattas. Och varje skola borde få sin historik och därjämte även inventering i avseende å undervisningshistoriska acta och äldre undervisningsföremål — acta åtminstone i den mån som de ej inlemmas i rikets allmänna arkivväsen. Och om varje lärare och skola skulle i möjligaste mån givas hänvisningar till de ställen i tryck eller manuskript, där något

nämnes om dem, där de äro avbildade etc. Helst böra till avdelningen om var och en även fogas dessa urkunder t. ex. i avskrift, dessa bilder, dessa tidningsurklipp etc.

För varje stads- och lantförsamling skulle särskild avdelning anvisas — vore de så blott ett större eller mindre kuvert med innehåll. I denna avdelning skulle inrymmas allt om folkundervisningen i församlingen (staden) samt hänvisningar till andra, separata avdelningar om läroverken o. a. institutioner. I arkivet skulle man sålunda kunna få frågor besvarade rörande exempelvis var det finns att läsa om Gustav Vasa och borgarbildningen, om Gustav III:s uppfostran, om Joh. Matthiæ såsom adelsskolektor eller kristendoms-kunskapsbefrämjare, om Serenius och konfirmationen, om Höpken och Swartziska friskolan, om läraren Walker i Ludgo, om olika stormäns skolbetyg, om de olika förslagen till folkskolestadgar långt före 1842, om Ålems pedagogi, om Frösöns trivialskola, om Östhammars läroverk, om Tuna lappskola, om en av de allra första folkskollärarna i riksdagen, om katedralskolorna och deras karakteristika, om varje skolarts och skolas uppkomst, om husförhör och tidig folkundervisningsstatistik, om Linnés skolår, om penalism och självstyrelse, om seminariernas föregångare, om skolstyrelser före skolöverstyrelsen etc., etc. ¹⁾

¹⁾ Såsom ett exempel på redan samlade hänvisningar rörande en viss läroanstalt må anföras följande, som sammanställts för annat syfte och som tryckts i Årsböcker i sv. undervisningshistoria n:o 28 rörande Lunds seminarium och som kunde mångfaldigas i den mån tiden medgiver.

Kungl. brev 1842 25/6 om Lunds skolmästareseminarium i avseende å Filénska fonden och seminarie-rayonens utsträckande till att omfatta även Blekinge är avtryckt i Lunds domkapitels cirkulär n:o 397. Bilder av rektorerna Wingren och Wählin samt lankasterskolan finnas i Lunds seminarium. Om fattigdomen för eleverna vid seminariet och om mathämtning åt studenterna jfr Folkhögskolans jubelbok 1923 s. 93 respektive Under Lundagårds kronor I s. 122 och Nicolovius i Skånska Posten 1856. I samlverket När vi gingo i Lunds katedralskola skildras Wählin s. (61) 72, 78, N. Lundborg s. 89—91, 201, Ax. Hj. Lindquist s. 179. Uppgifter om lärare vid seminariet eller skildringar därifrån givas i J. E. Rietz Skånska skolväsendets historia (1848); P. Paulsson Svenska folkundervisningens historia s. 166 o. f.; En folkskollärare (E. Kristensson) Vår seminarieundervisning (Ljus serie); Anders Kuhsén (A. Lindskog) En folkskollärare, N. Lindholm (Kåseberga) Ett läsår (dels i Sv. allm. folkskolläreförenings arkiv från 1907, dels tryckt i ett arbete om Skåne av N. Hörlén); Hj. Lundgren Människor som jag träffat (rektor Wählin); J. E. Södertund strödda anteckningar i sagda arkiv från 1893 samt (av O. Lindskog) i Sydsv. Dagbl. 3/3 1923. Under rubriken Göteborgskt berättas om ritmästaren Lindquists mångberömda kvickhet i Sv. D. 1/5 1929, och i samma tidning 14/10 1927 står under det svarta korset biografi och bild av musikdirektören N. P. Norlind. I seminariets årsredogörelse 1920 finnes av rektor Ch. Swanborg en korfattad his-

För varje församling, skola, skolman och »skolmoster» skulle skilda avdelningar anvisas — åtminstone i början och för flertalet erfordras blott kuvert i olika storlekar såsom förvaringsplats.

Under detta och allt här förut nämnt arbete bör skolhistorikern så göra sig förtrogen med de undervisningshistoriska urkunderna, betingelserna och arbetsformerna, att han kan stå till tjänst med dylika upplysningar.

D. I avseende på uppteckningar av pedagogiska levnadsminnen och insamling av urklipp.

Är det av synnerlig vikt att få lärares och andra äldre personers skrivna levnadsminnen bevarade, så gäller det även verksamheten att uppteckna de äldre personers pedagogiska levnadsminnen, vilka icke ännu blivit nedskrivna. En i stenografi övad skolhistoriker o. a. hade här en synnerligen viktig uppgift att fylla. Å ålderstigna lärare (»berättargubbar») finnas ett stort antal adresser ibland de förut nämnda svaren å frågeformulären. 200 frågor finnas avfattade samt böra spridas vidare och det just till dem som man finner ha mest att berätta. Uppsamlandet av muntlig skoltradition har i Norge ivrigt bedrivits och varit mycket givande. Också har Sveriges allmänna folkskollärareförenings kretsar mangrant år 1921 besvarat den frågan jakande, huruvida de ansåge, att personliga levnadsminnen samt folklig tradition rörande undervisning och uppfostran böra upptecknas och komma forskningen till godo.

Skolarkivarien bör även registrera och samla avtryck och uppsatser i tidningar och tidskrifter etc. Några särskilt kulturintresserade tidningar begär han få ställda till disposition, och ur dem klippas dagligen uppsatser rörande allmänkulturella bildnings-, lärdoms- och undervisningsfrågor samt dessas historia. Vidare bör han katalogisera och — i den mån han får dem gratis — samla fristående editioner och undersökningar. Detta kan ske i samverkan med pedagogiska biblioteket, dit även flertalet av äldre skolböcker och andra arbeten, som inkomma, överlämnas. Till arkivet föras original eller avskrift av kataloger och registersystem över skolarkivaliebeståndet i större arkiv.

Lektor Hall är villig gratis överlämna sina betydande samlingar

torik över seminariet; så även i Sydsv. Dagbl. och Lunds Dagblad 11/12 1929 samt Svensk Läraretidning och Folkskolläraarnas Tidning n:o 51 år 1929 (sedan seminariets 90-årsjubileum firats den 10 dec.).

av under tio, delvis tjugo år gjorda urklipp och litteraturanvisningar. De förra äro dock ej ännu ordnade. Och anvisningarna äro ännu mestadels skrivna på stenografi.

E. I avseende å lärarebildningsanstaltens undervisning i undervisningshistoria.

Alla undervisningsinstitutioner och i all synnerhet lärarebildningsanstalterna böra tillvarataga och vårda alla sina bildningshistoriska acta, anse det vara en hjudande plikt och en helig rättighet att studera och bekantgöra svenska bildningsinstitutioners och svenska ungdomslärares insatser i det fosterländskt-kulturella framstegsarbetet samt med acta såsom åskådningsmedel vid undervisningen illustrera sambandet från fordom.

Därav följer, att det ej kan ifrågasättas att handlingarna eller andra minnesmärken i allmänhet böra borttagas från lärarebildningsanstalterna utan att varje sådan institution i möjlig mån bör bli ett centrum för sin landsdel i avseende på det undervisningshistoriska räddnings- och forskningsarbetet. I den mån egna handlingar ej förvaras på institutionen, böra avskrifter i många fall kunna göras. I den mån äldre undervisningsböcker ej där finnas kvar, kunna sådana ofta lätt förvärvas t. ex. i utbyte mot andra äldre dylika. I den mån äldre märkligare skolinventarier, undervisningsmateriell, straffredskap etc. ej bibehållits, kunna kopior göras t. ex. vid slöjdundervisningen. Sagda avskrivande förutsätter emellertid i många fall, att läroanstalten kan vända sig till någon i våra arkivaliebestånd eller med vår undervisningshistoriska litteratur initierad person, som kan giva anvisning på eller har möjligheter till efterforskningar var olika originalurkunder finnas. Utbytandet och kopierandet förutsätter ofta att man skall kunna vända sig till någon, som jämförelsevis lätt kan giva anvisning på var böcker eller kopior kunna bytas, resp. erhållas eller som kan mottaga eventuellt övertaliga exemplar av något slag och giva istället andra eller kopior (avbildningar, avskrifter etc.). Kännedom om äldre skolmateriell o. d. är så vital, att man utan den ej kan förstå t. ex. handlingarna till vår äldre folkskolehistoria. Och handlingarnes innehåll blir ej sällan på ett utmärkt sätt illustrerat genom dylika fynd (eller kopior o. d.). Utan levande kunskaper ges intet intresse; utan intresse för härvarande gebiet ges ingen räddning av acta och undervisningsmateriell. Den nämnde skolhistorikern skulle här hava en stor uppgift att

fylla, och även för åstadkommande av undervisningshistoriska kurser, föredrag och föreläsningsserier borde hans hjälp vara välbehövlig.

F. *I avseende på samverkan.*

Skolarkivarien bör t. ex. hemställa hos städernas folkskoleinspektörer, folk- och småskoleseminarier, överlärare etc. att i årsberättelser etc. publicera dels undersökningar rörande ortens skolhistoria, dels undervisningshistoriskt givande utdrag ur äldre skolråds- och kyrkostämmoprotokoll samt att även i övrigt gynna uppsamlings- och bearbetningsarbetet;

söka samverkan med enskilda städers lokalhistoriska samfund, svenska stadshistoriska institutet, forskningshistoriska kommittén vid Vetenskapsakademien i Stockholm, pedagogiska och skolkamratsammanslutningar (t. ex. student-, seminarie- och lärareföreningar, landskapsförbund, kamratmöten) samt påverka dels varje undervisningsinstitution att tillvarataga sina källskrifter samt att utforska och publicera sin egen historia, dels författarna till hembygdsböcker, stadshistoria o. s. v. att ingående beakta undervisningshistorien.

En hel stab av frivilliga medarbetare torde han vinna t. ex. bland Sveriges lärare. Bland annat i huvudstaden kan han tydligtvis påräkna mycken arbetsvillighet och det i all synnerhet om hithörande arbeten få räknas läraren tillgodo såsom fortsatta studier. Vid diskussioner inom Sveriges allm. folkskollärareförening ha uttalats löften om biträde, begärts hjälp och medverkan, och verksamheten för arbetet har därvid ansetts böra ställas i visst samband med sockenbeskrivningar och hembygdsundervisning. I svaren å de 1921 utsända frågeformulären har var och varannan sagt sig villig medverka eller namngivit andra villiga, var för sin skola eller ort. Likaledes vid frågans första utsändande till kretsarna inom nämnda förening (1887) utlovade ett mycket stort antal lärare sin medverkan. Det skulle hava blivit långt bättre resultat av både räddnings-, upptecknings-, avskrifts- och forskningsarbetet, om då en ledare blivit tillsatt. Den stora frågan är nu, om intressehåg, samlings- och forskningshåg skall ännu en gång förrinna i sanden.

Omkostnader och utrymmen.

Förenämnda uppgifter kunde kräva en mansålder, därest man skulle sätta målet så högt som man principiellt sett borde. Men

då bleve förvisso det bästa en fiende till det goda. Men utses en på området hemmastadd person som har intresse och nit för sådant arbete och som får erforderlig frihet att arbeta inom arkivstadgarnas ram torde han (hon) kunna utföra ett jättearbete under tre år, i synnerhet om han får Lektor Halls nyssnämnda samlingar av avskrifter, hänvisningar, böcker och urklipp att redan från första dag begynna sitt arbete med. Naturligtvis behöver även sedan efter ordningsställandet kompletteringar i enstaka detaljer göras, men de torde icke kräva avsevärd tid och icke speciell skolning; de kunna utföras av t. ex. en arkivarie som har sin egentliga gärning ibland moderna arkivalier i Skolöverstyrelsen. Någon speciell föreståndare behöver ej tillsättas för skolhistoriearkivet sedan väl ett första allsidigt ordningsställande skett och därmed åtminstone de lokala arbetena någorlunda slutförts.

Med en beräkning av i genomsnitt 10,000 kronor om året i lön åt en skolarkivarie under sagda tid skulle utgifterna belöpa sig till c:a 30,000 kronor.

Såsom utrymme behöves i Stockholm ett rum för arkivet och något utrymme för upplag t. ex. å vind eller i fuktfri källare — allt i jämförelsevis brandsäker fastighet. Då syftet står nära Kungl. Skolöverstyrelsens uppgifter och arbete, vore det önskvärt att utrymme kunde beredas i de åt nämnda myndighet upplåtta lokalerna i ämbetshuset Hantverkargatan 19.¹⁾

Såsom exempelvis Pedagogiska biblioteket tillkom under ledning av en stiftelse, så erbjuder sig härmed Föreningen för svensk undervisningshistoria att ansvara för de medel som eventuellt kunna ställas till förfogande för upprättande av ovan skisserade undervisningshistoriska arkiv. I förevarande avseende bleve sålunda Föreningens uppgift den, att under samverkan med skol- och arkivmyndigheter, lärare och andra och sedan Halls gratis till förfogande ställda samlingar mottagits, dels uppsöka värdefullare, oskyddade manuskript, dels till och i lämplig lokal i Stockholm insamla, registrera och ordna såväl manuskript av icke-officiell art som jämväl bilder, uppsatser och övriga konstnärliga och litterära bidrag, dels i arkiv samt i litteraturen inklusive tidsskrifter och tidningar förteckna allt av betydelse för vår undervisningshistoria och systematiskt ordna dessa uppteckningar, dels nedskryva äldre personers pedagogiska levnadsminnen, dels un-

¹⁾ *Postskriptum 1948*: Husnumret sedermera ändrat till 29.

derlätta utbytet av kopior etc. mellan olika lärarebildningsanstalter, vilka ju hava pedagogikens historia till läroämne, dels på andra sätt främja det undervisningshistoriska efterletnings-, räddnings- och forskningsarbetet. Genom ett sådant arkiv skulle vårt lands undervisningshistoria komma att systematiskt kartläggas, registreras och studeras. Detta arbete beräknas, som sagt, komma att kräva tre år. Därför skulle 30,000 kronor erfordras såsom anslag en gång för alla eller uppdelat på sammanlagt högst tre år. Man torde kunna finna detta belopp vara litet, då man betänker att det är fråga om en kulturgärning av betydande mått, att ej ett öre hittills offrats av det allmänna för detta syfte och att de framtida utgifterna synas böra kunna huvudsakligen hålla sig inom denna ram.

För att förverkliga ovan relaterade syfte, för att få denna välbehövliga kulturgärning utförd hemställas härmed underdånigst att till Föreningens för svensk undervisningshistoria disposition måtte av lotterimedel utanordnas 30,000 kronor i och för upprättande av ett undervisningshistoriskt arkiv i Stockholm.

Underdånigst

Styrelsen för Föreningen för svensk undervisningshistoria
genom

B. RUD. HALL
lektor, ordförande.

p. t. Stockholm, Drottninggatan 73 A den 1 mars 1930. 1)

1) Svaret kom i nedannämnda beslut.

»Kungl. Maj:ts resolution, given Stockholms slott den 21 november 1930 i anledning av nedan omförmälda ansökningar.

Hos Kungl. Maj:t hava ansökningar om erhållande av penninglotterimedel för vissa angivna ändamål gjorts . . . dels av styrelsen för Föreningen för Svensk undervisningshistoria i anledning varav skolöverstyrelsen den 17 mars 1930 och riksarkivet den 7 april samma år avgivit infordrade utlåtanden . . .

3) Av behållningen skola utbetalas . . . 5000 kronor till Föreningen för Svensk undervisningshistoria för upprättande av ett undervisningshistoriskt arkiv i Stockholm, under villkor att föreningens verksamhet underkastas inspektion av riksarkivarien, att vid arbetet med arkivets organiserande en av riksarkivet godkänd plan följes, [samt] att arkivet förvaras å lokal, som godkännes av riksarkivet.»

Före den 7/9 1946 försvann emellertid den ojämförligt största och värdefullaste del av samlingarna, vilken för vidare befordran till och urval i riksarkivet förvarades i stora tillspikade lådor i en praktiskt taget brandskyddad lokal å Maria folkskolas vind i Stockholm. K. M:t tillät 11/4 1947, att anslaget jämte upplupen ränta skulle få användas till utgivande av volymer i ÅSU. (Handlingar i handelsdepartementet.)

Obesvarad skrivelse till Styrelsen för Flick- och Samskoleföreningen rörande önskvärheten av räddningsåtgärder.

1933.

Det skolhistoriska materialet utgöres dels av officiella arkivalier, dels av enskilda manuskript.

Vid rikets allmänna läroverk och seminarier äro i lag anbefallda skyddsanordningar vidtagna till båda dessa gruppers skydd. I fråga om arkivalier rörande folkskolan åtnjuta skolråds protokoll och handlingar samt skolräkenskaper motsvarande omvårdnad bland annat genom K. M:ts nådiga kungörelse angående plan till förteckning över kyrkoarkiv av den 22/5 1903. Också de »protokoll och handlingar» rörande socken- och kyrkostämmor samt de »övriga handlingar och handskrifter», som enligt denna kungörelse erhålla skydd, hava naturligen ofta avseende på folkskolorna.

Men uttrycklig föreskrift om arkivskydd för de i anslutning till folkskolans och de enskilda skolornas *inre* arbete tillkomna arkivalierna saknas. Många bland dessa senare arkivalier synas emellertid äga ett icke mindre värde ur undervisnings- och kulturhistorisk synpunkt än de nämnda skolrådshandlingarna och skolräkenskaperna och torde i icke mindre mån vara förtjänta av obligatoriskt skydd. Andra dylika arkivalier rörande det inre skolarbetet kunna ur angivna synpunkter vara av ringare värde men ändock förtjäna att i lämpligt urval efter sakkunnig prövning tillhandahållas forskningen.

Ett sådant urval synes också önskvärt i fråga om enskildas manuskript rörande undervisning och uppfostran. Det har nämligen funnits och finns delvis ännu för vår undervisningshistoria synnerligen upplysande och betydelsefulla handskrifter, stundom även uppsatser i tryck, som i viktiga hänseenden komplettera det officiella arkivmaterialet. Det lider intet tvivel, att även sådana bidrag böra eftersökas och registreras samt om möjligt också skyddas och i en eller annan form göras åtkomliga för forskningen.

Vissa naturliga kategorier låta sig här avskiljas:

- a) utkast och samlingar — endels i avskrift — till skol- och lokalhistorier;

- b) biografiska uppteckningar av och om enskilda lärare eller grupper av lärare;
- c) interiörer av liv och arbete inom olika skolarter under olika skeden.

I ojämförligt mindre utsträckning än nämnda läroverk och folkskolor hava officiella urkunder och icke-officiella manuskript rörande privatskolor hittills vunnit skydd i de under statens vård stående arkiven. Få eller inga av de ur undervisnings- och kulturhistorisk synpunkt viktigaste urkundssamlingarna finnas där bevarade, nämligen skolstyrelse- och kollegieprotokollsböcker, examenscataloger, reglementsartade föreskrifter, kursuppgifter, förteckningar å arkivalier och undervisningsmateriel etc. I vissa fall finnas enskilda läroverk representerade t. ex. genom ett antal skrivelser till myndigheterna (i original eller avskrift); så är t. ex. fallet med Thenstedts och von Konows yrkesbetonade realläroverk; men även från dessa saknas alla urkunder av ovan uppräknade slag rörande skolornas inre arbete. För de högre flickskolornas och de många privata barnskolornas vidkommande är statsarkivens arkivaliebestånd synnerligen torftigt; ganska betecknande är att i Riksarkivets stora samling Handlingar rörande skolväsendet finnes blott ett par tämligen värdelösa aktstycken rörande flick- och samskolorna: en partiell avskrift ur ett häfte, som utkom för 100 år sedan, samt ansökningar om understöd eller skolrättigheter. Av Hillska reformskolan å Barnängen, Stockholms Lyceum och många hundra delvis mycket märkliga flick- och barnskolor enbart i Stockholm saknas där varje spår.

Om flertalet av dessa läroverk finnas för övrigt ej heller några undersökningar tryckta; torftigare än litteraturen från och om den svenska privatundervisningen inklusive flickläroverken torde man få söka efter — några arbeten frånräknade. Och dock torde ifrågavarande läroanstalter (inklusive den i hemmen av informatorer och andra bedrivna undervisningen och uppfostran) ovedersägligen varit av sådan betydelse i vårt lands kultur- och undervisningshistoria, att deras urkunder samt privatpersoners eventuella undersökningar och skildringar rörande deras verksamhet väl motivera ett bättre öde än att glömmas och förfaras. De hava ej blott utfört sin vanliga vardagsgärning — och det ofta under ekonomiskt och rättsligt bekymmersamma förhållanden —; många av dem ha ock varit banbrytande för välbehövliga uppfostrings- och undervisningsreformer. Detta har varit dem möjligt ej blott därigenom, att de varit tämligen obundna av tämligen opedagogiska statuter rörande pensa, metoder och exa-

mina, utan framför allt därigenom, att de drivits av oegennyttia, ett brinnande nit och en klokt moderlig pedagogik. Det är en vanära för senare släkter, att de förras självupppoffrande och välsignelsebringande verksamhet för de senare fått mer eller mindre falla i glömska och att de skriftliga vittnesbörden om dem i så stor utsträckning som skett, fått gå till spillo. I sin anspråkslöshet ha de gamla ej velat »göra väsen av» sin livslånga tjänaregärning, och detta torde vara en av orsakerna till att de ej skyddat urkunderna eller, i större utsträckning än som skett, nedtecknat eller bevarat sina levnadsminnen. I synnerhet de, vilkas läroanstalter ej åtnjutit statsbidrag, torde väl ock ej ansett sig skyldiga att genom sådant skydd och sådana uppteckningar s. a. s. kvittera sin tacksamhet gent emot det allmänna. Men även statsunderstödda läroverk ha föredragit att dö utan skriftliga vittnesbörd och det kanske av mindre nobla bevekelsegrunder än anspråkslöshet. Sålunda har en föreståndarinna [fröken Detthow] uppgivit för mig, att hon bränt alla sin skolas arkivalier i förbittring över den Rydéniska läroverksreformen (1927). (Också är det känt, att t. ex. en allmänpedagogiskt värdefull brevsamling blivit bränd på grund av att Sverige ej anslöt sig till England i världskriget.) Många urkunder och skildringar rörande småbarns- och flickskolor torde ock gått till spillo i samband med de många, troligen av ägarinnornas fattigdom föranledda flyttningar, som skolorna måst underkasta sig, vid vilka flyttningar en mängd skolhistoriskt värdefulla föremål (undervisningsmateriel etc.) fördärvats.

Emellertid torde ännu åtskilligt värdefullt från äldre tider finnas bevarat t. ex. i skolornas arkiv eller på deras vindar eller i enskilda personers eller dödsbos ägo. Det vore därför högeligen önskvärt, att ifrågavarande läroanstalters rektorer och lärare snarast, i den mån så ej redan skett, dels efterfråga och eftersöka sådana äldre undervisningsföremål och ej minst skriftliga vittnesbörd, uppteckna egna och andras pedagogiska levnadsminnen samt föra allt till skolans museum eller arkiv, där det bör ordnas samt åtminstone tillsviðare bevaras. Därigenom torde kunna räddas ganska mycket, som är av värde för vår fosterländska odling.

Bland sådana fynd och nedteckningar torde ett och annat ej närmast hänföra sig till den skola, där vederbörande möjligen nu är anställd. Törhända avser det ett hem eller en skola, som är upplöst eller som av något skäl ej kan eller vill mottaga och vårda det samt eventuellt låta det komma forskningen till godo. Och kanske saknar den ifrågavarande skolan lämpligt förvaringsrum.

Härjämte är det av vikt, att skolorna väl skydda de arkivalier, som förbliva i deras hägn t. ex. i och för fortsatt användning. Rektor bör tydligtvis vara ansvarig för skolarkivets vård, därest ingen annan särskilt därtill utsetts av skolans styrelse.

För helt eller partiellt omhändertagande av samtliga nämnda grupper av aktstycken torde endast undantagsvis och på vissa villkor riks- och landsarkiven vara att påräkna. Men den medverkan i avseende å inspektion, råd och vägledning, som dessa institutioner ställt i utsikt, behöver tydligtvis i hög grad anlitas.

Ett allmänt önskemål för ifrågavarande aktstycken är nämligen, att de erhålla samma grad av skydd, omvårdnad och tillgänglighet som arkivalier i riks- och landsarkiven. De synas böra förvaras i möjligast brand- och fuktfria lokaler eller motsvarande skåp. De böra vårdas under ämbetsmannansvar och enligt av sakkunnig myndighet givna föreskrifter rörande insamling, accession, förteckning, restaurering och utlåning. De böra slutligen vara för forskare tillgängliga dels i arkivlokalen, dels helst under på förhand angivna mottagnings-tider, dels genom utlåning till andra arkiv.

Under sådana förhållanden vore det tydligtvis ur handlingarnas och forskningens synpunkt bättre, ju flera delar av varje privatskolearkiv, som kunde komma under statlig inspektion, ja vårdas och skyddas i statens allmänna arkiv samt därifrån på rekvisition utlånas. Staten, som skyddar läroverkens, seminariernas och skolrådets acta, synes ha minst lika mycken rätt och plikt att fordra, respektive giva, skydd åt privatskolornas. Kanske kunde någon anse, att detta är berättigat i all synnerhet i avseende på de enskilda skolors, vilka åtnjutit statsunderstöd, men även de övrigas synas böra få njuta samma skydd och vara underkastade samma förpliktelser lika visst som ju staten skyddar vissa natur- och kulturminnesmärken och bestraffar dem, som göra ohägn på desamma. Privatskolorna synas ha ingen som helst anledning att undandraga sig all den omvårdnad, staten kan och vill lämna åt minnet av sina medborgares ädla verksamhet. I varje fall synas de böra kunna anlita riks- och landsarkivens medverkan i avseende på inspektion, råd och vägledning, vilken dessa ställa i utsikt, samt följa deras anvisningar. Också torde man böra tänka sig, att ett ordnat skydd (jämte föregånget eftersökande efter arkivalier och skildringar) ej i tillräcklig mån kommer till stånd, om ej K. M:t genom föreskrifter ordnar och möjliggör vård åt privatläroverkens acta likaväl som den förut under en mannaålder det gjort i avseende å läroverkens och skolrådets. Privatläroverkens lärarkår torde med tack-

samhet se, om K. M:t även i detta hänseende och sålunda även i uppskattningen av deras kultur- och undervisningshistoriska betydelse jämställer dessa skolor med de förra.

Vare sig en sådan statlig förordning med vissa krav och erbjudanden utfärdas eller ej, torde ett skydd kunna åtminstone på den ömsesidiga frivillighetens väg beredas i ett allmänt svenskt undervisningshistoriskt arkiv i Stockholm till vars grundläggande K. M:t anslagit ett belopp av 5.000 kr. åt Föreningen för svensk undervisningshistoria, vilken i sin tur uppdragit åt lektor B. Rud. Hall att upprätta arkivet. Det kommer att stå under inspektion av Riksarkivet och törhända av Skolöverstyrelsen, under vilken ju privatskolorna sortera. Önskvärt är, att någon vore — utan kostnad för skolorna — i tillfälle att underlätta eftersökandet av acta från — ej minst — de nedlagda skolorna samt att registrera hithörande källskrifter och skolmonografier, eftersöka tryckta sådana för arkivet eller Pedagogiska biblioteket samt exempelvis ur pressen samla uppsatser om gångna tiders privatläroverk etc. för att dymedelst förbereda och främja utforskandet av landets privatskoleväsens historia.

Personförteckning.

Av *Arkivtjänsteman Erik Axelsson.*

Abbé Coignard, pseudonym för publicisten Hjalmar Lundgren	6
Agardh, Carl Adolf 1785—1859, biskop i Karlstad 1834	8 78
Agrell, Petrus 1828—1911, kyrkoherde i Frustuna 1874	130
Alexander (den store) 356—323 f. Kr., macedonisk konung	7
Andersson, Nils Johan 1821—1880, intendent vid Riksmuseet 1856—1879, lektor vid Nya elementar 1858—1874	186
Annerstedt, Claes 1839—1927, överbibliotekarie i Uppsala	12
Appelberg, Gustaf 1871—1938, justitieråd 1918	43
Arill, David, f. 1893, rektor vid Torsby samrealskola	75
Aristoteles, omkring 384—322 f. Kr., grekisk filosof	12
Aschaneus, Martinus Laurentii, kyrkoherde i Fresta 1620	5
Bang, Niels, f. 1857, folkskoleinspektör i Kbhvn	78
Beckman, Natanael 1868—1945, prof. i Gbg	75
Beneke, Friedrich Eduard 1798—1854, tysk filosof	78
Berg, Fridtjuf 1851—1916, ecklesiastikminister	36 58 83
Bergman, Johan, f. 1864, lektor och professor	75
Bergström, Ola, f. 1858, folkskollärare i Äspö, läroboksutgivare	78
Berlin, Nils Johan 1812—1891, professor i Lund 1845, GD	36
Boëthius, Carl Axel, f. 1889, professor, föreståndare för Svenska insti- tutet i Rom, rektor vid Gbgs högskola 1946	10
Bolingbroke, Henry Saint John 1678—1751, engelsk politiker	78
Brändström, Peter 1735—1809, kommerseråd i Gävle	100
Böök, Martin Fredrik, f. 1883, prof. i Lund 1907—1916	15
Calasansa (José de Calasanz) 1556—1648, spansk katolsk teolog, grun- dade en tidig fattigskola i Rom	78
Carlson, Fredrik Ferdinand 1811—1887, ecklesiastikminister	8 54
Carrhelin, Joh. Ax., skolelev i Gävle c:a 1825	145
Clason, Samuel 1867—1925, riksarkivarie 1916	133
Comenius, Johan Amos 1592—1670, mährisk reformpedagog	17 18
Cygnæus, Uno 1810—1888, finländsk seminarierector	39 58
Dahlgren, Harald M. 1861—1935, undervisningsråd, rektor	134
Dahlquist, Sixten Martin, f. 1888, kyrkoherde, prost	135
de Geer, Gerard Jakob 1858—1943, professor i Sthlm 1897	13
Detthow, Alma 1855—1937, flickskolerektor	207
Du Bois-Reymond, Emil 1818—1896, fysiolog, prof. i Berlin	10
Ekström, Johan (John) f. 1858, teckningslärare i Sthlm	186
Eneroth, P. Olof E. 1825—1881, skriftställare	8 36 54 78 89
Erichsen, Andreas Emil 1841—1913, rektor i Trondhjem	79
Ericsson, Ollas Anders (i Ovanmyra) 1858—1929, riksdagsman	130
Fabricius, dansk historiker	146
Fryxell, Anders 1795—1881, historiker, prästman	78
Garberg, B., borgare i Gävle på 1840-talet	100

Geijer, Erik Gustaf 1783—1847, prof., skald, tonsättare	78
Georg II 1683—1760, konung i England	78
Gustafsson, Clas Hjalmar, f. 1857, Fil. D:r, kansliråd	109 111
Gustav I 1497—1560, svensk konung 1523	199
Gustav II Adolf 1594—1632, svensk konung 1611	12 16 18 19
Gustav III 1746—1792, svensk konung 1771	199
Hagström, A. J. 1853—1939, dövstumlärare, riksdagsman	143
Hall, B. Rud.,	26 31 35 46 52 93 94 110 183 191 196 200 203 204 209
von Hallwyl, Walter 1839—1921, riksgreve, donator	161
Hammarskjöld, Åke, arkitekt, ecklesiastikminister	143
Hammer, Bertil 1877—1929, pedagogikprofessor i Uppsala	17
Hazelius, Arthur Immanuel 1833—1901, Skansens skapare	59
Hazelius, Johan August 1797—1871, general, skriftställare	78
Hellman, Theodor, f. 1877, skolinspektör, folklivsforskare	25 26
Henning, Anders Henning 1864—1915, läroverksråd	84
Herbart, Johan Fredrik 1776—1841, tysk filosof och pedagog	79
Herbert av Cherbury, Eduard 1583—1648, engelsk filosof	78
Hernlund, Carl Hugo 1848—1914, rektor 1883—1914	77 85 189
Herrlin, P. Axel S. 1870—1937, prof. i Lund 1912—1935	84 88
Hill, Rowland H., Sir 1795—1879, engelsk reformpedagog	206
Holbach, Paul Heinrich von 1723—1789, tysk-fransk filosof	78
Hollander, A. G. 1818—1901, rektor i Borås	19 23 39
Holm, T., postmästare i Sthlm	83 84 164
Holmqvist, And. Gust., skolelev i Gävle c:a 1825	145
Hähn, Johann Friedrich 1710—1789, generalsuperintendent i Ostfries- land, uppfinnare av den s. k. litteralmetoden	78
Höpken, A. J. von 1712—1789, greve, riksråd	199
Høverstad, T., f. 1880, skolhistoriker	57 60 64 65 73 84 164
Iselin, Johan Rudolf 1705—1779, prof. i Basel, pedagog	78
Jaederholm, Gustaf Axel 1882—1936, professor i Gbg	80
Johannes Matthiæ Gothus 1592—1670, biskop	8 78 199
Johansson, Johan (Jöns) 1839—1910, lärare i Sthlm 1865—1899	23
Järta (till 1800 Hierta), Hans 1774—1847, t. f. chef för riksarkivet 1837— 1844, politiker, skriftställare	78
Karlson, K. F. 1831—1900, lektor, prost	5 23 118 157 196
Kastman, Carl Wilh. 1832—1912, seminarierector i Karlstad 1871, i Stock- holm 1883, kansliråd 1891—1901	23 36
Kjellberg, Carl Mauritz 1866—1933, landsarkivarie 1904	145 183
Kolsrud, Nils Olaf 1885—1947, prof. i Oslo 1921	98 99
von Konow, U. Gregorius, major, ledde 1812—17 ett kadettinstitut i Mariefred. Aktuarie i lantmäteristyrelsen. Död 1841	206
Koræen, Kristian Brinch 1863—1938, riksarkivarie i Oslo	79
Laurelius, Olaus 1585—1670, biskop i Västerås 1647	8
Leinberg, K. G., seminarierector i Jyväskylä; skolhist.	189 190
Lené, Gustaf Adolf 1871—1939, lektor i Härnösand 1903, rektor i Jönkö- ping 1907—1926, lektor i Sthlm 1926	75
Lidman, Carl 1861—1932, andre folkskoleinspektör	46 94
Linné, Carl von 1707—1778, naturforskare och läkare; professor	199

Ljungqvist, Erik Gustaf, f. 1860, kyrkoherde i Ockelbo 1896	140
Lundahl, Nils, 1858—1940, föreläsningkonsulent 1911—1927	184
Lundborg, H. 1868—1943, rasbiolog	21 25 26 66 145 184
Lundén, Gustaf E., skolinspektör i Gävle	49 121 125
Lundgren, Fr. 1847—1915, seminarierector 1891—1913	78
Lundin, Hulda 1847—1921, slöjdinspektris 1885—1905	26
Lundström, Anders Herman 1858—1917, kyrkohistoriker	5 78
Lundström, Vilhelm 1869—1940, professor i Gbg 1907—1936	11 12
Luther, Martin 1483—1546, tysk kyrkoreformator	18
Löfstedt, Einar Ansgarius 1831—1889, professor i grekiska	86
Molin, Emil, lantbrukare i Dombäcksmark, riksdagsman	131
Montelius, Oscar 1843—1921, riksantikvarie	13
Nilsson, Carl Henrik, f. 1875, kanslist i SÖ	92 184
Odhner, C. Th. 1836—1904, riksarkivarie 1887, läroboksförf.	17
Olaus Martini 1557—1609, ärkebiskop 1601	5
Olaus Petri 1493—1552, svensk kyrkoreformator	79
Ottelin, A., finländsk rektor och lektor; skolhistoriker	78
Otterström, J. 1806—1892, seminarieföreståndare 1843 i Skara, kyrkoherde i Ransberg 1854, i Varola 1860	36
Oxenstierna, Axel Gustafsson 1583—1654, rikskansler	16
Paulinus, Laurentius Gothus 1565—1646, ärkebiskop 1637	8
Paulsson, Per, f. 1817, klockare och folkskollärare i Skåne	126
Pehrsson, Per (i Åkarp), f. 1853, lantbrukare, folkhögskollärare, riksdagsman i A. K. 1897—1908	147
Persson, Carl 1844—1926, riksdagsman i A. K. 1882—1918	131
Petrus, Simon, apostel	16
Polhem, Christofer 1661—1751, assessor, uppfinnare	8 54
von Ranke, Leopold 1795—1886, professor i historia i Berlin 1825, rikshistoriograf 1841, statsråd 1854	11
Resewitz, F. G. 1729—1806, tysk pedagog	78
Rolland, Romain, fransk filosof	6
Rosenberg, Sven 1811—1895, folkskollärare, riksdagsman	36
Rousseau, Jean-Jacques 1712—1778, fransk författare	79 87
Rudbeck, Olof d. ä. 1630—1702, medicine professor i Uppsala	5
Rudbeckius, Johannes 1581—1646, biskop	10 13 16 17 84
Rudenschöld, Torsten 1798—1859, »folkskolekonsulent»	36 54
Ruin, Waldemar, f. 1857, finländsk professor i pedagogik 1888—1926 ..	191
Rundbäck, Abraham, lektor, folkskoleinspektör	36
Rydén, Oswald 1880—1947, överlärare i Sthlm	46 91
Rydén, Wärner 1878—1930, ecklesiastikminister	207
Rydholm, Peter Magnus, f. 1853, kyrkoherde i Lundby	129
Sailer, Johann Michael 1751—1832, tysk katolsk teolog	78
Salomon, Otto 1849—1907, skapare av Nääs slöjdinstitut	36
Sandström, Anna M. C. 1854—1931, flickskolerektor	3
Schmidt, Karl, tysk undervisningshistoriker	191
Schück, J. Henrik E. 1855—1947, prof., en av de 18	12
Serenius, Jacob 1700—1776, biskop i Strängnäs 1763	8 199
Siljeström, Per Adam 1815—1892, rektor	8 36 54 78
Simonsson, Ivar Ludvig 1891—1925, andre arkivarie 1922	184

Spegel, Haqvin 1645—1714, stiftschef i Visby, Link. o. Upps.	8 78
Specer, Herbert 1820—1903, engelsk skriftställare	79
Stephani, Heinrich 1761—1850, bayersk folkskoleinspektör och föregångsman för ljudmetod, statligt folkskoleväsen, förbättring av folkskollärares utbildning och arbetsvillkor, för skilsmässa mellan skola och kyrka, för skoltuktens mildrande och för höjande av uppfostringskonsten och tillsättning av fackmannamässig skolledning	78
Strindberg, Johan August 1849—1912, svensk författare	17
Svedberg, Jesper 1653—1735, biskop i Skara 1702	8 78
Tegnér, Esaias 1782—1846, professor, biskop, skald	47 78
Terserus, Joannes Elai 1605—1678, biskop i Åbo 1658, kyrkoherde i Stockholm 1665, biskop i Linköping 1671	8
Thenstedt, Nath. 1731—1808, upprättade ett nyspråkligt och praktiskt läroverk i Stockholm, kyrkoherde i Stora Tuna	206
Toland, John 1670—1722, irländsk filosof	78
Torpson, N. 1855—1920, rektor i Umeå o. i Landskr.	71 78
Walker, E. G., lärare i Ludgo, Sörmland 1833—1858	199
Wallin, Johan Olof 1779—1839, ärkebiskop 1837	78
Wallqvist, Olof 1755—1800, biskop i Växjö 1787	5
Warburg, Karl Johan 1852—1918, prof. i Gbg	143 145 146 147
Welin, S., riksdagsman i A. K. c:a 1915	129
Wennerberg, Gunnar 1817—1901, ecklesiastikminister, skald	36
Wensell, E. G., f. 1835, lärare i Vallby i Uppland	158
Verelius, Olof 1618—1682, prof., riksantikvarie 1666	5
von Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich 1848—1931, prof. i Greifswald 1870, i Göttingen 1883, i Berlin 1897	10
Willin, Johannes 1732—1772, fattigskolerektor i Gbg	136
Öberg, C. J., f. 1859, hemmansägare, riksdagsman	131

Tack!

Federationen Sveriges allmänna folkskollärareförening har ekonomiskt understött utgivandet av ett band ASU under år 1947 och av ett band under år 1948.

Innehållsförteckning.

Nödvändiga räddnings-, upptecknings-, forsknings- och undervisningsuppgifter.

1) Vetenskapen och seminariearbetet. Ur ett tal vid nya seminariehusets i Uppsala invigning 1917. Tidn. Upsala 30/3 1917	3
2) Kulturdokument på komposthögar. I Sv. D. 18/9 1919	5
3) Utforskning av Sveriges undervisningshistoria. Dagens Tidning 20/2 1920	7
4) Svenska forskningens och lärdomens historia. I Sv. D. 30/5 1921 ..	10
5) Kulturströmningar och undervisningshistoria. I Sv. D. 1/8 1921	15
6—8) De tre tidigaste skrivelserna rörande räddningscentral, årsbok etc. 1919	20
6) Underdånig hemställan 28/1 1919 om eftersökande av och skydd åt akter och manuskript, om katalogisering, kunskapsspridning, årsböcker etc. Med bilagor av docenten sedermera professorn H. Lundborg och av Fil. Lic. Th. Hellman	20
7) Summariska synpunkter och önskemål av 16/6 1919 rörande årsbok, centralarkiv (med kostnadsberäkning), arkivskydd, folkskoleinspektörers och lärareföreningars medverkan etc.	28
8) Kommittéutlåtande och skolkvalitieskydd, bland annat till tjänst för framtida avfattning av en folkundervisningshistoria. Den 2 Nov. 1919. Tryckt i Föreningen 1920. Jfr här s. 57—74	32
9—10) Två föredrag som direkt ledde till grundandet av Föreningen för svensk undervisningshistoria och Årsböcker i svensk undervisningshistoria	47
9) Planer på arkivskydd, centralarkiv samt förening och skriftserie för undervisningshistoria. Inledningsanförande vid 1919 års sommarkurser i Uppsala	47
10) Åtgärder till utforskning av Sveriges undervisnings- och lärdomshistoria. Inledningsanförande vid undervisningshistoriska föreningens stiftande den 5/7 1920 i Stockholm under det Nordiskt skolmöte pågick därstädes	53
11) Räddning av urkunder och manuskript till det svenska undervisningsväsendets historia. Tryckt i Föreningen 1921. Jfr här s. 32—46.	57
12) Begärt utlåtande om underdånig anhållan från Styrelsen för Läroverkslärarnas riksförbund rörande Sveriges lärda undervisningshistoria etc. 1921	75
13) På Kungl. Maj:ts uppdrag verkställd utredning om tillbörlig vård åt pedagogiska arkivalier samt om uppteckning och räddning av pedagogiska levnadsminnen etc. Avlämnad till Ecklesiastikdepartementet den 7/3 1922. Här återgiven enligt ett bevarat mellanslag, (kap. X och flera bil. ha gått förlorade. Jfr not sid. 51, 67, 182) ..	91
14) Erbjudna o. a. museiföremål höra ordnas och utställas (1927—28)	185
15) Senare beviljad hemställan om utgivande av urkunder	188
Bilagor: Citerade uttalanden om pedagogikhistoriens värde.	
16) Ansökan om lotterimedel till studiearkiv 1 mars 1930	195
17) Obesvarad skrivelse till Styrelsen för Flick- och samskoleföreningen rörande önskvärdheten av räddningsåtgärder, 1933	205
<i>Personförteckning.</i> Av E. Axelson	210